

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תשע"ו

חותם של זהב

בענין זיהוי חלזון התכלת

ונלוה עמו קונטרס

עין התכלת

לבירור גוון תכלת האמורה בתורה

בני ברק, תשע"ה

חותם של זהב

בענין זיהוי חלזון התכלת

כחלזון הפורפור"א (מורקס טרונקולוס / ארגמון קהה קוצים), שהוזכר בדברי החוות יאיר ועוד.

תניא היה רבי מאיר אומר גדול עונשו של לבן יותר מעונשו של תכלת. משל למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שאמר לשני עבדיו, לאחד אמר הבא לי חותם של טיט ולאחד אמר הבא לי חותם של זהב ופשעו שניהם ולא הביאו איזה מהן עונשו מרובה הוי אומר זה שאמר לו הבא לי חותם של טיט ולא הביא. (מנחות מג:)

פרש"י: "חותם - היו עושים לבהמה ולעבד כשקונין אותן לשם סימן עבדות. זה שאמר לו המלך הבא חותם של טיט - שמצוי הוא ולא הביא עונשו מרובה". המשילו המושלים הציצית לחותם העבדים עבדי מלך מלכי המלכים הקב"ה, פתילי הלבן לחותם של טיט ופתיל התכלת לחותם של זהב. ואנן נענה אבתרייהו, הכר נא מה החתמת והפתילים האלה.

"...כללו של דבר, הכל תלוי בעשיית המצות, אם סיפק בידינו, וזהו צרי ומזור לנו, כי בעו"ה אנחנו בגולה רובי מצוות אין לנו לקיים, ובמה יתכפר ויתרצה עבד אל אדוניו, ואפילו מצות ציצית אין בידינו בשלימות בעו"ה, כי אין לנו תכלת, אבל זאת נחמתנו, כי הואיל ואין סיפק בידינו לקיים המצוות, יש לנו שכר כעושה מצוה, רק זהו למי שלבו דוי וכואב על מניעת המצוה, אבל מי שאין משגיח בזה, הלא כל לבבות דורש ה', ואיך יש לו שכר כעושה מצוה, וקמיה שמיא גליא שאינו מקפיד בזה. ולכן חובה על כל איש בשומו ציצית בבגדו, לזכור במצות תכלת, ולהתאנח בשברון מתנים על אשר אי אפשר לקיים המצוה בשלימות".

(יערות דבש ח"ב דרוש ב)

בני ברק

תשע"ה

תודתי נתונה לאותו ת"ח דמשמיא קזכו ליה ואלמלי הוא נסתלקה מצוה מישראל, ה"ה הרב הגאון ר' אליהו טבגר שליט"א מח"ס "כליל תכלת", ולהרה"ג ר' שלמה טיטלבוים שליט"א מח"ס "לולאות תכלת", אשר חקרו את כל פרטי נושא זה מכל צדדיהם והשיבוני לשאלות והחקירות המרובות בסבלנות רבה מאוד. ועמהם יו"ר עמותת "פתיל תכלת" המזכה את הרבים בקיום המצוה, מר יואל גוברמן שיחי' לאוי"ט, שאף הראני את כל תהליך הצביעה מפציעת החלזון ועד גמר הצמר הצבוע. וכן לד"ר צבי קורן יו"ר מכללת יִשְׁקָר' ולד"ר זהר עמר מח"ס "הארגמן" שיחיו לאוי"ט.

כן נסתייעתי בספריהם, "לולאות תכלת" וקונטרס "להבדיל בין תכלת לארגמן" להרה"ג ר' שלמה טיטלבוים שליט"א, ובמאמרי הרה"ג ר' אליהו טבגר שליט"א (הודפסו בספרו כליל תכלת), שמהם עיקר בנין המאמר, אף כי השתדלתי לבדוק את הדברים במקורם עד היכן שידי מגעת. והרוצה לחקור ענין זה ביתר הרחבה ימצא חפץ בספרים הנ"ל (ניתן להשיגם ע"י עמותת פתיל תכלת). גם הסתייעתי בספר "הארגמן" לד"ר זהר עמר שיחי' שאף כי עקרו בענין צבע הארגמן העתיק, הובאו בו ידיעות בעלות משמעות לענין התכלת.

אודה גם להרב יחזקאל משה טופורוביץ' שליט"א שעזרני הרבה מניסיונו הרב בתחום זה ואף עבר על הקונטרס והעיר הערות מועילות, ועמו להרב אי"ש רפמן שליט"א שידי רב לו בהרבה הוספות שהוכנסו בו, ולכל אותם ת"ח שעברו על הקונטרס והחכימוני בדבריהם ובפרט לחכם אחד מגדולי חכמי ירושלים ולהרב יהושע יענקלביץ' שליט"א שהרבה מדבריהם שולבו בפנים, כמו"כ חובת הודאה כפולה עמי לנדיב החפץ בעילום שמו, שאף העיר והאיר וסייע בנותן טעם לשבח בכמה ענינים בקונטרס. תעמוד להם זכות המצוה ויתברכו כולם ממקור הברכות.

כמו"כ הסתייעתי בספרי הגאון"ק מראזין זצוק"ל דפתח פיתחא להאי פרשתא בכוח פלפול ובקיאיותו העצומה. וכן בספר "התכלת" (להרב מנחם בורשטיין שליט"א), בקונטרסים להג"ר יצחק ברנד שליט"א ובמאמרי הרב שמואל אריאל שליט"א, בעלון "מצות תכלת בזמננו" ובקונטרסים "תכלת לחושבי שמו" (להרב אי"ש רפמן שליט"א) ו"קרסי זהב" וכן במאמרי ד"ר ישראל זידרמן וד"ר ברוך סטרמן שיחי'. ואחרון חביב, קונטרס "לבוש הארון" (להרב מאיר הלמן שליט"א) שראה אור זה עתה בלשוה"ק והוא חיבור נפלא המבאר יפה הרבה פרטים בעניינים אלו.

גם נעזרתי בקונטרסים "תכלת וארגמן" (להרה"ג מנחם אדלר שליט"א), "תכלא דחלזון" (להרה"ג אליעזר הול שליט"א) ו"בין תכלת לארגמן", שהתשובות כלפי השאלות שהעלו, שולבו בתוך הדברים. תעמוד להם זכות זיכוי הרבים בזה ובבא, כי מכחם ומכח כחם התבררו והתלבנו הרבה פרטים בבירור חיוב המצוה בזמנינו, ורבים זכו לדון ולברר ענין זה לאמיתו מחמתם.

כמו"כ נוסף במהדורה זו מהערותיהם בכתב ובע"פ של קוראי המהדורות הקודמות, אשר א"א לפורטם בשמותם כי רבים הם, ויישר כוחם.

וזאת למודעי כי יש מהטענות המובאות בקונט' זה שלא היה ראוי להעלותם עלי גיליון כלל, אך כיון שראיתי ערומים בדעת שבענין הזה דוחקים בכל טצדקי דעלמא לפטור עצמם, ראיתי לנכון לכותבם.

1	הסכמת הגאון רבי שמואל נדל שליט"א
2	דברים אחדים
4	א. העולה מן התוספתא ומהגמרא
6	ב. במהות חלזון בדברי חז"ל
7	ג. סימנים רבים מדברי חז"ל והראשונים
9	ד. דימיונו לקלא אילן
11	ה. חכמי ישראל על זהות החלזון
12	ראיה גדולה מעדותם של חכמי יוון ורומי
12	ו. חשיבות התכלת גם באוה"ע
13	ז. העולה מעדות חכמי אוה"ע
14	ח. הממצאים הארכיאולוגיים
15	ט. הסתברויות נוספות
16	י. האם בעיני חלזון מסוים
17	יא. סימני הגמ' במנחות
19	יב. גופו דומה לים
20	יג. וברייתו דומה לדג
21	יד. ועולה אחד לשבעים שנה
23	טו. לפיכך דמיו יקרים
23	סימני הרמב"ם
23	טז. והוא דג
24	יז. דמו שחור כדיו
26	יח. וביס המלח הוא מצוי
27	יט. אחרית דבר

חלק ב' - טענות פוטרי הטלת התכלת ותשובותיהם

29	בעצם אפשרות החזרת מצנת התכלת
29	כ. חיסרון המסורת (ובענין מסורת שלילית)
32	כא. גניזת התכלת
34	כב. דברי האר"י ז"ל
34	כג. ענין מין כנף
35	כד. ובדמו צובעין תכלת (על הפקת תכלת מהפורפור"א בימינו ובימי קדם)
35	כה. תיאור המציאות שלפנינו
36	כה. סופרי אוה"ע על התכלת
39	כו. השמטת מקור הארגמן מדברי חז"ל
40	אופן הצביעה והסממנים
40	כז. "האי תכילתא היכי צבעיתו לה"
41	כח. העמדת היורה בחמה
42	הערות מכמה סוגיות
42	כט. הצד חלזון
44	ל. והפוצעו
44	לא. מן המותר בפיך
45	לב. "ים כנרת דאתי מתמן תכלת" (זוה"ק)
46	לג. האם יש לו גידים ועצמות
47	לד. מנין החוטים
51	לה. הכריכות
53	קונטרס עין התכלת - לבירור גוון תכלת האמורה בתורה

הסכמת הגאון רבי שמואל נדל שליט"א

בני ברק מוצש"ק י"ח באייר תשע"א

שליט"א

לכבוד הרב

עברתי על החוברת "חותם של זהב", וראיתי כי הדברים טובים ונכוחים, ואם כי יש דברים שאפשר להעיר עליהם ולא כל הראיות הם מוכרחות, מכל מקום **אין מקום להטיל ספק במסקנה כי החלזון מורקס טרונקולוס הוא המקור האמיתי לצבע התכלת**, וכי דרך הפקת הצבע הידועה לנו היום היא פחות או יותר הדרך שבה הפיקו את צבע התכלת בזמן חז"ל. אני סבור שהדבר ברור, מעבר לכל ספק שיהיה ראוי לקחת אותו בחשבון. וזאת מאחר וברור שגם בזמן חז"ל והגמרא היו הגויים משתמשים וצובעים בצבע תכלת, ובכל ספרי חכמי אומות העולם המפרטים את כל סוגי הצבעים שהיו נהוגים באותם זמנים, מופיע חלזון זה כמקור לצבע, ואין שום אזכור לחלזון אחר שמפיקים ממנו צבע תכלת. וכיון שהוברר שניתן להפיק צבע תכלת מחלזון זה - דבר שראיתי בעיני - אין טעם להטיל ספק בזיהוי החלזון. גם דרך הפקת הצבע מופיעה בספרי חכמי אה"ע מאותה תקופה, והיא דומה לדרך ההפקה הידועה לנו היום, כך שגם מבחינה זו אין לערער על זיהוי התכלת ודרך הפקתו.

אכן אולי יש מקום לדון דשמה על אף שברור לנו שזהו התכלת שנהגו בה בזמן חז"ל, מ"מ אין לנו להטיל תכלת בטליתות שלנו, משום שכבר למעלה מאלף שנים לא נהגו בישראל להטיל תכלת, ושמה יש שום טעם שאין לנו לחדש מצוה זו גם כשאנו בטוחים באמיתות התכלת, ואם כי אינני סבור כן, מ"מ הרי זו שאלה שיש מקום לדון עליה.

אמנם לאחרונה נשמעים טענות שונות והעלאת כל מיני ספקות בזיהוי החלזון ובצורת הפקת התכלת (או בגוון הצבע), דבר המנוגד לכל הגיון ואינו ראוי להתקבל אצל כל בר דעת. וכל הראיות לכאן שהם מביאים מהגמ' ומהמדרשים לשלול את זיהוי החלזון, הם דברים שאין בהם ממש, ואפשר לישבם בקל.

ולדעתי מה שמביאים לטענות אלו, היא ההנחה שבדורנו אין ראוי לחדש מצוה שלא נהגו בישראל למעלה מאלף שנים, **וכיון שאין כח ביד אדם לקבוע לבטל מצוה מטעם זה**, הרי הם נמנעים מלהכנס לבידור הענין, וטורחים להטיל ספק בדבר שבהגיון אין ראוי להסתפק בו.

בכל אופן אני בהחלט מסכים עם המסקנות שבחוברת, שהדברים מוכיחים שזהו חלזון התכלת ודרך הפקתו כפי הידוע לנו היא דומה פחות או יותר למה שהיה נהוג בזמן חז"ל.

בכבוד הראוי

שמואל נדל

דברים אחדים

הנה אמת נכון, אשר חכמים יגידו כי מה לי ולדכוותי בענין חמור כזה לעורר על השבת מצוה שנעלמה, ועומדת היא לפתח חכמי ישראל, לפנייהם ולא לפני הדיוטות. וכבר מודעת זאת בכל הארץ מפי כתבו של מרן רבינו הגרי"ש אלישיב זצוק"ל שאין לחייב בזה, ואיך ישרוק הזבוב קצוץ הכנפים אל הנשר הגדול בשמי שמים.

אמנם ב'א וראה היאך שקל בפלס מילותיו, ובדקדוק וזהירות נאמרו שלא יתפרשו כהוראה בתורת ודאי, אלא כספקות במציאות. ובפירוש מבאר כל טענותיו שהם בפרטים שלא הובררו אצלו כמ"ש שם. וידענו נאמנה שלא הובאו בפניו פרטי כלל הראיות בשאלה וכן משמעות דבריו שם ואין תשובתו אלא על מה שנשאל אי בעי למיחש לטענות חוקרים שטוענים שמצאו החלזון. ומסיים בדברי בעל הישועות מלכו "על כן א"א לסמוך ולסייע מלאכתו"^א. ומ"מ מדבריו למדנו, שאין כל 'חששא בעלמא' שיעלה נכנס לגדר ספק דאורייתא, ואין צורך לנהוג הנהגות חדשות מחמת חששות רחוקים^ב. אך מעולם לא שמענו שהורה שלא לעסוק בבירור הענין ככל מצוה בתורה, לראות אם אין בו צד חיוב מן הדין^ג.

ובאמת איני כדאי להורות הוראה, שאינה מסורה אלא ביד החכמים. ולא באתי אלא לברר וללבן צדדי השאלה, להיות 'יודע לשאול' ולא כסומא בארובה וכתם האומר "מה זאת". ואז נוכל לשאול הוראתם. ואחלה פני כל אשר עיניים לו ודעת מבינים, ליתן לבו לגופו של ענין זה, בכובד ראש ובמתיונות כראוי, בדרכי היגיון ודעת שהתורה נלמדת בהם. ויבחון הראיות בנקיות במאזני צדק וטענות המערערים אחת לאחת ותשובתה.

ודע, כי פרטים הרבה בקונטרס זה, עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר ואין נכון לחרוץ משפטו עד תומו. וכבר אמר החכם מכל אדם ע"ה "משיב דבר בטרם ישמע אולת היא לו וכלימה".

^א הספקות שהעלה הובאו לקמן אות כ ואות כז, ומש"כ בענין מין כנף ע"י לקמן אות כג, וע"ע בהערה ג.

^ב וטעם גדול בדבר ובעי זהירות יתירה שלא תהא הנהגת ההלכה לרבים ביד קלי הדעת ותשתנה חדשים לבקרים. גם כמה חורבות דמצי למיפק מינה ובכל שינוי דדבר חדש אחריתו מי ישורנו. אך מ"מ ודאי לא ס"ל דבר זה כטעם להפקיע צד חיוב מן הדין. ולא הורה חכם מעולם דמאן דס"ל שזהו התכלת פטור מלהטילה ורשאי לבטל מ"ע וחיוב גמור מדאורייתא (ע"י הוריות ב: וכ"ש הכא דלא שמענו הוראת חכם שהעלה בבירור שוודאי אינו החלזון). ויש שר"ל דטעמייהו משום דס"ל דתכלת אינו מעכב את הלבן פירושו שאין חיוב גמור אף כשמצוי תכלת, ולכאוי פשוט דאינו כן דמאי שנא בכך מכל מצוה שבתורה ופירוש "אינו מעכב" הוא כמו בשאר דברים האמורים שם כמו ד' ציציות אין מעכבות זא"ז וכ"ו. ואף יש להוכיח דזהו פירושו מיבמות (צ:): דסדין בציצית הוי עקירת דבר מה"ת במה שפטררו מתכלת (ע"י או"ח ט, ו דאין פטורו אלא מתכלת). וע"י במנחות (מג:): ר"מ אומר גדול עונשו וכ"ו ובב"מ (סא:): אני הוא שעתידי ליפרע וכ"ו ושמ תוד"ה שתולה. ובמנחות (מד:): אי דיש ביטול עשה כשאין מקיים ונתנו... פתיל תכלת.

^ג והנה מרן הגרי"ש זצ"ל ועוד מחכמי זמנינו לא ראו להכנס בבירור ענין זה ובודאי ס"ל שאין חובה להם לבררו. ומרן הגרי"ש ביאר טעמו, כיון דליכא למיחש לדבריהם אחר שכבר היו כמה שטענו שמצאוהו ונתבררה טעותם, כמבואר במכתבו (וראה מש"כ בענין הזה לקמן אות יט ד"ה ובזה).

ובודאי טעם גדול יש ביד אלו מרבתינו הרוצים למנוע עצמם מחקירת הענין הזה. אך מ"מ מי שבייר ועלתה בידו ודאי אינהו נמי ס"ל דחובה היא לו ככל מ"ע דאורייתא להשתדל בעושה ומעשה לאחריני (ע"י הגה יו"ד רמב, ג וכ"ש כאן שלא נאמרה הוראה בזה). גם יתכן שאין טעמם (שלא לברר) שייך אלא לפוסקי הדור ומנהיגיו, שמנהגם היא הוראה לכלל ויש להם לחוש דנפיק חורבא מינייהו, אך לא לכל יחיד ויחיד (אמנם ודאי גם לדידהו אם יתעורר ספק דאורייתא שאפשר לבררו, לא יהיה זה פטור).

זה כמה שנים שנשמע הקול בין יראי ה' על מציאת חלזון התכלת, אחר גניזתה כאלף ות"ק שנה ורבים שעשו מעשה בעצמם ואחרים נבוכו בו ולא ידעו היאך לשאול בו, כאשר אף רוב גדולי התורה לא ראו לעסוק בבירור ענין זה עם כל פרטיו (אשר הרבה מפרטי הענין הזה, תלויים בעניינים שמתוּחַף לכותלי ביהמ"ד, אשר טורח גדול וזמן כביר נצרך לבירורם).

וראיתי לנכון לסדר למקום אחד, הרבה ראיות שיש בידי בענין הזה, ותשובות על הטענות שהעלו עליו. חלקם כתבתי בחלק התשובות בהמשך הקונטרס ויש שיבוארו מאליהם מתוך הדברים, ועוד הרבה מהם בתוך ההערות (בדרי"כ השתדלתי לבוא בקצרה ויש שבמילים בודדות ממש).

ההוכחות יבואו בכמה פנים, יש שהם ראיות ברורות בפ"ע, ויש שהם סימנים שאינם מובהקים, שהם סמך גדול עם הראיות האחרות. ומ"מ לא באתי אלא כמאסף ומסדר, לפרוש השולחן לפני החכמים והם ידונו בהם כפי דעתם. ויהא רעוא דאימא מילתא דתתקבל.

ובהקדם יש לדעת, כי כל נידון זה לא בא לעולם, אלא בדורינו שחזר ונתגלה כי בחלזון הנקרא "מוֹרְקֶס טְרוֹנְקוֹלוֹס" ממיני הפורפורי"א⁷ ניתן לצבוע תכלת בצמר, אף ללא שום תוספת צבע ממקור אחר. וממילא אין להביא ראיה מגדולי הדורות שלפני דורינו, שהרי לא הובא הנידון הזה לפנייהם כלל (שאינו נמצא בהשג יד אלא משנת תשנ"ג).

[באמת כבר לפני מאה שנה נטען עליו ע"י חכמי הטבע שהוא חלזון התכלת של תורה, אלא שמאחר ולא שימש לצביעה בפועל, לא נודעה צורת הצביעה שיהיה תכלת ולא סגול. והיו שרצו לומר מחמת כן שתכלת שבתורה הוא סגול, אך לא נתקבלו דבריהם בבי מדרשא, כיון שאינו כמסורתנו שהתכלת כחול. והשתא שנתברר כי אפשר לצבוע כחול בצורה פשוטה בדרך צביעתו, מלבד שכבר אין בזה קושיה להפריכו, עוד התחזקה עי"ז הראיה לזיהויו מאוד מאוד כאשר יבואר להלן].

והוא חלזון התואם לכל דברי חז"ל הכתובים בו וראיות גדולות לו מדבריהם ומתיישבים פרטים רבים שהוזכרו בראשונים דבר דבור על אופניו. ובפירוש נכתב עליו ע"י סופרי אומה"ע **וכבר הזכירוהו בשמו כמה מחכמי ישראל**. כן נמצאו במקומות רבים ערימות מקונכותיו כשניכר היטב ששימשו לצביעה ואף נמצא אריגים הצבועים בגוון כחול מדמו.

⁷ כלל מין (משפחה) החלזונות הזה, נקרא פורפורי"א (או פורפירי"א) בימינו בלשון יוונית וכן הוא בלשון לטינית וכך הוא נזכר בכתבי היוונים והרומיים (ואף הוזכרו בדבריהם שמות חלוקים למיני הפורפורי"א). ובימינו נקרא כלל המין "מוֹרְקֶס", ואילו הַזֶּן של חלזון התכלת בפרט, נקרא "מוֹרְקֶס טְרוֹנְקוֹלוֹס" או "טְרוֹנְקוֹלוֹס" לבדו. המומחים דוברי עברית מכנים את כלל המין הזה ארגמונים ואילו הַזֶּן של חלזון התכלת בפרט נקרא ארגמון קהה קוצים. בד"כ בכ"מ בקונטרס השתמשנו בשם פורפורי"א כדרכם של הקונטרסים האחרונים שיצאו בענין הזה שהשתמשו בשם הזה, בעקבות הקדמונים החווי"י והשלה"ג. מלבד במקומות בהם באנו לחלקו משאר מיני הפורפורי"א שאז כתבנו "מוֹרְקֶס טְרוֹנְקוֹלוֹס" או קהה קוצים. ולגבי מיני הפורפורי"א בעלי הגוון האדום השתמשנו בשמות העבריים האחד ארגמונית אדומת הפה [שהיוונים כינו לה חוצרה (בוקינוס) ע"ש צורתה] והשני ארגמון חד קוצים.

א. העולה מן התוספתא ומהגמרא

איתא בתוספתא דמנחות (פ"ט ה' ט"ז): "תכלת אין כשרה אלא מן החלזון הביא שלא מן החלזון פסולה". למדנו מלשון זה, כי לא נודע להם שום דבר בגוון התכלת הפסול לתכלת אלא הבא שלא מן החלזון, דבשום פנים א"א שיבוא הלשון "אין כשרה אלא מן החלזון, הביא שלא מן החלזון פסולה" אילו הוצרכו להפקיע גם מחלזון נוסף הפסול לתכלת שצובע בגוון התכלת הכשרה. ואפילו לשון עילגים אינו ואצ"ל דלא יתכן בלשון חכמים שלא באו לסתום אלא לפרש, כדחזינן שפירטו בכל הפרק כל תנאי מצוות שבמקדש [מינם ומקומם], אפי' בדינים שהם למצוה ואינן לעיכובא. והנה כפלו דבריהם במצוה זו לצד הכשרות ולצד הפסלות, שלא ישאר מקום ספק בדבר כלל¹. ולפי"ז אם ימצא לנו דבר ששמו חלזון ששימש בזמנם לצביעה ויש בו גוון תכלת, ודאי הוא הוא החלזון הכשר לתכלת.

גם מהגמרא יש להוכיח שלא היה לפנייהם חלזון צובע כגון קלא אילן ואיכותו שהוא פסול לתכלת [ואם היו כמה בגוון זה, כלם כשרים, וחשיבי מין אחד], דאמרו במנחות (מג). "מר ממשכי אייתי תכלתא בשני רב אחאי. בדקוה בדרב יצחק ואיפרד חזותיה, בדרב אדא ואישתנאי למעליותא. סבר למיפסלה, א"ל רב אחאי אלא הא לא תכילתא היא ולא קלא אילן היא?!" מפשטות הלשון וגם מהא דבעי ר' אחאי להכשיר מכח סברא זו (אף שאינו מתאים לסימני התכלת שהיו ידועים להם), ולא אסיק אדעתיה אפשרות שאולי נצבע במשהו אחר, משמע דפשיטא להו שמלבד קלא אילן אין עוד צבע איכותי וחזק הצובע כחול כזה [כקלא אילן], אלא חלזון התכלת. הרי שאין לחוש לקיומו של חלזון אחר הפסול לתכלת, שצביעתו יציבה ומראהו כקלא אילן.¹ (ע"ע הערה ח)

¹ ולשון חלזון אינו דווקא לחלזון זה, דהא שם חלזון כולל כמה מינים ואף חלזון שבארץ, כמבואר להלן (אות ב). וגם לשון החלזון אין בא לומר החלזון הידוע ולמעט חלזון אחר, דכמו"כ נקטו שם בכל דבר, כגון חצוצרה מן הכסף שלא בא למעט כסף אחר, ומנורה אין כשרה אלא מן העשת, עשאה מן הגרוטאות פסולה דודאי לא בא לומר דווקא מגרוטאות מסוימות. גם אין לומר דיגיד עליו רעו ופירשו במקום אחר (בברייתא דמסכת ציצית שהובאה במנחות דחלזון גופו דומה לים וכ"ו), דהא הרבה מדיני הפרק הזה שנויים במשניות ובתוספתא ומ"מ חזר עליהם כאן לשנותם, כ"ש בזה שאינו משנה בשום מקום כ"א ברייתא במסכת ציצית, וביותר דהא בתוספתא איירי בבגדי כהונה והברייתא לענין ציצית. וע"ע מש"כ לקמן (הערה לה) דאין הברייתא דמסכת ציצית באה לומר סימניו כדי לומר דחלזון אחר אינו כשר, ומ"מ גם חלזון זה א"ש עם סימני הברייתא שם, כמו שביארנו במקומם, וא"כ ודאי לא להפקיע מחלזון זה אתיא הברייתא דמסכת ציצית.

ואל תתמה איך אמרו חז"ל בפשטות סימני החלזון אם יש חלזונות נוספים הכשרים. כי באמת לא היתה צביעת הכחול אלא במין החלזון הידוע להם, ועד היום הזה לא ידענו בגבולי א"י וסביבותיה חלזון שצבעו בו כחול שאינו ממין המסוים הזה. אלא שבאנו לומר שאם יש חלזון נוסף שהיו צובעים בו, על כרחך דתרווייהו כשרים. ורוב חלזונות שבעולם לא ניתן לצבוע בהם כלל, ובכללם החלזון המובא בגמ' בסנהדרין צא. שהוא חומט של יבשה שאינו צובע כלל, ומהם לא באה התוספתא לאפוקי אלא מדבר שאפשר לטעות בו כגון קלא אילן.

¹ אין לומר שחז"ל לא ידעו מקיום צבע זה שהרי מרכז תעשייתו היה באזור מגוריהם - כנזכר בכתבי הקדמונים - וח"ו לומר שלמרות פרסומו הגדול שנודע בין אוה"ע נתעלם מחכמי ישראל ענין זה ובפרט שהוא נוגע להלכה.

חזינן דאם ימצא חלזון הצובע כגוון קלא אילן (ללא ערוב חומרים כימיים שלא היו בזמנם) נתברר הדבר שהוא הראוי לתכלת ואין לחוש שמא הוא חלזון אחר הצובע בגוון זהה. ובפרט אם נדע שהיה החלזון הזה משמש לצביעה בזמנם, אף אם היה שימושו לאוה"ע, כיון דאשכחן במקרא ובגמרא דתכלת היתה מצויה גם בין אוה"ע (ראה אות ו), על כרחינו שהוא החלזון שהשתמשו בו חז"ל. ואי נימא דשמא יש כמה חלזונות שצובעים בגוון הזה ואף הם שימשו לצביעה בזמנם, א"כ מוכרחים אנו לומר דכולם כשרים בו, כדחזינן בתוספתא ובגמרא הנ"ל, שהרי כולם כלולים בשם 'חלזון'.

ומעתה כדחזינן שגוון הפרפור"א כעין קלא אילן^א (ע"י אות ד), וביותר כאשר אנו יודעים מדברי חכמי האומות (ע"י אות ז ואות כה) שהיה הפרפור"א מפורסם וחשוב מאוד לצביעה בזמן שנשנית משנה זו, ואף מקום הכנתו היה באיזור צור, שהוא אותו איזור של צביעת התכלת בזמן חז"ל (כדאי בשבת כו. מסולמות של צור ועד חיפה, ועי"ש ברש"י שהיתה אומנותם במלאכת צביעתו) ודאי הוא החלזון הכשר לתכלת, ואלי"ה היו חז"ל כוללים פסולו בדבריהם וק"ו שלא היו כותבים נוסח המביא לידי טעות^ב. ואיך כתבו דרך שלא מן החלזון פסולה ולא פרשו פסול הפרפור"א הזה.

אף בלא דיוק התוספתא, יש להעיר דאי איתא שהפרפור"א הוא חלזון פסול לתכלת, א"כ עצם הדבר שחז"ל מתעלמים לחלוטין מענף התעשייה הענק שלמרגלות ארץ ישראל, של הצביעה מהפרפור"א (כמתואר בספרים, על תעשיית צביעת הפרפור"א באיזור צור) ואינם מזהירים

ואף אי נימא שלא התייחסו לפרפור"א כי היה יקר ולא היה טעם לזייף בו, הרי שימש הרבה בין הגויים, והתכלת גם היתה יקרה ושימשה גם לאוה"ע כמבואר במקורותינו, וכיון שע"פ ידיעתם היתה סתירה בין הבדיקות והוצרכו ליישב בשינוי הכללים הידועים במסורתם, מנלן לבטל מסורת הבדיקות ולהכשיר התכלת, ולא לתרץ שזהו הפרפור"א המשמש למלבושי המלכים. ורחוק לחדש שהיתה מסורת ידועה שסימני הפרפור"א הוא כקלא אילן, דהא לא נרמז מזה בגמ', ואין סברא לומר שכללו כל מיני הכחול בשם קלא אילן שהרי אין כל טבעי הצבעים שוים, ורק כשמדברים לענין דינא, אז כל מיני הכחול שוים ואפשר לכוללם בשם קלא אילן.

^א אף להמתקשים לעיולי פילא בקופא דמחטא, דשמא ערבו בקלא אילן צבע אדום ולא היה כחול נקי נוע"י ריש קונטי' עין התכלת (הראיה מגוון קלא אילן ד"ה וראיתי) שנבאר דהיא סברא דחוויה ואין לה שורש וענף. מ"מ מה שאפשר לעשות בקלא אילן, אפשר גם בפרפור"א (דהצובע שבהם הוא אותו חומר). וגם תערובות הצבעים היו מצויות בו כמש"כ פליניוס שע"י תערובת מיני החלזונות היו מקבלים גוון סגול מיוחד. וא"כ אף אם צבע התכלת האמיתי היה סגול, מן הפרפור"א ג"כ היה אפשר לעשות את הזיוף שלו. וממילא על כרחינו כשסתמו חז"ל סתם "מן החלזון כשרה, הביא שלא מן החלזון פסולה" ולא פירטו מין מסוים ממיני החלזונות, הרי הפרפור"א בכלל.

^ב על הינטינה לא הוצרכו להזהיר (אף שהוא חלזון שפולט הפרשה בגוון כחול) כיון שאינו צובע כלל שלא הוצרכו להזהיר אלא על דברים שיכולים לרמות בהם. גם אפשר שאין כחול שלו שוה לכחול של תכלת, משא"כ הפרפור"א דגונו ודאי כתכלת כדחזינן מדמיונו המובהק לקלא אילן. והדיונון אינו חלזון כלל ואף אין עיקר צבעו מדם הדג, אלא מהסממנים שמעריבים בו. ואף לא ידוע לנו שהיה צבע זה אפשרי בזמנם, כמש"כ הגרי"א הרצוג שהוא צבע כחול פרוסי שהוא מן הצבעים הסינטטיים הראשונים, הנעשים ע"י תערובת כימית.

עליו מאומה, מעורר פליאה (ובמיוחד כשעל הקלא אילן הוזהרנו במקומות רבים).

שאף אי לרוב יוקרו לא הוצרכו להזהיר על הרמאות, איך לא יזהירו מפני הטעות, בפרט בפורפור"א שהיה מצוי לצביעה באיזור הזה וממילא הטעות בו מצויה. ואפי' במצנת ערבה הידועה ומצויה לכל, האריכו בסימניה ובסימני צפצפה כדי שלא יתחלפו (סוכה לד. איזהו ערבה וכו') כ"ש בזה שטעותו קרובה דתרוייהו ממין החלזונות ובאותו איזור, ודאי לא היו כותבים סימנים שאינם ברורים כ"כ (אשר אפשר ליישבם גם עם הפורפור"א).

[מכל הנ"ל יש להוכיח אף בתוך מיני הפורפור"א^ט, אם נאמר שרק אחד מהם כשר, צ"ל שהוא אותו שהיו רגילים לצבוע ממנו בזמנם, דבלא"ה יקשה כל הנ"ל. (מלבד ההתאמה לכל מה שהוזכר בו) ופשוט שהצביעה [בכחול] הנפוצה שהזכירו חכמי האומות היתה בטרונוקולוס, כי ב'חד קוצים' ו'אדומת הפה' (גם אם נניח שהיה אפשר לצבוע גם מהם גוון כחול) כמות הכחול שבהם מזערית ועשיית הכחול מהם קשה יותר ואין טעם שישתמשו בהם לצרכי חולין כשאפשר לעשות אותו דבר בקלות מהטרונוקולוס. אך מ"מ אפשר דכל מיני המוֹרְקָס חשיבי מין אחד (וכדאשכחן שלא חילקו חכמים למינים נפרדים כל תת זן שבמיני החי והצומח). ובלא"ה נמי, כיון דמכולם החומר הצובע כחול הוא אינדיג'ו, צריך טעם וראיה לומר שרק א' מהם יהיה כשר.]

ב. במהות חלזון בדברי חז"ל

הנה חלזון הפורפור"א הוא מהמין הנקרא 'חלזון' בפי כל מאז ומעולם (גם טרם הטענות על זיהויו כחלזון התכלת), ואין בזה המצאת דבר חדש בשם חלזון. כמו"כ הוא מתאים עם דברי רז"ל על עצם שם חלזון.^ז דהיינו: א. שנרתיקו גדל עימו (דב"ר ז,יא, ועוד). ב. שיש ממין החלזונות בהרים אחר הגשמים (סנהדרין צא. ועיי"ש ביד רמה^ח). ג. שהוא כצורת נחש (בכורות לח. וערש"י ויקרא כא, כ). ד. גופו אטום ואין בו איברים (כמ"ש לקמן מהרמב"ן בריטב"א שבת עה.). ה. הוא תולעת (רש"י סנהדרין צא., ראבי"ה שבת קצד, ר"ש וראב"ד תוי"כ מצורע א', יד). ו. ברמב"ם פיהמ"ש (כלים י"ב א) כתוב על המילה חלזון, 'צדף' (כ"ה גם בכת"י בערבית). כמו"כ הראשונים והאחרונים קראו לדבר זה בשם חלזון^ט, ובערבית נקרא השבלול בשם הזה

^ט יש בים התיכון ג' מינים שאולי ניתן לעשות מהם תכלת, אף שהטרונוקולוס הוא המתאים ביותר לסימני הגמי.

^ז כלול בזה כל מה שקרוי חלזון, ויש מהם שנכתבו להדיא על חלזון של תכלת.

^ח שם כי דיש חלזון של ים ויש חלזון של יבשה, ובתוסי (שבת עה. ד"ה הצד) משמע נמי דס"ל כיד רמ"ה ופליג נמי על רש"י בסנהדרין, דתוסי ס"ל דהחלזון שצובעין בו אינו יכול לחיות ביבשה, וכן הוא בריטב"א שם. ובערוך נמי מחלק להו לבי ערכים ומשמע דס"ל כהרמ"ה. וע"ע בבאר שבע שם (סנהדרין צ"א). ומסתבר דלא בכדי מכנים לתרוייהו בחד שמא, אי לא משום דימיון צורתם ומשפתתם.

^ט רש"י (חולין קכב. ד"ה חומט) "חומט - לימצ"א.. צא ובדוק בתיק שלה שגדל והולך עמה". הרי שהעתיק לשון המדרש על החלזון (דב"ר ז,יא, ועוד) כלפי חומט שהוא לימצ"א דהיינו חלזון שלנו (וע"ע רש"י ע"ז כח: ד"ה משקדי חלוני ובהגה' וציונים שם, ובשרשים אבן גיאנח שהובא למעלה). וע"ע מקורות רבים בקונטי לבוש הארון ואכמ"ל.

(שרשים לר"י אבן גינאח ערך ש.ב.ל. ויד רמ"ה שם). וכל עיקר שם חלזון הוא מלשון ארמי ובודאי יש ללמוד פירושו מלשונות העמים הקרובות ללשון זו, וכמ"ש ביד רמ"ה בסנהדרין (צא.).

בענין זה, שונה מאוד חלזון הפורפור"א, מדג הדיונון שטען הגה"צ מראדזין שהוא חלזון התכלת. שהוא ז"ל רצה לחדש על דבר שאינו ידוע כחלזון כלל, שזהו החלזון. גם לא הביא ראיות לדבריו כלל, אלא את עצם מציאת בע"ח הצובע (אף כי הפליג בסימניו מדברי חז"ל אך הסימנים שהביא אינם מיוחדים כ"כ לדג זה, ויש שאפשר לפרשם גם באופן אחר; מלבד עוד הרבה מאוד קושיות שיש על דבריו וכפי שהוכח³⁷ לבסוף בודאות, שאינו חלזון התכלת). ונחלקו עליו גדולי דורו ולא קיבלו אף את עיקר טענתו דלכה"פ הוי כספק (וכדברי החזו"א שאף אילו היה צל ספק היו מקבלים דבריו).

ג. סימנים רבים מדברי חז"ל והראשונים

אף דיש טעם להקדים הראיות המובהקים (שיובאו בהמשך), מ"מ ראינו לנכון להקדים גדרי וסימני החלזון ממה שמצאנו בו בדברי חז"ל, אף דאינם ראייה בפ"ע (ועי' הערה נז).

מצאנו במקרא ובחז"ל פרטים רבים על החלזון הזה שצובעים בו, וכולם מתקיימים בפורפור"א. דהיינו: א. שמצוי בא"י בחוף זבולון (מגילה ו.ו)³⁷, מסולמות של צור ועד חיפה (שבת כו.). ב. גם נמצא בעוד מקומות שאמרו בו, כגון בא"י אלישה דהיינו איטליה¹⁰ (יחזקאל כז, ז, ובתרגום יוב"ע שם). ג. דרך צידתו ע"י רשתות (שבת עד:). ד. הוא תקוע בקרקע הים, כלשון הכתוב

³⁷ בבדיקותיו של הגרי"א הרצוג הוברר כי הצבע של ראדזין נוצר בעיקר מתערובת הברזל שמוסיפים שם והדם משמש בו רק כסממנים, ובכה"ג אפשר להשתמש לזה גם בדם שור וכן נהגו לעשות בייצור צבע כחול פרוסי בעבר (עי' בית אהרן וישראל קכא תשרי חשון תשס"ו). ואפשר שהחזו"א ידע מטענה זו - שנשמעה כבר בתקופתו - וכעדות הגרי"ח קנייבסקי שליט"א שאמר החזו"א לאדם ששאלו על צביעת ראדזין "קח דם שור ותצבע בו" וא"כ יתכן שידע שאין בזה ממש כלל ובשבסממנים כאלו יצלח לזה אף דם שור במידה שוה. גם הינטינה שהציע הרב הרצוג, לא היו כלפיה ראיות ישירות, אלא שהיתה אפשרות שכן הוא ולא היו לו ע"ז פירכות. וכבר האריך הר"א טבנר שליט"א במאמרו "ארגמון או ינטינה", לפורכו בראיות ברורות (ואף החוקר האחרון ממצדדיה כבר חזר והודה על טעותו). אך מ"מ הנ"ל לא הגיע לדיון כלל, כיון שאין הפרשתו ממיני הצובעין, כדחזין שא"א לצבוע בה וכטענת החוקרים שאין בזה חומר צבען. ואף הגרי"א הרצוג עצמו לא העלהו אלא כהשערה בלבד ואף לא צבע בו בפועל.

³⁷ מקום נחלת זבולון לא ברירא לי כלל מן המקראות ביהושע, אך מצאנו בספרי (וזאת הברכה שנד) "כי שפע ימים יינקו, זה ימה של חיפה" (אמנם י"ג יפו, אך הא ודאי מילתא דתמיהא כי אינו קרוב לנחלת זבולון כלל). ואילו בשרטוט חלוקת יהושע המיוחס לרבינו הגרי"א הוציא נחלת זבולון כירך היוצא מצפון לנחלת אשר וירכתו מגעת עד לצידון, כלשון הפסוק "וירכתו על צידון".

¹⁰ כי טבעו להיות בקרבת החופים הסלעיים שבים התיכון (והטבע הזה מיוחד ב"מוקס טרונקולוס" יותר מרוב החלזונות). ומן התימה מה שראיתי בקונטרס אחד שהביא ממצאות זו ראייה לסתור. ובדברי חז"ל לא הוזכר שמציאותו אינה בשום מקום בעולם מלבד נחלת זבולון, ולא הובא ענין זה אלא ביחס לשאר אחיו, שנחלתו משובחת ופרנסתו מצויה ע"ז, כדאי במגילה (ו). עיי"ש, ובודאי היו שאר אחיו לוקחים אותו מזבולון ולא מארצות אחרות. ובגבולי א"י עד היום הזה כשרוצים לצודו צדים אותו באיזור נחלת זבולון מסולמות של צור ועד חיפה ששם הוא מצוי, ואדרבה בפירוש הוזכרה מציאותו גם באיטליה כמ"ש למעלה.

"ושפוני טמוני חול" (כמי"ש בפי" הראב"ד לספר יצירה בהקדמה נתיב ח'), ודלא כחלק מהחלזונות שתמיד צפים במים (כגון הינטינה). ה. וכן מ"ש הראשונים דדמו שצובעים בו מפקד פקיד (תוסי' שבת עה. ובכתובות ה:).¹⁰

יש לנו ג' סימנים נוספים בדברי חז"ל על טבע החלזון שצובעים בו. כמבואר בסוגי' דשבת (עה): א. שצבעו טוב יותר כשהוא חי, ב. שאפשר להוציא ממנו צבע אף אחר מותו, אלא שאינו צלול, ג. שהוא מת בפציעתו להוצאת הצבע.¹¹ וג' סימנים אלו קיימים בפורפור"א הנ"ל¹² נואינים בכל מיני החלזונות, כגון הינטינה שהציע הרב הרצוג].

¹⁰ ערש"י שבת (קלג): "מופקד ועומד שם כנתון בכלי". וכן הוא פירוש מיפקד בכל מקום, וכן לגבי דם בתולים כמי"ש רש"י בכתובות (ה): "כמו פקדון כנוס ועומד ואינו נבלע". ומה שהעיר חכ"א מפני מה נקרא דם כיון שהוא רק הפרשה האגורה בכיס של החלזון, אין הערתו על הפורפור"א אלא על דברי הראשונים הנ"ל. ובעצם הערתו באמת לא קשיא כלל, כי כל נוזלי הגוף הפנימיים (שאינם זבים לחוץ) קרויים דם, כמו שהפרשות טהורות של אשה קרויות דם, כדמ הירוק וכדו' ואדרבה בדמו של חלזון זה ייתכן שיותר מובן מפני מה קראוהו דם, מחמת צבעו שיש לו דימיון לדם (אמנם אדמימותו מופיעה רק אחר כמה רגעים מפציעתו).

¹¹ יעוין עוד בדברי רש"י שם, שאין זה מוכרח שימות מייד ממש אם יזהר בפציעתו שלא להורגו (שגם זה מתאים לחלזון הפורפור"א, שאפשר להזהר בשבירתו ולפוצעו רק במקום בלוטת הצבע ומת רק אחר זמן, ואי"צ להוציא דם חיותו, אלא המעט שנפצע עם השבירה ועם חיתוך מקום כינוס הדם, כדאי בתוסי' שם דבהוצאת דם הצבע יוצא אף דם חיות).

¹² וראיתי מעירים בעצם דברי הגמ' שם, דלכאוי' מיירי שרוצה להוציא כל דמו לצביעה וא"כ דבר זה אפשר לעשותו מייד, ע"י הוצאת כל צבעו. וא"כ מאי איכפ"ל שאח"כ מת (שהרי ודאי אינו מת אלא אחר הוצאת הדם), והרי צבעו כבר יצא. ובאמת בחלזון זה א"ש טובא, דתחילת דישתו של החלזון היא ע"י פציעת הקונכיה בפטיש ועי"ז פוצע גם גופו (וכ"מ מר"א בן הרמב"ם בשו"ת ברכת אברהם יט, דהלשון "פציעת חלזון" היינו בקונכיה וא"ש טפי דנקט דווקא לשון פציעה ולא לשון חבלה אי נימא דקאי דווקא על הקונכיה שהיא דבר קשה, דבהרבה מקומות נאמרה לשון פציעה בדברי חז"ל על כגון דא כמו באגוזים ופציעת מוח וכדו'), ואם לא יזדהר בפציעתו יכול הוא להרגו מייד במכה ראשונה, טרם שהוציא את דם הצבע שבו ואז כשיבוא לחתוך השלפוחית שלו להוציא הדם יהיה כבר לאחר מותו ולא ייציל צביעה. ואף כשנזהר בפציעתו צריך למהר להוציא דמו טרם מותו. ופעמים שצריכים לחזור ולחתוך כדי להוציא כל דמו וצריך שלא ימות בינתיים. ובפרט כשפוצע הרבה חלזונות יחד (כדרך הצובעים), שאז יכול להיות שפוצע כולם (היינו את הקונכיות) ואח"כ מוציא הדם וצריך להזהר שלא ימותו בינתיים (שנפצע גופם מעט, בפציעת הקונכיה ומת עי"ז). וכ"כ חכמי האומות שצריך למהר בהוצאת דם הפורפור"א, שלא יפסד. ויש עוד דרך להוצאת הצבע, שמופיעה גם היא אצל הקדמונים והיא ע"י ריסוק הקונכיה ומיצוי דמה (וכך נהגו להוציא הצבע בחלזונות הקטנים שקשה להוציא מהם הדם). וההוצאה בצורה זו אורכת זמן רב יותר ובוזא ודאי עלול למות בהוצאת דמו בינתיים ובעי ליה לשומרו בחיותו כמה דאפשר. וכן פשוט לשון רש"י שם דהפציעה היא ע"י דחיקת התולעת עצמה.

איברא לקושטא דמילתא, יש לדקדק בלשון רש"י "כיון דכל עצמו מתכוין וטורח לשומרו שלא ימות בידו, אפילו מת אין כאן אלא מתעסק", ולכאוי' מה היה לשונו חסר אי הוי אמר "כיון דאין רוצה במותו". ומשמע שהענין אינו דווקא משום שעכשיו יש לו ענין שלא ימות, אלא דכיון שבכל התעסקותו בו טורח לשמרו שלא ימות, אזי גדר מעשהו לא יכול להחשב ככוונת הוצאת נפש. ואף שבאותו שעה ממש שמוציא הדם תו לא איכפ"ל שימות אחר שעה. ולפי"ז גם בצורה שנוהגים היום להוציא הדם, יחשב גם חיתוך בשר התולעת (ולא רק פציעת הקונכיה)

גם סימני הגמ' (מנחות מג.) "גופו דומה לים, וברייתו דומה לדג, ובדמו צובעין תכלת" מתקיימים בפורפור"א (ע"י אות יב- יג ובתמונות בסוף הקונט'). ומ"ש הרמב"ם שהוא צבע העומד ביופיו (שהוא סימן עיקרי בעצם מהותו), הוא סימן גדול בו (ע"י אותיות טז- יח, דשאר סימניו נמי א"ש).

ד. דימונו לקלא אילן

מצינו בחז"ל שמראה קלא אילן שוה לתכלת בדימיון מוחלט, עד שאין מכיר בו אלא הקב"ה (ב"מ סא:). ואף מבחינת חוזק הצביעה, אף שהקלא אילן הוא צבע נדיר ביותר בחוזקו (ע"י ב"ק צג:). התכלת דומה לו בזה, ולא ניתן להבחין ביניהם אלא ע"י בדיקה מסוימת מאוד (מנחות מג.). ואחר שנודע לנו מהותו של הקלא אילן (המזוהה ע"פ הערוך והגאונים עם צמח האינדיג'ו¹⁷), ואנו רואים דימיון מוחלט בינו לבין הפורפור"א, יש בידינו סימן גדול לזהות הפורפור"א כחלזון התכלת. ובזה אף מתבאר קושי ההבחנה ביניהם ע"י בדיקות, מכיון שהחומר הצובע שבהם הוא אותו חומר ממש [שהוא החומר הקרוי אינדיג'ו הנותן את הגוון הכחול בשניהם].

ונהנה רבים מקשים כי אם הקלא אילן צובע מאותו חומר ממש איך יתכן שיהיה הבדל בעמידותם בבדיקת הגמ' (מנחות מג:). אך באמת כל קושי זה עם כל תוקפה אינה אלא קושיה על המציאות, כי הנה כבר מימים קדמונים נודע על הפקת הצבע מהאינדיג'ו ועדיין היה הפורפור"א צבע יקר בהרבה מן האינדיג'ו, ועל כרחך שלמרות שהגוון הכחול מתקבל מאותו החומר ובעל גוון זהה, עדיין יש הבדלים ביניהם באיכותו (וכמ"ש פלינוס שזיופי הפורפור"א מהצומח היו דהים יותר). ויתכן שההבדל הוא מחמת שהחלזון מכיל גם פרום והקלא אילן

כמתעסק אצל נטילת נשמה, גם כשגמר להוציא כל דמו ולא איכפת ליה שימות מייד בטר הכי. [נבאמת נראה שא"א לדקדק מלשונות הראשונים על צורת פציעת החלזון, כי הם לא כיוונו אלא ללמדנו הדינים העולים בסוגי ומרהיטת לשיניהו אין להוכיח בדבר כזה שלא הכירו החלזון כלל (ע"י רמב"ן בראשית לה, טז ד"ה זה כתבתי תחילה) ובפרט שבכל עניני המציאות בחלזון רבו דעות הראשונים בהם ובודאי המציאות אינה כדברי כולם.]

¹⁷ ע"י ערוך ערך קלא אילן וכ"כ בשו"ת הגאונים (גינצבורג, כרך ב' עמוד 333, וי"ג כן גם בפ"י ר"ח אוצה"ג ב"ק צג:). שכולם פירשו שהקלא אילן (הנזכר בגמ' כצבע חזק במיוחד ושהוא דומה לתכלת) הוא האינדיג'ו \ אינדיק'ו, שזהו שמו של חומר צבע ידוע מאז ועד היום, המופק מצמח הגדל בעיקר בהודו, שעושים ממנו צבע זה ונקרא אינדי"י על שם מקומו. חומר זה - בכמות קטנה בהרבה - ניתן להפיק גם מצמח האיסטיס (וכדמשמע ברמב"ם שהאיסטיס הוא הקלא אילן, ומ"מ ברור שצבעו זהה לקלא אילן) ושניהם קרויים נ"ל או ניל"ג בלשון ערבי.

כמו"כ הנמו"י בב"מ (לד. מדפי הרי"ף ד"ה אילן) כי דקלא הוא לשון אבן ואילן הוא צמח האינדיג'ו והיינו דכיון שדרך הצביעה באינדיגו שמיבשים אותו ומשתמשים בחתיכות יבשות כאבנים, לכך כינוהו אבן [אמנם הגרי"א הרצוג טען כי לשון "קלא" בלשון סנסקרי"ט - לשון הודו הקדום - פירושו גוון כחול]. גם א"ש לשון התוספתא (ע"ז ו') "קלאילן שדשו בעצי אשירה ישרף", דכן דרך עשיית האינדיגו ע"י דישה. וכ"מ המשך התוספתא שם, ע"י לולאות תכלת עמ' 237 בבאור תהליך ייצור האינדיגו וביאור המשך דברי התוספתא (ע"ע אינצ"ע ערך אינדיג'ו).

(ואין לפרש דברי הערוך דאינדיג'ו ר"ל שם צבע בלוי"י ולא שם החומר הצובע, שהרי בא לפרש בזה גם הא ד"קלא אילן דלא עבר" (ב"ק צג:). ושם אין לזה שום שייכות אם הוא צבע בלוי"י או צבע בגוון אחר, וע"כ שמדבר בסוג חומר מסוים שהוא חומר צביעה עמיד ידוע.)

אינדירובין ואף שאין ניכר הבדל ביניהם בגוון הצמר, אפשר שהשוני הזה הוא הטעם להבדל בעמידותם בבדיקת הגמי'. אך מ"מ תכלת המורקס עמדה בהצלחה בבדיקת הגמי' ע"פ הראשונים שם, ושם נתבאר דכל העומד בבדיקה זו ליכא למיחש שהוא ממקור אחר, (אמנם דבר זה לכשעצמו אינו ראייה, דיתכן שאין אנו בקיאים בבדיקות).

עוד אפשר, שטעם השוני ביניהם היה משום צורת הצביעה. כיון שבחלזון התסיסה היכולה להיעשות ע"י ריקבון בשרו מסייעת בפירוק המולקולה ועי"ז נקלט היטב בצמר, ואילו בקלא אילן שהיו צריכים להשתמש בחומרים אחרים, איכות הצביעה היתה גרועה יותר.² ואף בתכלת גופיה היתה אומנות מלאכת הצביעה ידועה רק לאומניה, כדלקמן (אות כ ד"ה ועצם).

גם מה שמשמע בגמי' שתכלת וקלא אילן היו הצבעים העמידים ביותר (ב"ק צג: ומנחות מג.). כן הזכירו חכמי אומה"ע על הפורפור"א. וגם לפי הידוע היום^{3א} צבעים אלו הם הצבעים הטבעיים העמידים ביותר.^{3ב}

אף אילו לא היתה לנו ידיעה במהותו של קלא אילן, נראה שעצם הדימיון וההשוואה הגמורה של שני חומרים נדירים הצובעים כחול - שהא' מן הצומח והא' ממיני החלזונות - יש בו כדי סימן לתלות שזו התכלת וזה הקלא אילן. ק"ו מעתה שיש לנו ידיעה מהראשונים במהותו של קלא אילן, ודאי דימיון זה סימן מובהק הוא והוא הוכחה גדולה לזהות החלזון.

אף עצם מציאות של צבען כחול טבעי בכלל, הוא תופעה טבעית נדירה ביותר^{3ב}, הידועה רק בחלזון הפורפור"א מכל בעלי החיים שבעולם וכ"ש שהוא יחידי במיני החלזונות, וזה

² ואפשר שמחמת שינוי שעושים היום בתהליך הצביעה של הקלא אילן אינו משתנה בבדיקת הגמי' במנחות (ואכן בדיקה שנעשתה בחוט אינדיג'ו עתיק, העלתה דאיפריד חזותיה) או אפשר שאין יודעים לעשות הבדיקה כראוי, או שהשתנו החומרים הנז' ואינם חריפים כ"כ. ומ"מ אין זו קושיה על זהות החלזון (כי התכלת מהפורפור"א מתאים לבדיקת הגמי'), אלא לכל היותר יש להקשות על הסכמת הראשונים הנ"ל שזיהו קלא אילן כאינדיג'ו.

ובתוס' (זבחים צה. ד"ה והא) משמע דס"ל דאפשר שתכלת יורד ע"י צפון. [נוקשה דבגמי' משמע דתכלת חזק מקלא אילן וכמשי"כ ברמב"ם, וקלא אילן אינו יורד ע"י צפון, ועי' ישי"ש ב"ק (פי' הגוזל סי' א' ד"ה ותימה לי) דכ' דלא כתוס', ועי' בנצ"יב (משיב דבר ב' צז) מה שתמה על דברי תוס' ובדברי תוס' עצמם מוכח דרש"י שם נמי פליג עלייהו בהא. גם יליע דלדבריו יש בדיקה נוספת בין תכלת לקלא אילן, ע"י צפון, ובגמי' לא משמע כן.] מיהו מ"מ לא ידעינן מהו אותו צפון שנוכל לבדקו, שהוא חומר מיוחד החזק יותר מכל ז' סממנים המעבירים את הכתם (כדמוכח שם).

^{3א} הנ"ל נובע מחמת צורת צביעה שונה לחלוטין משאר מיני הצבעים, שמתרכב צבעם להיות אחד עם הצמר. ושיטה זו קיימת רק בשני מיני צבע אלו, הקרויים צבעני יורה. עי' מאמרו של פרופ' צבי קורן "צבעים וציבעונים באריגים קדומים" הובא בסו"ס לולאות תכלת (עמ' 257).

^{3ב} אף שהקלא אילן שהיו צובעים בזמנם כנראה היה נעשה בתנאים אחרים מהיום כמ"ש למעלה, והיה חלש מעט ממנו, מ"מ עיקר חוזק הצבע תלוי בשיטת הצביעה, כמ"ש בהערה לעיל (וכמ"ש דאפשר שהממיס שלהם לא היה טוב כ"כ וחלק מהצביעה נשאר חיצוני ולכך "איפריד חזותיה", כי רק מה שמתאחד עם הצמר נשאר אחר הבדיקה).

^{3ב} עי' הערה נז' דאפשר דדבר זה חשיב סימן מובהק. [אבל הדינון (התכלת של ראדזין) אינו צובע כחול, אלא החומרים האחרים שמעורבים בו שאינם צביעה טבעית, והינטינה אינה צובעת כלל. גם אין שום סמך לומר שצבעו בהם בזמנם.]

לכשעצמו סימן יפה לו, גם לולא דימיונו המובהק לקלא אילן. ואף בכלל הטבע לא ידוע על צבען כחול טבעי לצביעת בגדים, מלבד ני"ל (אינדיג'ו אסטסי) ופורפור"א (בין בזמנינו ובין בספרות אוה"ע שבזמן חז"ל שהזכירו את האינדיג'ו כזיוף הפורפור"א, וגם בדברי חז"ל הוזכרו רק החלזון והקלא אילן). דימיון זה (של תכלת לקלא אילן) מסייע גם לקביעה שהגוון המדוייק הנצרך הוא כחול נקי (לאפוקי מסגול, בנוסף למה שנודע לנו בזה מהגמרא והראשונים, כמבואר בקונטרס עין התכלת; וע"ע שם לדחיית הטענה שהקלא אילן היה מעורב באדום, אמנם עדיין יתכן שאפשר לעשות מפורפור"א ומקלא אילן גוון טורקוז).

ה. חכמי ישראל על זהות החלזון

ובאמת חקירת הענין אינה מוטלת לפתחינו, וכבר הוכרע הדבר ע"י גדולי העולם אשר מימיהם אנו שותים, הלא המה החוות יאיר והיעב"ץ ועוד מחכמי ישראל (אף שלכאוי לא הכירוהו במציאות אלא מהספרים), ולא נמצא להם חולק בחכמי ישראל. ומי יבוא אחריהם להקל בביטול עשה ולבטל דבריהם בחששות רחוקים ואוקימתות דחוקים אשר בדה מליבו בלא ראייה.

כתב בעל החוות יאיר במקו"ח (סי' יח ס"ק ג) וז"ל "בחידושים כתבתי דם חלזון שבו צובעין תכלת אינו בלו"א רק צבע פורפר שנעשה מדם דג^{טז} שנקרא הדג פורפר" (ולרוב ברירותו בזהות החלזון הנ"ל רצה לעקור דברי כל הראשונים ולומר שגוונו סגול^{כה}, נגד המסורת הפשוטה שהתכלת הוא כחול). וכן היעב"ץ במטפחת ספרים (פ"ד) התייחס לדברי חכמי אוה"ע (שלא מצאנו בדבריהם אלא על הפורפור"א) כדבר ברור שהם מדברים על חלזון התכלת. וכ"כ הג"ר דוד זינצהיים (בעמח"ס יד דוד, בספרו מנחת עני, ע' קיא) "וכ"כ המספרים שהוא חומט ונקרא פורפור מושעלי". וכבר קדם להם החכם הר"ר אברהם הרופא בסי' שלטי הגיבורים (פי עט) "...רמש הים שנקרא פורפור"א והוא חלזון שצובעין בו התכלת"^{כז} (ובודאי ידיעת החכמים הנ"ל בענין הזה היא מספרי חכמי אוה"ע, והתיחסותם היא לאותו מין פורפור"א שתיארוהו חכמי אוה"ע שהוא צובע תכלת).

^{טז} ע"י אות טז דלשון ידג' כולל גם חלזון.

^{כה} והרבה יש לתמוה על מי שרצה להוכיח מדברי החו"י שהחלזון אינו הפורפור"א ואוהב באויב נתחלף לו ור"ל דמהחו"י מוכח שצבעו בו רק סגול ולא כחול. והרי גם אי כוונתו כפשוטו דצבע הצמר הוא סגול, הרי להדיא דיבר על דמו וא"כ ודאי כל ראייתו היתה מידיעתו על צבע דמו (שזהו דבר שכבר נודע בדורו על מציאות של דם צובע בחלזון הזה, אלא שלא ידעו אומנות צביעתו). ולדברינו מיושבת דעת החו"י שהוא הפורפור"א עם המסורת שהוא כחול. ופשוט שאילו ידע החו"י ממצאות צביעת הכחול בו, היה הוא גם ס"ל הכי ולא היה חולק על מסורת הדורות וכל הראשונים. (גם יש מקום לדחוק בענין שם ולדקדק בלשונו שכוונתו רק לדם בעודו דם ולא לצבע בצמר, ע"י בקונט' עין התכלת בפרק דעת הפוסקים שהתכלת סגול, בביאור דעת החוות יאיר).

^{כז} ספר זה הוא ספר קדמון על עניני המקדש והביאו התו"ט כמה פעמים ומכנהו החכם הר"ר אברהם רופא. וכן הזכירוהו בפרי"ח (יו"ד פ) והברכ"י (או"ח תקפ"ו) והחת"ס (גיטין י).

ראיה גדולה מעדותם של חכמי יוון ורומי

ו. חשיבות התכלת גם באוה"ע

צבע התכלת של ציצית היה משמש גם את אוה"ע ולא היה צבע ליהודים לצורך מצוה בלבד.

ודבר זה כתוב בתורה ושנוי בנביאים ומשולש בכתובים ותנינא בברייתא וגמרינן בגמרא.

א. גבי אחשוורוש (אסתר א, ו וכן ח, טו) ובסחורת איי אלישה (יחזקאל כז, ז).^כ ובדה"י (ב, ב, ו ושם יג) אי שביקש שלמה מחירם מלך צור איש חכם שיעשה בארגמן ובתכלת^כ (והתם מיירי לצורך מקדש, שעי"ז מפורש בתוספתא דאינה כשרה אלא מן החלזון, כמו במצנת ציצית). הרי שהיתה אומנות התכלת מצויה אצל אוה"ע, ואף יותר מישראל.

ג. בגמ' בשבת (כו). "ומדלת הארץ השאיר נבזראדן רב טבחים לכרמים וליגבים תני רב יוסף יוגבים אלו צידי חלזון מסולמות של צור ועד חיפה". ובעירובין (צו): "אמר רבי אלעזר המוצא תכלת בשוק לשונות פסולות חוטין כשרין" דיש לו לתלות דאדעתא דגלימא צבעינהו (אא"כ היו שזורים ומופסקים). וכ"מ מההוא גברא דמיכסי גלימא דכולא תכלתא (מנחות לט:).

ה. וכן יש לדקדק מזה שיש תכלת בתרומת המשכן, ואי לא היה לדבר זה חשיבות אלא למצוה, מנין היה להם תכלת במדבר קודם שנצטוו. וכן איתא בפסיקתא זוטריתא (-לקח טוב, שמות לה) "וכל איש אשר נמצא אתו תכלת וארגמן, מלמד שהיו להם ממצרים כל מיני צבעונין הללו" (אמנם אפשר שהכינוס במיוחד עבור זה, כדאשכחן בעצי שיטים, אך מהמדרש יותר נראה שלקחוהו משכיניהם במצרים, וכ"מ בתנחומא ריש תרומה שהיו נדבות המשכן מביזת הים).

ובאמת מפורש במדרש, שהחלזון היה דבר חשוב בכל העולם דאי בב"ר (מקץ צא) קחו מזמרת הארץ בכליכם, ... דברים שהן **מזמרינ בעולם**, חלזון וכו'. הרי שבכל העולם משבחים לדבר זה. [ואף עצם הלשון 'תכלת' נמצא בכתובות אשוריות - 'תכילתא וארגמא' - והוזכר בכמה מגניזות המלכים]. גם אין שום טעם לומר כי תכלת של אוה"ע היתה שונה מתכלת של תורה, וכשם שפשוט לכל בר דעת דזהב של תורה הוא זהב דאוה"ע, ה"נ תכלת וארגמן.

והשתא דאתינן להכי נודעת חשיבות מרובה לספרות אוה"ע מהזמן שהיה התכלת מצוי, **ועדותם נאמנת עלינו במסל"ת**. [ועיין הערה^{כט}]

^כ ולכאוי אינו עשוי מחומר אחר מכל תכלת שהוזכר במקרא שהוא דווקא מן החלזון, ובודאי אי נימא כפשטות לשון רש"י (שמות כה, ד) דעצם שם תכלת הוא צמר צבוע בדם חלזון. וכן יש מקום לדקדק קצת בריהטת לשון סמ"ג (עשין כו) תכלת האמורה **בכל מקום** היא צמר צבוע בדם חלזון.

^כ ואי שם דאף אבי חירם השתמש באומן זה שהיתה אומנותו לעשות בתכלת. ואף דבפשטות האומנות שם היינו מעשה רוקם בתכלת, מ"מ מהא דמיבעי ליה רוקם בתכלת ובארגמן וכו' ומפרט כל מין ומין לעצמו משמע קצת שיש אומנות מיוחדת לעשות בכל אי מהם, וא"כ היתה אומנותם אף בשימוש תכלת.

^{כט} עיי' רמב"ם הלי קידוה"ח (יז, כד), ובביאור הגר"א (יו"ד ס"י ר"א) שהוכיח מכמה דברים שכתבו חכמי הטבע וקיבל עדותם (ועיי' פמ"ג שפ"ד, יו"ד ס"ו, ס"ק י"ד), ורק לגבי סברתם ילי"ע אם אפשר לקבלה בלא בדיקה, ומ"מ

חכמי יוון ורומי (שחיו בתקופות שונות על פני מאות שנים, מחורבן בית ראשון ועד אחרי חורבן בית שני) הזכירו את חלזון הפורפור"א בלבד, כחלזון המשמש לצביעה והאריכו בתיאורים מפורטים לגביו, כאשר בין הצבעים שהפיקו ממנו מוזכר גם גוון התכלת (עי' להלן אות כה).

התיאורים שבספרים הנ"ל, מפורטים לפרטי פרטים בסימניהם, ומזוהים בודאות גמורה עם חלזון הארגמון/מוֹרְקָס. (הם האריכו בפירוט מלא, על צורת קונכייתם ותיאור הטבעות המתווספות בהם כל שנה והצומח שעליהם; אורך חייהם בתנאים שונים, בטבע, במים מתוקים או בשבי; דרך רבייתם וצורת כוורתיהם באריכות גדולה; מקום מושבם, באיזה ים, היכן בים, וסוג האדמה שהם יושבים בה; אופן אכילתם; זמני אפשרות צידתם; מיקום בלוטת הצבע; אופני הוצאתו בפרטות ועוד, עי' דבריהם באורך בסוף ספר לולאות תכלת. ואין מקום לערער על זיהוי הפורפור"א עם הארגמון ולא שמענו מי שמכחיש לדבר זה.) עד היום נקרא החלזון הזה ביוון בשם פורפיר"א (וזה אף שמשמשים בו לאכילה בלבד ולא לצביעה, ואין הכפריים הדרים במקומות הללו יודעים מפרסום חלזון זה בספרי הקדמונים ולא מצביעתו בתקופות קדומות).

[ואף הגרי"א הרצוג זצ"ל, שחקר רבות בענין וערער על זיהוי הפורפור"א כחלזון התכלת מטעמים שיפורטו לקמן (אות יט), מ"מ לא עלתה על דעתו לומר שאין המורקס זהה עם הפורפור"א, אלא שר"ל שהפורפור"א של אומה"ע לא היתה תכלת של ישראל, ובזמנו עדיין ניתן היה לומר כן, כאשר אף עצם אפשרות צביעת הכחול מהפורפור"א לא התבררה.]

הסופרים הנ"ל כתבו תיאור מקיף ביותר על הטבע, בכתבי אריסטו וכן באנציקלופדיה של פליניוס על טבע העולם, וויטריביוס בספרו 'די ארכיטקטורה' שהאריך בתעשיית הצבעים וכן עוד כמה סופרים קדמונים. ורחוק מאוד מאוד להניח, שכולם כתבו רק על חלזון אחר - יקר מאוד - שאינו חלזון התכלת, ואילו חלזון התכלת, שהיה צבעו חשוב מאוד אף בין או"ה (כדאי בדוכתי טובא כנ"ל) נשכח מכולם בעודם מתעסקים בצבעי החלזונות והעיקר חסר מן הספר.

וביותר, שהספרים הנ"ל מעידים שמרכז לכידת וצביעת הפורפור"א היה באיזור צור, מקום שבו היה מרכז ציד חלזונות התכלת (שבת כו.), ותעשיית אריגי התכלת (כדמשמע בדה"ב ב, ו). וכמו"כ הנ"ל מציינים את פרטיהם המקבילים למוזכר בגמ', כגון שצריך להוציאו בעודו חי כדי שיהיה צבעו טוב וכן את רוב יוקרו של צמר זה ושצריך טעימה במלאכת צביעתו.

המורם מכל האמור, כי בכדי להניח שהפורפור"א אינו חלזון התכלת, צריכים אנו לומר כי היו בזמנם ב' מיני חלזונות ששניהם היו יקרים ביותר וצבעם עמיד ביותר, ושניהם שימשו לצביעת צמר בגוון כחול השוה לקלא אילן ואף צידת שניהם ומלאכת צביעתם היתה נעשית

עדותם ודאי נאמנת. ובעיקרו של דבר כתב הפר"ח (יו"ד פ, ב) בדבר כזה לא שייך למימר "אשר פיהם דבר שוא". ובכל דבר סמכין על עדות חכמיהם בעניני חולין ואפי' בדברים שיש בהם חיי נפש, ואיך לא נסמוך להחמיר בקיום מ"ע דאורייתא (וע"ע כתבי קה"י החדשים ק"יט, כ, הובאו דבריו בלולאות תכלת בנספח).

באותם מקומות. וכמו"כ היו תכונותיהם שוות- שבשניהם היו צריכים להוציא את הצבע בחייהם כי היכי דליציל צבעיה, ובשניהם צריך טעימה במלאכת צביעתם. ויקר מקרה, אשר באורח פלא חלזון התכלת הכשר הוכחד זכרו ושרידי מהעולם לגמרי ולא נמצא שום תיעוד ארכיאולוגי כלפיו, וכמו"כ שמו נשמט מכל וכל מספרי כל חכמי הזמן ההוא במשך מאות שנות כתיבת ספריהם, אף שכתבו על החלזונות שבאיזור הזה (למרות שהיה מפורסם לצביעה גם לאוה"ע וכמ"ש לעיל, ולמרות שבאו לפרט על צבעי החלזונות באותו איזור). ולעומת זאת החלזון האחר הדומה לו בכל סימניו, תועד רבות בכל ספרי חכמי אוה"ע בזמנו ונמצאו לו שרידים רבים הן בבתי צבע, המוכיחים שימוש לצביעה בימים ההם (באותו איזור שהזכירוהו והוזכר החלזון בגמ', וכדלהלן), הן באריגים עתיקים, הן בשרידי קונכייתיו. כמו"כ תז"ל לא הזכירו מהחלזון השני כלל בשום מדרש מהמדרשים שמדברים על התכלת, ולא הזהירו מעשיית הציצית ממנו, אף שהוא צובע באותו גוון ומציאותו ואף מלאכת צביעתו באותו איזור (ואף לשונם מוכיח שאין חלזון נוסף, כדלעיל אות א'). האפשרות הנ"ל תמוהה יותר ויותר כשנוסיף גם את ריבוי סימניו התואמים לדברי תז"ל (דלעיל ודלהלן) ודימיון השמות שהוזכרו בהם (ראה להלן אות ט). וזו סברה גדולה וחזקה שאין עליה תשובה בדרך אמת.

ח. הממצאים הארכיאולוגיים

א. נמצאו בכמה וכמה מקומות (מהם גם מקומות שזוהו כבתי צביעה), ערמות גדולות של קונכיית מ'מוֹרְקָס טרוֹנְקוֹלוֹס', מנוקבות במקום בלוטת הצבע. הנ"ל נמצאו במקומות שבהם ע"פ דברי תז"ל ידוע לנו שהיו מקומות ציד החלזונות ומוכיחים בבירור את השימוש בחלזון זה לצביעה בזמנם באזור זה. וזה יוכיח ג"כ שהוא החלזון שהיה חשוב בתקופתם ואין לנו לבדות מליבנו איזה זן אחר מהמוֹרְקָסִים שנעלם בימינו. [חלקם אפשר לראות גם היום במוזיאון שע"י תל דור ואי"צ על כך עדות ארכיאולוגים, וכמו"כ ישנם עדויות על ערמות ענק (של מיליונים רבים) שנמצאו ע"י צידון שהיו ממוינים בנפרד, המורְקָס טרוֹנְקוֹלוֹס [ארגמון קהה קוצים] שהוא חלזון התכלת בערימה אחת, והחלזונות האחרים שהם לכאוי חלזונות הארגמן ("יחד קוצים" ו"אדומת הפה") בערימה נפרדת מעורבים יחדיו. הדעת נותנת שחלוקת מיני החלזונות הנ"ל נעשתה מחמת צורת שימוש שונה ביניהם ולכאוי היינו לצביעת התכלת ולצביעת הארגמן (ע"ע סי' התכלת עמ' 228, וב"התכלת בישראל" להגרי"א הרצוג, ועי' אינצ"ע ערך ארגמן צור).]. באותם מקומות נמצאו גם שירי צביעה על כדי חרס, שע"פ השערה שימשו כירות צביעה. גם נמצאו הרבה מטבעות עתיקות מצור שמוטבע עליהם צורת ה"טרוֹנְקוֹלוֹס", שהיה חשוב מאוד ביניהם (כנזכר בכתבי הסופרים מימיהם שהיה הפורפור"א עיקר פרנסת אנשי צור).

ב. כמו"כ נמצאו כמה תגליות² - מהתקופה שנהג בה התכלת - של צמר צבוע בכחול, שנבדק

² גם יש מחנוטי מצרים מחותלים בבגדים צבועים כחול, שנבדקו ונמצאו אינדיג"ו (לולאות תכלת עמ' 178), שהוא החומר הצבוע שבחלזון ובקלא אילן [אמנם לא בדקו אם הוא מהחי או מן הצומח].

והוא מהחומר הצובע של הפרפור"א, שגם זה מוכיח את הימצאות שימוש והפקת הצבע הכחול מחלזון זה כבר בזמנם (ראה תמונה בסוף הקונטרס).^{לא}
 ג. יש ליתן את הדעת גם לכך שלא נמצאו כלל שרידים שיהיו הוכחה כלשהי על צביעה בעבר בחלזונות אחרים, לא בשרידי קונכיות ולא בשיירי צבע על חרסים ולא באריגים צבועים.

ט. הסתברויות נוספות

א. יש לציין כי בשם פרפור"א, שנקרא כן החלזון הזה מאז ועד היום, נקראת גם התכלת בדברי רז"ל ובתרגומים חיצוניים עד הדור האחרון,^{לב} סביר מאוד להניח שהוא ע"ש שמקור התכלת מהפרפור"א. גם העיר חיפה נקראה בעבר (בתקופה ההלניסטית) 'פורפיריון', ולכאוי הוא משום שהיו ניצודים בה (כדאי בשבת כו.), כמו"כ התכלת קרוי טיריון (ערוך ע' טריון) כצבע הפרפור"א (על שם מקורו, משם העיר יצור').

ב. אי' במנחות (מב.): ושקלינא פורתא בביעתא וטעמינן להו באודרא (ומצריך תחבולות מיוחדות לטעימה זו שלא יפסול שאר היורה). ומשמע שזהו חלק מחויב בצורת הצביעה, דהא קאי על שאלת אביי "היכי צביעתו לה". ובפרפור"א א"ש טובא, כיון דאין ניכר בו מבחוץ אם צבעו מוכן לצביעת הכחול, צריך לטועמו קודם לידע טבעו. גם פליניוס כתב על הפרפור"א שצריך טעימה בסוף תהליך צביעתו (וצורך הטעימה הוא בגלל שפעמים שאינו צובע כחול טהור אלא אחר העמדתו בשמש בשלבי הכנתו, ומראה היורה בתהליך הצביעה הינו עדיין צהוב מחמת פירוק הדם ע"י הסממנים, ואין ניכר אם יצבע כחול או סגול ורק אח"כ משתנה הצבע לכחול).^{לג}

^{לא} באופן כללי לא נמצאים כלל חוטי צמר של ציצית (הן של לבן הן של תכלת) או שאר בגדי תכלת מן התקופה ההיא, כי טבע הצמר להכחד ברבות השנים אך ממצאים אלו שרדו מחמת תנאים מיוחדים שהיו שרויים בהם.

^{לב} כתב ראבי"ה (ח"א - ברכות כה) "וגרסינן בירושלמי בין תכלת לכרתי בין פורפירין ובין פריפינין", הרי שמכנה התכלת בפרפור"ר. גם ראיתי מביאים שבתרגום השבעים מתרגם המילה תכלת פעם אחת "הולופורפורוס", שמשמעותו כולו מפרפור"א. ולשון פרפור"ר אינו שם הגוון, שהרי השתמשו בשם זה גם כלפי שאר גווני החלזון, אלא הוא שם הצבע של דם חלזון ע"ש מקורו מן הפרפור"א.

ובפרדרי"א (פי מט) "רי פנחס אומי מלך מרדכי, שני ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות תכלת וחור וכו', מה המלך לובש פרפריא כך מרדכי, שני ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות תכלת וחור" ועוד מקורות, והאריכו בזה בספר לולאות תכלת ובקונט' לבוש הארון ע"ש. ואף דבאמת נקרא בגד מלכות 'פורפיר"א' בהרבה מדרשים (אף שאינו דווקא של תכלת) כמו שהביאו בקונט' "תכלת וארגמן" ו"בין תכלת לארגמן", מסתבר שהוא ע"ש התכלת שהיו עושים בה מעילים יוקרתיים, כמ"ש רמב"ן בפרשת תצוה. ובערוך ערך תכלת מייתי להא דחביל ימא תכלתא דבבל וביאר "מה תכלת מובחר שבגלימא..." וע"י במוסף הערוך ערך פרפירא שבלשון יווני ורומי נקרא כן בגד תכלת.

^{לג} אמנם אי"ז ראייה כ"כ דהא גם באופנים שאי"צ שמש כלל, אפשר שצריך לטועמו כיון שאינו נראה לעין אם מסוגל לצביעה כבר ואי"כ אפשר דאף בשאר מיני צבעים כן הוא. ואגב דאיירינן בצורת מלאכתו, ראיתי להביא רמז נאה דבזוה"ק (תרומה קמט): כתב דהתכלת יוצא מגוון סומק ועוד כתב שם דירית גוון דדהבא ואח"כ נעשה

ג. עוד ניחא טפי לפי"ז הא דאיכא למ"ד דפסל מראה שני (שמראה שני הוא חלש יותר, עיי' בהגר"א ישעיה א, יח, ובחידושים המיוחסים לרשב"א מנחות מב:), משום דדריש כליל תכלת. ובחלזון זה א"ש טובא, כיון דטבעו שבצביעה שניה שלו נגרע איכות הצביעה. משא"כ בהרבה צבעים אחרים דאין בין מראה ראשון למראה שני ולא כלום (אמנם דבר זה מצוי בכמה מיני צבע כמו בתולעת שני דג"כ הכי הוא, כמשמעות סוגי' הגמ' וכ"כ הגר"א שם).

ד. ראיתי מי שכתב דאחר שכתבו הראשונים על אפשרות המצאו של החלזון גם בימינו (עיי' לקמן אות כא ד"ה אך מ"מ ובהערות שם, וכן בהערה עג) א"כ עצם הדבר שלא נמצא עד היום הזה - לאתר הידע הגדול ממני בעלי החיים - שום בעי"ת מתאים לתיאורי החלזון מלבד פורפור"א, הוא גם מחזק זיהוי זה¹⁷, וכבר רבות בשנים שלא נמצאים בים התיכון מיני דגים חדשים¹⁸.

ה. האם בעיני חלזון מסוים

עוד יש להוסיף, דכל הנידון בכלל, הוא רק אם נניח שאין כשר אלא חלזון מסוים. אך אי נימא דכל חלזון כשר אזי א"ש שום ראיות לזהותו ובכל חלזון שצובע בגוון קלא אילן בצביעה עומדת ביפיה, תתקיים המצוה¹⁹. ויש לדקדק לשון הברייתא "אין כשרה אלא מן החלזון

תכלת. והביאו הרמ"ע מפאנו (מאמר צבאות ה' ח"ב) גם לגבי תכלת של משכן וכתב "תכלתא נפיק מגוון סומק כדאיתא בזוהר פ' תרומה" וכן הוא המשמעות בזוה"ק שם. ואף שאין לנו עסק בנסתרות ואין אנו מביאים ראיה מן הסודות, מ"מ רמוז יש בו למעשה אומנות צביעת התכלת, שבתחילה יש בדמו אדום ואח"כ במעשה הצביעה נעשה גוון דהבא ואח"כ נעשה תכלת.

¹⁷ ואמנם אי נימא דינגנז' הוא שלא בדרך הטבע, והחלזון נמצא שלא במקומות גידולו הטבעיים שהם מסולמות של צור ועד חיפה אלא יצא ונדד לימים אחרים (כנגד טבעו שכמעט לא זו ממקומו), אזי אין בזה ראיה כלל. גם ע"פ דרך זו שגניזתו היא מעשה ניסים, אזי אפשר דנסתמאו עינינו בזמה"ז כדי שלא נמצאהו. וע"ע הערה עג.

¹⁸ עיי' מקורות לזה במאמר התכלת לר"א טבגר עמ' 7. אמנם נמצאים מינים חדשים בגדלים מיקרוסקופיים, או דגים שהגיעו במקרה מימים אחרים וכן נמצאים מינים רבים בימים אחרים הרחוקים ממקום יישוב. ועליהם ידוע שעדיין לא גילו אלא מיעוט מן החיים בים, אך לא בבעה"ח הגדולים (כך שמעתי מאדם נאמן שחקר בזה).

¹⁹ ומסברא יש לדון דהתורה אמרה תכלת ולכאו' תכלת הוא שם הגוון, כדמשמע ממה שמוזכר במקומות רבים שכי' לשון תכלת גם בלי שייכות לצמר, כגון תכלת ירוק שמקיף את העולם וכהנה רבים (פסיקתא זוטרתא נלקח טוב) בראשית פ"א, וכן בתיקוני זוהר תקונא שבעין קכו, ב, גבי גוון העיניים, וכן משמע ברמב"ם ה"ל ציצית ב, א. וא"כ מה שלא מצינו תנאי בתושבע"פ לקיום המצוה מנלן לחדשו נגד פשוטו של מקרא. וחז"ל שאמרו דדווקא מן החלזון, יש לדון אי הלמ"ס הוא או דילפי לה משום דרשא, כגון הא דא"י בירושלמי (כלאים ט, א) לגבי משכן "מה שני תולעת דבר שיש בו רוח חיים אף כל דבר שיש בו רוח חיים", ולכאו' איירי לגבי תכלת וארגמן הכתובים עמו בפסוק וכבהמשך שם שמשוה צמר לפשתים הכתוב עמו.

אמנם יש שרצו לפרש משמעות רש"י דתכלת הוא שם לצמר צבוע בדם חלזון. ואפשר דקים להו לחז"ל דשם תכלת קאי דווקא על איכות מסוימת של צבע, שאינה מצויה אלא בחלזון מסוים דווקא וכן שמעתי מחכ"א להוכיח מהלשון בין תכלת לקלא אילן, שמשמע שקלא אילן אינו תכלת כלל, אך אין זה ראיה ברורה, דהתם אתא לאפוקי תכלת הכשר. ואף אי אינו בעצם שם 'תכלת', י"ל דקבלת חז"ל היתה דתכלת הוא בחזק צביעה מסוים ואיכות זו

הביא שלא מן החלזון פסולה", ולכאוי' לא הגבילה במיני החלזונות (ועי' לעיל הערה ה'), דלשון 'החלזון' אינו בא לומר החלזון הידוע דווקא, דכן הוא לשונם שם בכל מילי). ואין להוכיח מברייתא דמנחות (גופו דומה לים וכו') דבענין חלזון מסוים, כי שם לא משמע אלא שבאו לתאר מציאות החלזון שהיו צובעים בו, ואין בזה מקור לפסול אם ימצא עוד חלזון שצובע כמותו. [ועיי' לקמן הערה לח במש"כ לדקדק דאין הברייתא הזאת באה לומר דיני המעכבים בתכלת. ואף כותבי הסימנים לזיהוי החלזון מהראשונים, לא כתבום אלא כדי למוצאו, ולא הזכירו פסול חלזון אחר אם ימצא שהוא צובע כמותו].

אמנם בסברא נראה דלא אמרה תורה חלזון אלא משום איכות הצביעה המיוחדת שיש בו וממילא רק החלזון שיש בו את האיכות המיוחדת הזו יהיה כשר (עי' הערה לו), אך מ"מ לדברי המכחישים זיהוי החלזון ואומרים כי שני חלזונות היו, חדא הא דכשר לתכלת והשני הפרפור"א, שגם הוא שימש בימי חז"ל וגם היו צובעים ממנו צבע כחול (כפי שרואים בעינים וכדמוכח בספרים ובממצאים קדומים, עי' לקמן אות כה). הרי לנו ראייה ברורה, מסתימת התוספתא שבאה לפרט כל הכשרים והפסולים (עי"ש כל הפרק), וסתמה לגבי תכלת שאינו כשר אלא מן החלזון, ולא פירטה את חלזון הפרפור"א בפסולים, **א"כ לטעמייהו, יש כאן ראייה גדולה שכל חלזון כשר**^{לז} (ועיי' הערה ז' דאפי' אי נימא שהקלא אילן היה מעורב בגוונים נוספים, אין בזה פירכא).

א. סימני הגמ' במנחות

אף שאין הראיות מתבססות על הגמ' במנחות, מ"מ ודאי יש לנו לראות דלק"מ מהתם, ובאמת אף סיועי נמי מסייעא (והרבה מהמפקקים בזה חסרו בידיעת הפרטים במציאות החלזון). דאמרי' שם (מד.)^{לח} "ת"ר חלזון זה גופו דומה לים וברייתו דומה לדג ועולה אחד לשבעים שנה

קיימת רק בחלזון מסוים. אך כדי לפסול הפרפור"א ע"פ זה (אף אילו לא היתה החלזון שהשתמשו בו חז"ל) נצטרך לומר שהחומר הצובע שבחלזון המקורי אינו אינדיגי' (שהוא הצובע שבפרפור"א), אף שגוונו יהיה ממש כמו אינדיגי', ואף שבכל משפחות הארגמונים למיניהם (אף אלו שאינם צובעים כחול, אך יש בהם צבען כחול מעורב בתוך צבענים אחרים), החומר הכחול שבהם הוא אינדיגי' (או שנאמר שלחלזון התכלת יש חומר נוסף מלבד הדם הצובע שגורם לצבע להקלט היטב, יותר טוב מאשר בחלזון הטרונוקולוס).

^{לז} אליבא דאמת שהפרפור"א הוא התכלת של תורה אין משם ראייה, דהא לא נודע על צבע אחר כמותו שצבעו בזמנם, לכך לא ראו צורך לכתוב שצביעתו דווקא בחלזון מסוים (כי רק הפרפור"א צובע כחול). ומסתבר דנכון מה שכתבנו לפסול חלזון אחר (אם ימצא עוד חלזון צובע כחול, מחומר אחר שאינו אינדיגי'). אך לדברי הדוחקים דשמא שני חלזונות יש, שהיו מצויים כבר בזמן המשנה ושתיהם צובעים כחול, יש ראייה כנ"ל. וממילא לדבריהם יש להם לחייב במצות תכלת, לכה"פ מטעם זה דאינו מעכב דווקא חלזון מסוים.

^{לח} לכאוי' צריך להבין לשם מה נאמרו סימנים אלו, שנכתבו עוד בזמן שהיתה התכלת משמשת ולא הוזכר כאן שעתידה תכלת להגנו וניתן כאן סימן לדור אחרון שיגנו להם החלזון ויגלוהו ע"פ סימנים אלו (ואם היה כן הרי מפורש שא"צ מסורת כדי להחזיר התכלת), עוד יש להעיר דאם כוונת הברייתא לומר סימן לדור אחרון כדי לגלותו ע"י ג' סימנים אלו דווקא ולא ע"י שום דבר אחר, ולחלק בינו לחלזון אחר הצובע תכלת אך פסול למצוה, היו אומרים סימנים ברורים יותר וכמו שכתבו בכל מקום, כגון בסימני החיות להתיר חלב שלהם (חולין נט), עם פרטים מדויקים ובירורים מזוקקים להעמיד הדין על בוריו, ולא דברים מעורפלים על דימיון שלא נתפרש לאיזה

ובדמו צובעין תכלת לפיכך דמיו יקרים". ויש לבאר הסימנים ולבחון את קיומם
 בפורפור"א.^ט

נקודה בו כוונתם [ובפרט לפי דברי רדב"ז ח"ב סי' תרפ"ה דהם סימנים העשויים להשתנות, דאינו עולה אחר
 שגלו ישראל; וכ"מ מדברי הרמב"ם והסמ"ג ועוד ראשונים שנתנו סימנים אחרים לזהות].
 והצד הפשוט יותר הוא שהסימנים נועדו גם עבור אותו הדור שנאמרו, לומר דאותו חלזון שעדיין משתמשים בו
 זוהי צורתו, והוצרכו לזה מטעם כלדהו או כדי ליתן סימנים למבקשים אחריו למוצאו, או משום טעם בעניני
 אגדה או טעם אחר, (ובאמת גם אילו ענין הברייתא הוא בדברי אגדה מ"מ ודאי יש להם ביאור מציאותי בפשוטו
 ובדאי לא יתכן לזהות את החלזון אלמלא א"ש עם סימני הגמי).
 גם לשון גמי' דידן, חלזון זה (כג"י עוז והדר וסי"י) וכו' הוא כעין הלשון בסוטה (מה:). שמיר 'זה' וכו' שאינו בא ללמד
 דדווקא ע"י סימנים אלו שרי להשתמש בו (דבשמיר ודאי לא בעינן דווקא לתולעת זו ובכל החותך כמותו סגי),
 גם אין ספק ששם לא באו לומר את סימניו כיצד יהיה אפשר למוצאו, שהרי לא אמרו בו אלא ברייתו כשעורה.
 ט"א כי יש מהסימנים שלדברינו אינם סימנים מובהקים לגמרי, ויתכן שאפשר למצוא לפי ביאור זה עוד חלזון
 בסימנים אלו אך צירוף כל סימניו לא נמצא אלא בזה, ומ"מ אי אפשר למצוא את התנאי המרכזי שבדמו צובעין
 תכלת אלא במיני הפורפור"א וה"טרונקולוס" הוא הכי מתאים לסימנים.
 גם יש להוסיף שבהרבה דימויים בחז"ל לא היינו מבינים ענינם בלי להכיר הדבר בדרך אחרת כגון חוטמו של
 אתרוג ודהדס הוא מעשה גדילה (עבות). וכיו"ב בדימיון השיליא בגמ' בנדה (כו. וע"ע להלן הערה מה). וכמ"ש רש"י
 (סוטה יז.) וריטב"א (חולין פט.) גבי "תכלת דומה לים" דלשון 'דומה' לאו היינו ממש כמותו, וכמ"כ כאן אלמלי
 ידענוהו הו"א דדומה לים הוא דווקא כחול, והשתא אמרינן ע"פ חז"ל דירוק נמי חשיב דומה וכמ"ש במקומו.
 וכן בריאה דדמיה לאופתא (חולין מז:). הבינו האמוראים שיתכן וזה בדרכים שונים ומשונים, ולא דווקא בגוון.
 ובפרט שיש בזה הרבה מדברי אגדה וכעין הברייתא שהביאה הגמ' לפני כן תניא משום ר"מ על דימונו לים,
 ממשיכה הגמ' בברייתא נוספת על עוד דברים שהוא שייך לענינו של הים. דהיינו לא רק הצבע שצובעים ממנו
 דומה לים, אלא אף הוא עצמו דומה לים בתבניתו או בצבעו (ע"י משכ"ת סס), וכן בצורתו שדומה לבע"ח שבים
 דהיינו דגים, ואף במקום חיותו דהיינו שאינו עולה מן הים אלא אי' לע' שנה. ובעלי האגדה הרחיבו בזה בספרי
 הקבלה (ע"י זוהר שלח קסג: ועוד). וכן משמע ברש"י (חולין פט.) שכי' "שהתכלת דומה לים - שהחלזון מן הים הוא
 עולה אחת לשבעים שנה ומראית דמו דומה לים..." , שלכאוי' הוא נראה כדבר שאינו שייך לשם כלל. וחזינן
 שמקשר ענין זה של התכלת דומה לים, שענינו לדימיון כסא הכבוד, עם המשך הברייתא דעולה אי' לע' שנה, ור"ל
 דגם בענין זה שהוא עולה מן הים, הרי הוא מזכיר בזה את הים שהוא זיכרון לרקיע, וזיכרון לקריעת ים סוף
 (ערש"י מנחות מג: ד"ה דומה לים). וכ"מ קצת מלשון הברייתא במסכת ציצית חלזון "למה הוא דומה", דו"ק
 ותשכח שלשון זה מצויה מאוד אך לא הוזכרה אלא בדברי אגדה. וכ"מ נמי מהשמטת גמי' זו מהרי"ף.
 עוד יש להוסיף דקדוק קטן, דאי כל דברי הברייתא לא אתו אלא למימר דיני צביעת התכלת, לכאוי' לא הוי
 מסיים ביה בלשון "ובדמו צובעין תכלת" כאילו פרט זה הוא אחד מסימניו. והלא כל הברייתא לא באה אלא
 לומר דבר זה, והול"ל איזהו חלזון שצובעין בדמו תכלת, גופו וכו'.
 [יש מבארים דכל דברי הברייתא אזלי בתר סיפא דלפיכך דמיו יקרים. דהיינו דמפרש קושי צידתו, כיון שהוא
 מוסתר מחמת דימונו לים, וגם כשרואים אותו הוא נראה כמין דג (ואולי ר"ל דומה לדג, שהוא חי במים), ואינו
 יוצא לחוץ אלא אי' לע' שנה שרק אז אפשר לגלותו בקל. ומסיים דלפיכך דמיו יקרים, כיון דכ"כ קשה צידתו.]

יב. גופו דומה לים

ענין גופו דומה לים, לכאוי אפשר לפרש בבי' פנים, אי דומה הוא בתבנית או בצבע²². והנה כשהוא בים, קונכיותו²³ מגוונת בגוונים הרבה ומצוי בו מאוד ממיני ירוק עד טורקיז כחול וסגול (ובודאי גם ירוק חשיב דומה לים²⁴ ואפי' לרקיע, ובירושלמי ברכות פ"א ה"ב "ים דומה לעשבים ועשבים לרקיע" ובמדרש תהלים כד, וכע"ז במדב"ר נשא יד, ובמדרש תהלים צ' "אילנות לרקיע", ובברכות ט: משיכיר בין תכלת לכרתי, הרי דמייך להדדי). ולדעת הרמב"ם ש'דומה' הוא בגוון בודאי דבר זה חשוב כצבעו דאפילו אדם אדמוני נקרא כן מחמת שערותיו, כ"ש בהא דנראה כגוף הקונכיה ממש. וצבע זה דבוק בו בקביעות (אמנם אחר שיוצא מן המים ומתייבש מלבין צבעו), ובס' התכלת (עמ' 295, וכן ניתן לראות בעיניים) מביא שטבע זה מיוחד ב"טרונקולוס", אך בשאר חלזונות אינו מצוי בהם (הטעם לזה הוא כיון שבד"כ הם נמצאים בעומק אחר בים, או שמחמת חלקקותם אין נתפש בהם). וא"כ גם יש בזה סימן, להבחין בינו לחלזונות אחרים.

ודע שבקרבת החוף ממש דבוקים עליו בע"ח אחרים עם הפרשותיהם (אשר מחמת כן, אפי' צורתו אינה ניכרת היטב בשלימותה), ואז מצויים בו גם הרבה בגוונים אחרים (הדומים לרקיע הים וע"י הערה²⁵), נראה פשוט שחז"ל מדברים רק כלפי הירוקת הנראית כחלק מגופו, כשהוא נקי מדברים חיצוניים שאינם נראים חלק מגופו (האצות הדבוקות בו ניתנות להסרה בקלות בניגוד לירוק שדבוק בו ממש). ועוד דהדבר הזה משתנה ע"פ מקומו ודרגות הזיהום שם וכדו', ואפשר שבזמן חז"ל מחמת ריבוי צידתם לא היו מצויים אלא בעומק יותר והיו רובם ככולם ירוקים (ויש בנו"ט לציין כי גם אריסטו כתב שהפורפור"א מכוסה באצות ובעשב הים והוא מין צמח ירוק).

²² ויש שהוכיחו ממסכת ציצית כהרמב"ם (שהדימיון הוא בגוון) דשם גרס דומה לרקיע. אך אינו מוכרח כ"כ, דכיון שהוא אותה ברייתא המופיעה בגמ' דילן, גירסא שלנו עיקר וכדרך הגר"א להגיה ע"פ הבבלי.

²³ והקונכיה ודאי חשיבא 'גופו', שהוא כמו עצם הגולגולת שלו ומחמתה יכול לחיות יותר מו' חודש אף שהוא בריה שאין לו גידים ועצמות רגילים, וכמו שהוכחנו לקמן (אות לג) מהירושלמי.

²⁴ וכבר קדמנו בסברא זו בספר חזון נחום להג"ר אליעזר נחום זצ"ל רבו של החיד"א (אשר מכנהו בברכ"י יז, בי "פה קדושי"), וז"ל "ונראה שהר"ש סירליו ז"ל על צבע הדג עצמו קאמר שהוא וירדניי בלע"ז (גריין) ונתגלה לו מסוד ה' ליראיו". ואף שלעני"ד אין זה נראה בפירוש דברי רש"י מ"מ חזינן שהבין ה"חזון נחום" דאפשר לפרש בגמ' דדומה לים הוא ירוק גריין.

²⁵ ויש שרצו לומר דאף אותם חלזונות שמחופים בגוונים אחרים חשוב דומה לים, ורצו לפרש שדומה לים פי' לקרקע הים וא"ש אף אי נימא דדעת רש"י דדומה לים היינו במראיתו, מ"מ לא כתב שצריך להיות דווקא בגוון כחול כים. ואף למ"ש רמב"ם דדומה עינו לעין הים (ע"י ברמב"ן בראשית א' י', שהוכיח מהפסוקים שקרקע הים קרוי ים). ומראה הפורפור"א הזה נראה תמיד כקרקעית הים אף בצבעו, ואף במקומות שהים מחופה באצות בגוונים שונים, מראה הפורפור"א כמותו [ראה תמונה בסוף הקונט]. ומחמת טבע זה קשה מאוד לדעת מקומם וקשה לצודו וממילא גם זו סיבה ליקרות דמיו.

[נמדוקדק היטב, דחלזון עצמו מדמה הרמב"ם לים, ואילו את התכלת מדמה דווקא לרקיע^מ, אף דלשון הגמ' גם גבי תכלת 'דומה לים'. והיינו משום דים פעמים שאינו רק כחול דהא יתכן שיהיה בו גם ירוק וכיו"ב כשיש אילנות ועשבים סביבותיו, אך הרקיע יש בו רק כחול שזהו צבע התכלת כמ"ש לקמן].
 אך לגי' שלפנינו ברש"י^מ ביאור 'גופו דומה לים' אינו בגוון, אלא כמ"ש שם "גופו- מראה גופו, תבנית דיוקנו", הרי שדמיונו הוא בתבניתו ולא בגוון. וא"כ אפשר לבאר דענינו דמחזי כאידוותא דימא (כהא דב"ב ד.). ומצינו בכמה מקומות במקרא שמצינים את הים בגלים של^מ.
 וגם ענין זה מיוחד בטרונוקולוס, וא"כ גם בזה יש סימן לזהותו ולהבדילו משאר חלזונות.

יג. וברייתו דומה לדג

יש לבאר, דהנה מצינו בחז"ל שחלזון צורתו היא כנחש, דבבכורות (לח: וערש"י ויקרא כא, ט) גבי מומין שבעין אמרי' דחלזון היינו נחש, וכן משמע בריטב"א (שבת עה.) וז"ל "ורבינו ז"ל בשם רבו רבינו הגדול ז"ל פירש דשאני חלזון שאינו בעל איברים אלא גוף אטום כחלזונות שבאשפות^מ". הרי דאין צורתו כצורת דג, בחיתוך סנפירים וקשקשת וזנב, וכ"כ הראשונים שהוא תולעת (רש"י סנהדרין צא., ראבי"ה שבת קצד, ר"ש וראב"ד תו"כ מצורע פרשת א', יד). גם הרמב"ם (פיהמ"ש כלים י"ב א) ביאר מילת חלזון 'צדף', וא"כ הרי הוא כחלזונות שלנו שצורתם כתולעים (וכ"מ במתני' דכלים יב, ע"פ ר"ש ורע"ב שם, שהוא מתפתל). הרי שאין כוונת חז"ל "ברייתו דומה לדג" לצורת גופו הפנימית (שאינה גלויה לעינים כלל), וע"כ דאיירי על הקונכיה ולא על צורת התולעת עצמה. ולגבי הקונכיה, הרי לכל רואה חלזון זה, דימיונו לדג ברור^מ נוראיתי תמונות

^מ והעירוני דהא הרמב"ם לא הכיר את החלזון ואיך יתכן דכוונתו לכך, אך לדבריהם נמי, הא גופא הוא טעמו של הרמב"ם דמשו"ה לא כתב כ"א לשון הגמ' בדקדוק, ורק לגבי תכלת שיודע היה שכוונת הדין לגוון הכחול בכללות, שינה בו ואמר כעין הרקיע ולא כעין הים.

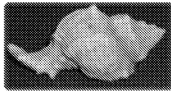
^מ אמנם יש שמגיהים שם בפירש"י ד"תבנית דיוקנו" קאי על "ברייתו דומה לדג", וכן נראה שהיא הגי' הנכונה. ולפי"ז אפש"ל גם ברש"י שכוונתו על הגוון ויתפרש כמ"ש בדברי הרמב"ם. ומ"מ גם אם אי"צ לפרשו בפירש"י, עדיין יש מקום לפרש כן בגמ'.

^מ והמקרא מלא בהתיחסות לים כלפי גלים שלו. ולא מצאתי במקרא כלל דימיון הים כלפי מראהו וצבעו. אלא לפי שלגבי תכלת הוזכר בגמ' דימיון זה, דימו לומר שפשטות הגמ' הוא כרמב"ם דקאי דווקא לגבי המראה, אך אין זה מוכרח. ובירושלמי "ממולאים בתרשיש, כימא רבא, רשב"ל... מה הים הזה בין גל גדול לגל גדול גלים קטנים..." (סוטה פ"ח ה"א). ועוד במדרש "מה הים מסעיר אף הלשון מסעיר" (אוצר מדרשים עמ' 352) ובב"ב (ד). ובסוכה (נא): "מחזי כאדוותא דימא", משמע שהגלים הם מאפיין מיוחד בים, שראו לדמות לו את ביהמ"ק.

^מ אך אפשר דהתם לא קאי על צורתו החיצונית, אלא שאין בו חילוק איברים פנימיים.

^מ וע"ע ערוך (ערך רצם) מה שפירש שם לגבי סנדל דומה לדג של ים "שהוא רחב ודק וחד כלפי ראשו", וכ"ש בזה שדימיונו פשוט ביותר. גדולה מזו אמרו (מידות ד, ז) "וההיכל צר מאחריו ורחב מלפניו ודומה לארי שנאמר הוי אריאל... מה הארי צר מאחריו ורחב מלפניו אף ההיכל צר מאחריו ורחב מלפניו" הרי שאף בדימיון קל כזה פירשו חז"ל מה שדימה הנביא ההיכל לארי. אך בנידון דידן אי"צ לכל זה כמ"ש למעלה.

מחלזונות רבים מאד והוא מיוחד ממש בענין הדימיון הזה]. וא"כ אף סימן גדול יש בזה, אף אם ענין הסימנים הללו להבחין בינו לחלזונות אחרים.

וזה פשוט למתבונן (כשהוא מונח כדרכו) ואף תשב"ר מכיר בו, ראה תמונתו. נ"ש שפי' דברייתו דומה לדג היינו בצורת חייו שהוא חי במים כדג, ויש מהראשונים שאף כינו לדבר כזה בשם דג, ע"י לקמן דברי הרמב"ם, וע"י בסידור יעב"ץ בפ"י לק"ש שכי' שם "דומה לדג וחומט ימיי". ואף צורת רבייתו כדגים, ובדברי חז"ל לשון 'ברייתו' בכ"מ משמעותו 'פְּרִיָאָה', ע"י נזיר נב. זבחים כב., וכן הלשון 'ברייתו' של עולם בכמה דוכתי. אך אי"צ לכל זה, ויותר פשוט בדברי הגמ' כפשטם שצורת קונכייתו ממש כדג]

יד. ועולה אחד לשבעים שנה

ענין זה אפשר לפרשו בכמה פנים, דרש"י במנחות כ' עולה מן הארץ, ובמקו"א (ב"מ סא: ובסנהדרין צא.). כ' עולה מן הים. ובטרם נדון אם מתקיים סימן זה בפרפור"א יש לנו לדון בפירושו של סימן זה, ואם עדיין מתקיים בחלזון התכלת של תורה אם אָן.

והנה באמת אם ענין עולה אחד לשבעים שנה הוא מאורע חריג ומוזר של עלייה המונית ליבשה, הרי הפשטות היא שבמשך כל תקופת גניזת התכלת פסק דבר זה ולא היה עולה אחת לע' שנה, שהרי לא שמענו על תופעה כזאת של עלייה המונית של חלזונות א' לע' שנה באיזה אופן שהוא, וא"כ יש לנו לדעת אם יש הכרח לומר דכשיחזור ויתגלה ודאי יחזור לו גם טבעו זה שעולה אחת לשבעים שנה, או שיכול הוא להתגלות גם לפי טבעו הקיימים לו עכשיו.

ויש לדון בעצם ענין הזה דעולה א' לע' שנה, אם הוא ענין ניסי או טבעי. ואם הוא ניסי אין שום סיבה לומר שיהיה הנס נוהג גם בזמנינו, וכמ"ש רדב"ז (שו"ת ח"ב תרפ"ה) שהיו ישראל על אדמתם, ובחלקו של זבולון בלבד.

ואם נאמר כי "עולה אחת לע' שנה" הוא ענין טבעי, לכאוי אין ענינו משום טבע כל חלזון לעצמו, כי לא מצאנו בריות ממינים אלו שחיות ע' שנה, אלא אפשר כי ענינו הוא שהחלזון תקוע ונועץ עצמו בארץ (כמ"ש בפ"י הראב"ד לסי' יצירה הקדמה נתיב ח) וכשהגלים חזקים מאד, עוקרים אותו ממקומו. וגלים חזקים כ"כ מצויים אחת לתקופה ארוכה מאד שאמדה חז"ל בע' שנה^ט. ופשוט שדבר זה מותאם לכמות החלזונות המצויים וקירבתם על החוף בכל זמן לפי ענינו וכמובן שדברי חז"ל מדברים לפי המציאות שהיתה בזמנם וע"פ כמות החלזונות ומיקומם שהיו מצויים אז. ולא נודע לנו היאך היא המציאות בזמנינו ואחת לכמה זמן ימצא שיצאו חלזונות חיים אל הארץ, ואפשר שגם היום אינו אלא א' לע' שנה, בפרט אם נאמר שהכוונה של עולה וכו' הוא שעולה בכמות גדולה אחד לע' שנה (והיינו ע"י הגלים כנ"ל), ובמיוחד לגירסת מס' ציצית "ואינו עולה אלא לשבע שנים" (אף כי מסתבר להגיה שם ע"פ הבבלי)

[ואף לדעת רש"י יתכן לדחוק שיהיה מאורע נדיר מאוד, דהוא כתב דהעלייה של אחת לשבעים שנה הוא עלייה

^ט דע' שנה בדברי חז"ל ענינו זמן מופלג שהוא שנות חייו של אדם, ע"י מכות ז. ע"ז יא: מ: הוריות יג: ומעילה יא:

להרים, ולטעמיה אזיל דחלוונות שבהרים דסנהדרין דף צא. הוא חלזון התכלת. אבל רוב ראשונים פליגי עליה, כמ"ש לעיל בהערה יא מהיד רמ"ה שם ותוס' וריטב"א והערך]. ומ"מ אף אם ענינו מחמת טבעו בעצמו, הרי בכל תקופת גניזתו לא ראינו שהיה החלזון הזה עולה ונצטרך לומר שנשתנה בו הטבע הזה, ומנלן לומר דמוכרח הדבר שכאשר יחזור החלזון ויתגלה יחזור עמו מיד גם טבעו זה. והאומר דלא נשתנה טבעו במשך כל תקופת גניזתו ועדיין היה עולה לארץ אחד לע' שנה ובאורח נס אין איש שם על לב, א"כ לדבריו השתא נמי מי יעיד שלא כן הוא, ועדיין לא בדקו במשך ע' שנה לומר לא זזה דינו מתוך ידו.³ [גם יש להעיר כי ברמב"ם מזכיר סימני הגמ' במנחות ומדלג על סימן זה, ואולי טעמו משום שאין זה טבע גמור בו כדברי הרדב"ז דלעיל, וא"א לבדקו ע"פ סימן זה.] ומה שמשמע ברש"י שעולה א' לע' שנה הוא סיבת יקרותו, ולכאוי משמע שצדים אותו רק כשעולה, ודאי אין זה כוונתו, דהא מדכרינן בכמה דוכתי על צידי חלזון שצדוהו **ברשתות** (ע"י שבת עד: וכן משמע שם כו.). וא"כ, היו צדים אותו מן הים, ורש"י עצמו מבאר בכ"מ שעולה היינו ליבשה^{3א}, וא"כ כשאמרו שצדים אותו בים מוכח שגם בתוך ע' שנה היו צדים אותו. אלא צ"ל שכיון שהיו צריכים לצודו, בגלל שלא היה עולה מאליו כי אם לעתים רחוקות, היה זה ביוקר. ובפרט כי צידתו קשה (אף ברשתות) כיון שא"א לזהותו מחמת צבעו והעשבים הגדלים ע"ג, וקשה לידע היכן מקומו בלי צלילה, וכן שלא בכל זמן בשנה הוא עולה לרשתות הדייגים. וכמ"ש פליניוס שהיו אנשים מסכנים נפשם לצודו. ואמנם גם אם היינו אומרים שהשתנתה המציאות ואינו עולה בזמנינו אין בזה קושיה, כי אפשר שדבר זה הוא חלק מענין גניזתו, והיינו שהוא גנוז בעומק הים ואינו עולה.

³ ובלא"ה יש מדברי חז"ל שכוונתם בדרך רמז לענין אחר, ואף אם אין יוצא מידי פשוטו, הפשט יוכל להיות בדוחק יותר. כמו שדחק הגר"א (ביאורי אגדות תענית כג.) בביאור הא דחרוב טעין לע' שנה (תענית כג.) ובבכורות (ח.) "חרוב זה משעת נטיעתו עד שעת גמר פירותיו שבעים שנה", ופירש רבינו הגר"א דהיינו שמוציא פירותיו עד ע' שנה, ודלא כהפשט הפשוט שם שפרש"י שמוציא פירותיו רק אחר ע' שנה. ובמקובלים דימו ענין החרוב לחלזון ואף מוהר"ח מוולוז'ין משוה הענין כאן לחרוב הגדל לע' שנה (רוח חיים אבות ג' א') "ועולה אחד לשבעים שנה סוד אילן חרובין עלמא דחרובא כידוע", ולפ"י גם בפשוטם של דברים אפשר לפרש כמ"ש הגר"א בחרובין והיינו דזמן גידול מושבותיהם הוא עד ע' שנה ובסוף ע' שנה קל יותר ללכדם משום ריבויים הגדול ואפשר דעולים ומעתיקים מקומם למקום קרוב שבו יותר קל לצודם. [והרמ"ע מפאנו במאמר צבאות ה' (ח"ב י"ד ט"ו) פי' דעולה א' לע' שנה הוא בצורת דומם, ולפ"י אפשר לפרש שעולה אחר מיתתו, וא"ש טפי לפי ג' מסכת ציצית שעולה א' לשבע שנים. דשנות חיותו של הפרפור"א הם ז', ואחר מיתתו הרי הוא נפלט ליבשה (אך זה אינו כרש"י שהיו צובעים בו כשעלה, ואחר מותו הרי לא יצלה לצביעה). וד"ל בזה, תן לחכם ויחכם עוד.] וע"ע זוה"ק (ויקרא טז, א) דתמר נמי עולה לע' שנה, ואף דבעינינו לא ראינו כן, ועל כרחינו יש לנו לפרשו בפנים אחרות. ^{3א} ולא כפי שאפשר היה לומר, דעולה ברשתות הדייגים, או שעולה מקרקעית הים למים למעלה. וע"י משנת יעקב על הערוך ערך חלזון (הודפס בשנת תרל"ה) שכי' דרש"י לטעמיה דפליג אכל הנך ראשונים שהזכרו לעיל הערה יא, ולטעמייהו פירוש עולה היינו שאפשר לצודו. ודבריו ברורים לכל קורא לשונות רש"י בכ"מ.

[נהנה יש מפרשים דענין עולה אחד לעי' שנה ענינו לומר בלשון גוזמא והפלגה על קושי אפשרות צידתו. וא"כ מקשים בעלי הפירוש הנז' דא"א לומר שחלזון התכלת הוא הפורפור"א שתמיד מצוי לצודו ואין אני קורא בו "עולה א' לעי' שנה". אך האמת ידועה שלא היה הפורפור"א מצוי כ"כ, שהרי זה שנים הרבה שהתבטלה צידת הפורפור"א לצביעה מאיזה טעם. ובין אם נאמר שהוא משום שהתמעט המין הזה מאוד מן העולם בכלל, ואף אם טעם הדבר הוא משום הסכנות שהיו בצידתו - שבלי ציוד צלילה מתאים, קשה מאוד צידתו במעמקים (וכמ"ש רדב"ז שיתכן שאין יודעין לצודו עי' לקמן הערה עג) – מ"מ ודאי א"א לומר בו שהוא מצוי מאוד ואינו נדיר דהא חזינן שהיה נדיר ביותר לצוד ולצבוע בו. ועי' משי"כ בהמשך אות טו ד"ה ובלא"ה]

טו. לפיכך דמיו יקרים

פרש"י דדמיו יקרים מחמת נדירותו (וכ"מ במסכת ציצית), אמנם לגירסא דידן פשטות הלשון דדמיו יקרים משום דצובעים בו תכלת (וגם במסכת ציצית אפשר להגיה כמשמעות הש"ס שלנו). ומ"מ אף דבימינו אין החלזון יקר כ"כ, הא ודאי אמת הוא דבזמנם היה הפורפור"א יקר כפי שתיארו סופרי האומות את יוקר דמיו. ובודאי גם לפירש"י שיוקרו מחמת נדירותו, הוא תלוי בביקוש שיהיה אליו, דאף כשיבוקש אחת לעי' שנה ולא ימצא, אם אין לו דורשים לא יהיה יקר. ובפרט שע"י ציוד הצלילה שבזמנינו כל ענין צידתו הוא קל ופשוט וממילא הוא זול יותר. ובלא"ה נמי אין כאן קושיה, שודאי היום הוא מצוי יותר. והענין, כמו כל בע"ח שהוכחדו ושנתמעטו, שסיבת הדבר משום ציד מוגבר ולכן אחר שנעשה נדיר יותר ונשאר רק במעמקים, ובלשון חז"ל 'נגנז' (וכמ"ש על שירא פרנדא וזכוכית לבנה שבטל וכי' התוס' שבת כ: ד"ה אגן וכ"כ עוד ראשונים דהיינו שנעשה נדיר, וכ"ש בזה דיתכן שאף לא היה אפשר למצאו כלל), וממילא הופסקה אפשרות הצביעה בו להמונים. וכן ידוע שגזירת המלכות (ואפשר שזוהי הגזירה הנז' בסנהדרין יב.) אסרתו להמונים. ובין אם משום כך ובין אם משום טעם אחר נשתכחה ידיעת אומנות צביעתו, וממילא הרצון לצידתו נמוג, ומאז הלך והתרבה, עד שנעשה בריבוי גדול כפי שהוא היום.

סימני הרמב"ם

טז. והוא דג

יש שהעירו על הפורפור"א מדברי הרמב"ם שכתב שהוא דג. והפורפור"א הוא מהמין הידוע הקרוי חלזון ולא דג (לפמ"ש בהלכות מאכלות אסורות ב, יב). אך באמת רש"י בסנהדרין (צא.) וביד רמ"ה (שם) וראב"ה (שבת קצד) כ' שהוא תולעת וכ"כ ר"ש וראב"ד (תוי"כ מצורע פרשתא א', יד) וכן בריטב"א (שבת עה.) בשם הרמב"ן שהוא כתולעת. ואין כאן פלוגתא, דתולעת שבים גם חשוב מין דג, וכמ"ש רש"י עצמו (שבת עד: ד"ה צדי חלזון) שהוא כמין דג. והעד, לשון הכתוב "וירדו בדגת הים" (בראשית א' כו - כח, וכע"ז שם ט, ב) ואם לא נפרש כדברינו א"כ חיות שבים נשתנו מכל בע"ח שבעולם ולא ניתנו תחת האדם. ודברי הר"מ בהל' מאכלות אסורות אינם מן הענין כלל. דהתם אין ענינו אלא בהגדרת הנכלל

בקרא ד"שרץ השורץ", ולמימר שאין הדג קרוי שרץ, אך לא אתא למימר שאין השרצים קרויים דגים, שאין זה מן הענין שם כלל, דגבי איסור דג טמא הכל בכלל [נדלא אמרה תורה לשון דג, אלא "כל אשר במים"]. ומ"מ לשון דג קורא לכל שהוא חי במים אף שאינו בצורת הדגים, ולא דימה הר"מ לחלק בזה מעולם. והרמב"ם גופיה כתב בהל' כלים (א, ג), לשון 'חיה שבים' ובהל' טומאת מת (ו, א), החליף הלשון ל'דג' באותו דין עצמו.

ועוד דאי כוונת הרמב"ם בלשון 'דג' שכתב לגבי החלזון לאפוקי משרץ המים, הוא תמוה, דאין לזה מקור בש"ס, ואי נימא דמקורו מדאמר"י ברייתו דומה לדג, הא מלשון זה גופא הוכיח בנו"ב (תנינא או"ח ג, תש"ו מבן המחבר) שאינו דג ממש, מדאמר דומה לדג ולא הרי הוא דג. וע"כ כמש"כ דכוונתו בלשון דג לכל שהוא חי בים, וזה באמת הוזכר בש"ס שמקומו בים. והרמב"ם עצמו בפיהמ"ש (כלים י"ב, א), ביאר מילת חלזון, 'צדף' (כן הוא גם בכתבי יד בערבית, ואף ר"א בנו בהמספיק לעובדי ה' עמ' 273 כתב מילת 'חלזון' בלשון ערבית שהוא ידוע עד ימינו שהם חלזונות שלנו שהם שרץ המים. וע"י פ"י הגר"א בכלים [אליה רבה] י, א, "דכל שבים מין דג הוא").

גם החו"מ כשהזכיר חלזון התכלת מכנהו דג הפורפור כפי שכינהו מחכמי האומות. וכע"ז גבי כילבית שכי' רש"י (שבת עז:): שהוא שרץ, והראשונים כתבו בשמו שהוא "דג טמא". העולה מהנ"ל דלשון דג שכי' הרמב"ם לא אתא לאפוקי מכל דברי הראשונים ומשמעות הלשון הפשוטה שהחלזון הוא תולעת, אלא דר"ל שהוא תולעת שבמים.

יז. דמו שחור כדיו

ברמב"ם כי שדם חלזון שחור כדיו, והנה בפציעת הפורפור"א יוצא נוזל ובו פס שחור ושאר הממשות שקופה, אח"כ מתחזק מראיתו, אך אינו נעשה אלא סגול עמוק, ורק כשהוא כנוס ביורה, או כשהצבע מתייבש הוא נראה שחור.

ויש לציין שבעיקרו של דבר, על גוון דמו של החלזון מצאנו בזה ג' דעות. דעת הרמב"ם ודעימיה, שדמו שחור כדיו. דעת רש"י (חולין פט.), שמראית דמו דומה לים. ודעה שלישית היא דעת ה"חיות יאיר" שכתב במקו"ח (סי' יח ס"ק ג) דדם חלזון שבו צובעין תכלת אינו בלו"א רק צבע פורפר. והנה במושכל ראשון נראה כי לא יתכן במציאות שיהיה כדברי כולם. ולכאורה היה נראה כי גוון דם החלזון הוא כדעת החוות יאיר (שגם כתב להדיא שהתכלת הוא מהפורפור"א) וסמך לדבריו בדברי הזוהר (ראה לעיל הערה לג).

אך באמת גם לדעת רש"י א"ש, דנראה שעיקר דבריו ר"ל דגוון דמו הוא כגוון הצמר הצבוע ואין גוון הצמר נצבע ע"י סממנים. (דס"ל דבעינן שיהיה כולו מן החלזון. ע"י הערה פה), וא"כ א"ש בפורפור"א כיון שבאמת לאחר תהליך הכנת הצבע הוא נעשה כחול [ואף שבשעת תהליך הצביעה עצמו, הדם מומס וצבעו צהוב, אח"כ חוזר לטבעו ונעשה כחול ולא סגול].

אך יש לדון אי מתיישב גם לדעת הרמב"ם, וא"א לנו לדון בדעתו בטרם נברר מקחו של צדיק מנין לקח הרמב"ם סימן זה שאין לו זכר בדברי חז"ל. וגם קשה לומר שהיה מדרש לפניו

שהוכחד זכרו ולא הזכירוהו הראשונים, (אם כי יש מהראשונים שהעתיקו את דברי הרמב"ם הללו). ומכח זה העלה הגר"א הרצוג כי מקור הרמב"ם מכתבי אריסטו, שבתיאור הפורפור"א כתב על צבע דמו שרובו הוא 'מל"ן', וע"י בערוך (ערך אימרא וערך מלן ובמוסף שם) כי פירושו הוא דיו שחור, וכמו"כ הוא כינוי למראה שחור כדיו. ועיין הערה ²¹.

[אם לא נקבל שמקורו של הר"ם מספרים חיצוניים, נראה לבאר לענ"ד דהרמב"ם הבין בפירוש הא ד"בדמו צובעין תכלת" דהצביעה היא מדמו ממש ולא שיהיה גוון הצבע ע"י סממנים (וכמ"ש לעיל בדברי רש"י וראה הערה פה) ולפיכך הבין בפשיטות שדמו הוא שחור ולא בא אלא לאפוקי סתם דם שהוא אדום, ומש"כ שחור כדיו משום דבכדי שיהיה הצמר הלבן בגוון כחול יש לו לצבע להיות בגוון עמוק טובא, וכמו שהכיר הרמב"ם את גוון הקלא אילן - שהוא הני"ל - בהיותו ביורה טרם צביעתו שהוא שחור כדיו ממש. ומ"מ לא אתא למימר בזה סימני החלזון ולאפוקי מסגול או לומר שבהיות החלזון בחייו ג"כ דמו שחור, אלא בא בדברים פשוטים לבאר היאך צובעים בדם שלכאורה הוא אדום, ולזה אתא למימר דדם חלזון זה שונה משאר דם ואפשר לעשות בו גוון תכלת כיון שהוא עצמו עמוק ושחור כדיו. כנלענ"ד אמת. ²²]

²¹ ואדרבה, הגר"א הרצוג הוכיח מזה כי דעת הרמב"ם שהחלזון הוא הפורפור"א [המורקטו ארגמון] המוזכר בכתבי אריסטו. אמנם באמת יש שתרגמוהו 'כהה', וכן נקרא ביוונית צבע הקלא אילן שהוא כחול "מל"ן אינדיקו"ם" וא"כ הוא כינוי לכל צבע כהה מאוד ול"ד לשחרות הדיו ממש (ולכה"פ חומר צובע כהה נקרא כן, ועוד הביא בס' לולאות תכלת מדברי פילון האלכסנדרוני שמכנה את התכלת עצמה מל"ס). אך בתרגום הערבי של כתבי אריסטו כתוב אסואד' שפירושו שחור כדיו. ובלולאות תכלת (עמ' 8-166) מביא עדות הרמב"ם על עצמו, שלא היה לפניו אלא תרגום אריסטו בערבית. אך כל זה אינו מעניינינו כי כל פירוש שנפרש באריסטו שכותב להדיא מל"ן (שפשטותו שחור כדיו) ומדבר להדיא על הפורפור"א (שבו אין שום ספק שאנו יודעים אותו), הוא יהיה פירוש הרמב"ם. ואפשר דכיון דרק החלק השחור שבדמו הוא הצובע, כי האדום המעורב בו נעלם אח"כ, א"כ כשכתבו שהוא שחור מתיחסים לדם הצובע שבו ולא לדם האדום שנעלם אח"כ בשעת הצביעה, שבתחילה אין רואים בו אלא שחרות ואדמיות ואין בו כחלות כלל (ע"י הערה לג רמז לשינוי הגוונים הזה בדברי הזוהר).

יש להוסיף עוד, כי אריסטו מתאר שיש כעין וריד שעובר בבלוטה שכנראה בו עיקר הצבע, ושאר הממשות כמו אלוס, (כלומר שמשמש כמין סממנים) **ולפי"ז כוונתו במ"ש שדמו הוא מל"ן על אותו וריד העובר בבלוטה.** ואכן זוהי המציאות בחלזון זה, שיש כעין פס שחור כדיו ממש בתוך בלוטת הצבע (ולאחרונה נעשו ניסיונות להפרידו משאר בלוטת הצבע ונראה שיש יסוד לחשוב ששם נמצא ריכוז הצבע, וכך שמענו גם מא' המומחים הגדולים בתחום). וא"כ **דברי הרמב"ם תואמים ממש את תיאורו של אריסטו על המציאות שלפנינו.** ראה תמונה בסוף הקונט'. אמנם בצפנת פענח על הרמב"ם, כתב מקורו מירושלמי (נדה פ"ב ה"ז) דמשמע שם דדם דגים הוא שחור, ואם כנים דבריו, ודאי א"ש בפורפור"א דהצבע שיש בו שחור יותר מדם דגים. (איברא לקושטא דמילתא, לענ"ד יותר נראה דהירושלמי שם איירי בכתם יבש על הבגד)

²² בתחילה חשבתי לדחוק בע"א, כי עצם המילה שחור הוא כינוי לכל מראה עמוק ואף מראה כעצם השמים הרמב"ם מכנה שחור. ומצאנו שהרמב"ם מחלק ב' מיני שחרות, האחד כדיו והשני כחול (וכ"מ בלשון הגמ' בחולין מז:). וא"כ כיון שאין שם נפרד לכל מראה שחרות, רצה לפרש שלא נטעה בגוון דמו שהוא שחור כמראה הכחול (שהוא התוצאה הסופית בצמר הצבוע), אלא שחור חזק יותר, לפיכך נקט שחור כדיו. דהנה ברמב"ם כתב לשון משחירין על קלא אילן, שבודאי הכוונה שם לגוון כחול, וכן שם (הלי ציצית ב, א) "אע"פ שהוא כעין הרקיע, כגון שצבעו באסטיס או בשחור" (ע"י פ"ב ציצית ה' ח' והלי שחיטה ז, יט. ובהל' ברכות ד, ט, דאיכא יין שחור וכמדומה שבכל יין יש אדמיות כל דהו. וע"ע בבה"ל סי' לב, ג' וסי' לג ד"ה הרצועות) והיינו ששם שחור כולל גם את הגוון שהוא כעין

כבר האריכו האחרונים,⁷¹ כי דבר זה מלבד שלא נזכר בדברי חז"ל, הרי הוא נסתר מהגמ', כי אין ים המלח בנחלת זבולון ולא מסולמות של צור עד חיפה, וגם הקשו דבים המלח אין שום בריה יכולה לחיות בו. וע"כ צ"ל שכוונתו כמו שפי"ח ר"ח "ים המלח" שהוזכר בגמ' שהוא ים הגדול (פסחים כ"ח).⁷²; דהיינו הים המלוח (ולאפוקי מהימים המתוקים כים כנרת). וכן דרך הרמב"ם בעוד מקומות (עיי' פ"י מהלי כלאים ה"א, ופיה"מ כלים טו, א) לכנות לים הגדול ים המלח, כי כן נקרא בערבית "אלבחאר אלמאלח" וים המלח נקרא אצלו ימה של סדום (שבת כא, כט). ניש מי שר"ל שהרמב"ם למד גם דבר זה מכתבי אריסטו, (כנ"ל בסעיף הקודם), שכתב שאין יכול לחיות במים מתוקים אלא במים מלוחים, ולכך נקט לשון זה כלפי הים הגדול, שלא כדרכו בד"כ שמכנהו ים הגדול.]

הרקיע. והצבע הנקרא בלשונינו כחול, הוא שם חדש בעברית ולא היה בלשון הראשונים, שהם היו מכנים אותו או ירוק או שחור, והרמב"ם שכתב "פתוך שבכחל"י, כוונתו לחומר מסוים שכוחלים בו העיניים שקוראו כִּתְל [כך נקרא הכחול במקומות רבים בלשון משנה, כלים טז, ח, וג"י הירושלמי במתני' פ"ח דשבת ובפ"ג דמכות, וכן הוא במקומות רבים בתוספתא- שבת ח' לג, מכות ד' טו, מקואות ו' ט, ובספרא קדושים ג' ו', וכך מכנה הרמב"ם לְכֹחֹל העיניים בה' שבת יח, י, וה' שחיטה יד, יג]. ובכל לשונות הראשונים אין גוון הנקרא כחול (והארכנו בזה בקונטרס עין התכלת פ"ד בביאור דברי רש"י, עיו"ש) וכל מראה עמוק נקרא שחור, כדאמר בנדה (סד): נשים בבתוליהם כגפנים וכו' ויש גפן שיינה שחור, ובכריתות (כב). גבי דם דקרי ליה טיפה המשחרת אף שיש בהם מראה אדמימות. וכן הלשון בכמה מקומות תאנים שחורות ולבנות, ואנן חזינן דמראה התאנים השחורות הוא מה שנקרא סגול בלשונינו. ולפי"ז אפשר דאין כוונתו להגדיר את צבעו בדקדוק כבמראות הדמים ולאפוקי שאין בו שמץ אדמימות, אלא ר"ל איזה מין שחרות יש בו, שאינו כחול אלא שחור [וכל מה שנטיותו לשחור כדיותא יותר מלשחור ככחלא, מוגדר שחור כדיו]. גם אפשר דכוונתו לגבי דרגת הכהות שלו (ולפי"ז פירוש מילת שחור אצלו אינו שם לגוון מסוים אלא לכהותו של הגוון, בין יהיה זה כחול כהה מאוד ובין אם יהיה אפור כהה מאוד), ור"ל דדמו שחור כדיו, שהוא כהה מאוד כדיו ולא שחור ככחול. אך לא נתכוון בזה לדיוק ברמת השחרות שיהא בדיוק כדיו, לא פחות ולא יותר. [ולולא כתב הרמב"ם כן, כבר היה נמצא מי מהמערערים שהיה אומר דיש למצוא חלזון שדמו כעין התכלת ממש בלא שום שחרות] אמנם מש"כ הלשון שחור כדיו הנה הדיו עצמו עיקר שחרותו היא כשהוא יבש ובמקום שהרמב"ם רוצה לומר שחרות גמורה ממש, כתב להדיא כדיו היבש. כמ"ש הרמב"ם (אסורי ביאה ה, ח), "והשחור כעין הדיו היבש". (וגם ברש"י חולין מז: ד"ה כדיותא איתא ששחרות הדיו היא בהיותו יבש, וכ"מ בנדה כ. שאז עיקר השחרות. ובעצם שחרותו של דיו, הנה בנדה שם מדמינן ליה לשחרות ענבים שיש בהם אדמימות, וביותר אמרינן שם דסתם דיו הוא בהיר טפי ורק התם הוי כחרותא דדיותא שהוא כענבים) וברא"ש (נדה ח, ח, והובא בטור וב"י יו"ד ק"צ) הביא דברי ר"ח דדם אברים של תרנגולת הוא ה"שחור כדיו" דנדה. וא"כ, הרי דאיירי על גוון אדום עמוק מאד הנראה כשחור והוא ממש כדם הצבע של חלזון. ובדאי אם יבוא לפני המורה דם אשה בגוון זה, יאסור אותו משום צד שחור. (ואף אנו רואים כי דיו שדהה מראיתו הוא מאבד את שחרותו ונעשה סגול וא"כ יש בו איזה אדמימות). ולפי"ז יהיה ביאור הגמ' "כחרותא דדיותא" לא כלפי הגוון המדויק אלא כלפי עומק הגוון. (ומ"מ כשדם החלזון הזה מרוכז מעט או יבש, הוא שחור ממש, ראה תמונה בסוף הקונטרס.) אך באמת אי"צ לכל דוחקים אלו והעיקר כמ"ש למעלה .

⁷¹ עיי' יעב"ץ מטפחת ספרים פ"ד, הובא בלולאות תכלת עמ' 148.

⁷² חיד"א (נחל קדומים תרומה), קרית מלך לגרח"ק ועיי' רד"ל בביאור פרדר"א (פ"יח) והגרי"ח סופר בבית אהרן וישראל (צז).

אחרית דבר .יט.

אתה הראת לדעת, כי בכל דרכי החקירה הכל הולך אל מקום אחד, שהתכלת בא מחלזון זה. ובכדי לשלול הזיהוי הזה יש לסתור עיקרי הראיות ולא סגי בדחיית דקדוק אחד או שניים. גם הרב הרצוג ציין השערה זו שזהו חלזון התכלת, ואף שלא הסיק כן, כתב שרחוק הוא להניח שאין הפורפור"א חלזון התכלת (אף שהרבה מהממצאים הארכיאולוגיים בא"י לא התגלו עדיין בימיו), ורק משום שלא מצא אפשרות ליישב את הגוון הלבן של הקונכיה עם פירוש דומה לים דחהו (והוא משום שלא ראהו בחייו במים). כמו"כ לא עמדה לפניו הראיה העיקרית שעליה עומד כל הבנין דהיינו שגוונו כקלא אילן, ואדרבה דבר זה עמד אצלו כקושיה לפי הידיעות של זמנו שהיה צובע סגול וה"ז נגד קבלתנו שתכלת הוא כחול, ובזמנו לא הצליחו להוציא גוון כחול טהור מהפורפור"א¹¹ (מאחר ורק ע"י המסת הדם במלאכת צביעתו הוא הופך לכחול, ועדיין לא התנסו בזמנו באומנות הצביעה ובצורת המסתו, שזה דבר מוכרח לצורך הצביעה בו אפי' בגוון הסגול). ויש מהחוקרים שלפני זמנו שרצו לומר מחמת כן דתכלת הוא סגול, אלא שלא קבל את דבריהם נגד המסורת. ובזה יש לדחות הטענה על ריבוי מציאות התכלת, וכאילו כל א' הוכיח דבריו ופורך דברי חברו וחוזר חלילה. כי באמת לדיונון לא הובאו ראיות כלל אלא שטען הגה"צ מראדזין שהוא **מתיישב עם מה שהוזכר על החלזון** (גם הנ"ל לא התבסס אלא על חקירת אדם גדול אחד והרבה דחוקים היו בו, אך תכלת הפורפור"א נבדקה ונחקרה ע"י עשרות ת"ח ומומחים, שכולם הסכימו לדעת אחת). ואף הינטינה לא הובאו ראיות לזהותה עם חלזון התכלת ומעולם לא נאמרה כודאי, אלא כהצעה בעלמא בדרך אפשר, ומעולם לא שימשה לצביעה בפועל והמומחים טוענים שלא ניתן לצבוע בה, מחמת סוג חומר הצבע שנמצא בה (והוא גרוע מאין עומד ביופיו, שירוד בקלות ואינו נתפס בצמר כלל). וכיום, אחרון החוקרים הטוענים על זיהוי החלזון עם הינטינה כבר הודה בטעותו. ואילו הפורפור"א, מה שלא קיבלוהו בעבר הוא משום אי אפשרות צביעת הכחול בה, ומאז שגילו אפשרות זו לא נמצא מתחמי הטבע, ההיסטוריה, והארכיאולוגיה חולק על זיהוי זה. הנה אף אחר כל ראיות שבעולם, אפשר לדחוק בסברא ובאוקימתות רחוקות ליישר הדרך לביטול המצוה, דמ"מ עדיין אין כאן ב' עדים שזהו החלזון האמיתי (אי נימא שיש רק חלזון אחד כשר), ואין בידינו עדות שאין עוד חלזון שעונה לכל הנ"ל, שלא נשאר לו שרידים ולא תיארוהו המספרים, ורק הוא החלזון הכשר (ומכל דברי חז"ל שהוכחנו שא"א שיש עוד חלזון אחר שהוא פסול, שערי דחוקים לא ננעלו וכמבואר בהקדמת רמב"ן לספר המלחמות). אך הא מילתא דתמיהא היא, וכי צריכים אנו ראיה כדיני נפשות שנאמר בהם 'והצילו העדה'? והא אפילו מצד הסימנים לחודייהו בכל מילי דאורייתא אזלינן על פיהם ואפי' אינם מובהקים ביותר, ואשה הנשאת על

¹¹ התכלת בישראל (פי' יא), עוד אמר שאין זה עולה א' לעי' שנה (אף דס"ל שהנ"ל הוא ביטוי לנדירות גדולה, אך המורקס אינו נדיר בימינו), ועי' מש"כ בזה לעיל אות יד ד"ה והנה יש מפרשים.

פיהם לא תצא. ורק בסימני עופות משום דאין בקיאין בדורס, ובסימני ביצים דאיכא דעורבא דדמי ליונה, לא סמכינן אסימנים (והתם הוא חומרא ולא קולא)¹³. ואף אם אין לנו בירור גמור להרוג את הנפש, כל שהוא מסתבר והוא הפשטות מחויבים אנו בו מדאורייתא, ומנלן להעלות צדדים בכלי האי ואולי (ובכל הדוחקים שיאמרו בזה בעינן למימר דאפי' לכלל ספק דאורייתא לא בא¹⁴).

ובודאי לא ימָצאו ב' עדים שזהו חלזון שהשתמשו בו תז"ל, אך יש כאן **סברא ברורה וחזקה** ואין מקום לעורר בה ספקות ולהמלט מקיום מ"ע דאורייתא.

וכ"מ מדברי מהרי"ל (שו"ת חדשות סי' ה', הובא לקמן) ומכל מי שכתב שיתכן שיתגלה באיזה זמן (ע"ע הערה סו), דודאי לא ס"ד שיבואו ב' עדים לספר מסורת אבותיהם, כי הוא חלזון התכלת. גם מכל כותבי סימניו כהרמב"ם והסמ"ג ועוד רבים מהראשונים, מוכח דא"צ מסורת ברורה כדי לזהותו, דמסתבר שכתבו כן כדי שנוכל למוצאו (שהרי חלק מהסימנים שכתבו אינם ביאור דברי תורה מצד עצמם). ואי איתא דיש לחוש שיש עוד חלזון כזה, מאי אהני לן סימנים.

ומעתה ראוי לאדם שלא הגיע להוראה (ואפי' להוראה לעצמו¹⁵), להעלות הראיות בפני רבו, ולכה"פ יורהו המורה אם במקום שנתברר לו אפשרות צביעת תכלת ומוטל לפניו חיוב מ"ע דאין, אם מחויב לעשות המצוה כתיקונה לפי דעתו, או דיש איזה טעם להיפטר או דמיבעי ליה למיעבד טצדקי למפטר נפשיה מציצית כגון ע"י טלית שאולה¹⁶ פחות מלי' יום (דהא ודאי אין חכמה ואין עצה ואין תבונה נגד ה', ואי מחויב במצוה איך יפטר מקיום מ"ע שלא ע"י תקני"ח שיכולים לעקור דבר מה"ת כדאי ביבמות צ. גבי פטור סדין בציצית ונקטינן בשו"ע או"ח ט' ו' דאיירי רק לגבי פטורו מתכלת).

¹³ י"א דאפשר להתיר אשת איש ע"י כמה סימנים שאינם מובהקים אעפ"י שכל א' לבדו לא הוי סימן, בהצטרף כולם יחד הוי סי' מובהק דא"א שיזדמנו כל הסמנים יחדיו באיש א' (מהרי"א הובא בח"מ אה"ע יו, מג), וכ"ש בזה שהוא להחמיר. ובגמ' מספקא לן בסימן בינוני אם אפשר להתיר אשת איש ע"י, והכא יש מסימניו שהם בגדר סימן מובהק בינוני שגדרו הוא כל דבר נדיר (ח"מ אבה"ע יו, מד), ואפשר דדימויו לקלא אילן הוא "סימן מובהק ביותר" דמתירין א"א לכתחילה על ידו, דגדרו הוא כל שהוא נדיר מאוד ולא ימצא אלא א' לאלף (ע"י ב"ש אה"ע יו, עב). וסימנים חשיב אפי' דבר שהוא בטבעו של עולם ולא דווקא במקרה משונה, ואף כשלא נתפרשו הסימנים בתורה, דהא סימני ביצים ועוברי דגים לא נתפרשו בתורה והוא בעצם טבעם וסמכינן עליהו באופנים מסוימים (ע"י יו"ד פ"ג ח'). והיכא דלא סמכינן היינו משום דמספקא לן אי סימנים דאורייתא ומחמירים מספק.

¹⁴ ע"י ר"ן (סוכה כב: ד"ה אמר) דספק דאורייתא חשיב גם כשאין ודאות שיקיים המצוה, כנטילת לולב ביהש"מ ואתרוג ספק מורכב כשאין לו אחר (הובא בב"י תרסה ומ"א תרסב, וע"ע או"ח לב, ג' ובמ"ב שם ובב"ל לג, ה', ד"ה אין, וכ"מ ביו"ד רפ"ח, ה'; וע"ע במ"ב ת"ר ס"ק ז, דנקט כן דחשיב ספק דאין, אף דהוא חומרא הבאה לידי קולא להקל בשבות).

¹⁵ כדאי בהוריות (ב: דאף כשלא הגיע להוראה לאחרים, אי גמיר אף דלא סביר או סביר אף דלא גמיר, כשהוברר לו ההלכה יש לו לעשות לפי דעתו (אמנם אילו היתה הוראת סנהדרין שיש בדבר איסור, אזי אפשר דלאו עלה קיימי דברי הגמ' שם, אך בנידון דידן לא שמענו שהורו בו החכמים מעולם שיש בו שום חשש איסור).

¹⁶ כמבואר ברמ"א (או"ח יד, ג). ולענין ברכה ע"י מג"א (ס"ק ה) ובמ"ב (ס"ק י"א י"ב). וע"ע במג"א (ס"ק ח) שכי' דין חשוב במקנה טליתו לפוטרו מציצית. ויש לדון אם דין הי'מחז"י שכי' שם, שייך גם בתכלת בזמנינו שרוב מנין ובנין של חכמי התורה ויראי ה' לא נהגו בו. וע"ע רמב"ן שבת (קלא): דמוכח דלא ס"ל כסברת המ"א הני"ל, יעוי"ש.

חלק ב' - טענות פוטרי הטלת התכלת ותשובותיהם

בעצם אפשרות החזרת מצנת התכלת

כ. חיסרון המסורת (בענין מסורת שלילית)

שאלה: הגה"צ מראדזין זצ"ל מביא דברי הביה"ל כי אם היה דג זה ידוע בעולם והיתה הוצאת צבעו ידועה, אזי חשיב כאילו יש מסורת שהחלזון אינו דג זה.

תשובה: אכן לגבי טענה זו הסתפק מרן פאה"ד רבינו הגרי"ש אלישיב זצוק"ל אם שייך לגבי חלזון זה, וכתב שאינו יודע אם שייכת כאן, ולכאור' ר"ל שלא נודע לו מציאות הדברים. אכן, ע"פ מה שנודע לנו מההיסטוריה של הפרפור"א לא קשיא, כיון שאף שנודע מציאותו של דג זה כבר מאות שנים מ"מ לא נודע אלא במקומות חיותו, ומלבד זאת אומנות צביעתו ואפשרות עשיית הכחול ממנו לא נודעה עד דורנו ולפיכך לא נודע שהוא חלזון התכלת. ומאז גילויו לא ישבו על מדוכה זו גדולי הפוסקים להכריע בה (הפצתו החלה רק משנת תשנ"ג). ואמנם באמת כבר הבאנו לעיל מדברי גדולי העולם מחכמי ישראל לפני מאות שנים שידעו שהוא חלזון התכלת (ע"פ בקיאותם בספרים וכנראה לא ידעוהו במציאות).

ועצם הדבר שהיה נודע במקומות חיותו לשימוש האכילה ולא ידעו במסורת שזהו החלזון של תורה²⁹, אינה טענה כלל. דאף אם התעלם מעיני האנשים למשך דור אחד מחמת איזה סיבה, אף כשחזר אח"כ ואף דיידעו שהוא ממיני הפרפור"א לא ידעו שהוא חלזון של תכלת, ואף לא ידעו באיזה חלזון לנסות ובאיזה צורה, כי נשתכח תהליך צביעתו בצמר, שהוא אפשרי רק בסממנים מיוחדים ובתהליך מסוים כמבואר בגמ'³⁰. ומשמע נמי בגמ' בשבת (כו.) שיש מומחיות בעשיית התכלת שנמצאת רק אצל אנשי המקום הזה, וכמו שדקדק בחת"ס שם, ובגמ' בסוטה (מו.): נמי אמרינן "היא לוז שצובעין בה תכלת", משמע שיש בה מומחיות יתירה שאינה ידועה לכל (וכ"מ בזה"ק בפרשת ואתחנן רס"ה ע"א, והא קמן שגשתכ הפרפור"א הזה וכן דרך

²⁹ איני מבין כלל איך אפשר להשתמש בטענה זו כראיה לסתור, דערבך ערבה צריך. דאף שידוע על צביעת ארגמן בתקופת הראשונים והגאונים, לא ידוע לי על שום מקור היסטורי המוכיח את הימצאותו של המוקקס טרונקולוס (חלזון התכלת) בתקופה זו. וכל מה שנודע אפשר שהוא רק על מין פרפור"א בכללות שצובעים בו גם ארגמן ואפשר שהוא הי"חד קוצים" ו"אדומת הפה" שהיו משמשים לקיסרי ביזנטיון לצביעת ארגמן, אך באמת אפשר שחלזון התכלת "נגנז" כפשוטו, שנכחד ונעלם מעין כל. ורק לפני כארבע מאות שנה מצאו חוקר נכרי אחד באקראי ולראשונה שב והוזכר הפרפור"א הידועה כמקור התכלת.

³⁰ מנחות מב: "הא תכלתא היכי צביעתו וכו", משמע שהיה בזה איזה צד קושי. אך אי קאי על הסממנים לכאור' לא השיב לו, כי לא פירט הסממנים. ואפשר שהוא כמ"ש בקונט' קרסי זהב, שר"ל בזה שהשאלה היתה היאך בודקין אם הצבע טוב וראוי לצביעת כחול ולכך ת"י לו דטעמינן ליה בביעתא וכו'. והוא כפי המציאות בדם הפרפור"א שבתהליך הצביעה א"א לראות אם הצבע כבר מוכן לצביעה או לא. וע"ע משכ"ת בזה לקמן אות כח.

הצביעה ממנו גם מאוה"ע, אף שתמיד היה ידוע מהספרים על מציאות החלזון הזה בעולם ויקרות דמיו וביוון היו קוראים אותו בשמו, מ"מ כיון שלא נודעה צורת מלאכת צביעתם לא קישרו ביניהם עד לדורות האחרונים).
ואף אם העלמותו היתה מחמת גזירה (וכידוע שבתקופה זו היתה גזירה על איסור השימוש בפורפור"א), או שנשתכחה אומנות צביעתו מחמת מלחמה (בזמן הכיבוש הערבי של א"י, בתחילת תקופת הגאונים), כיון שנשתכחה צורת צביעתו ממילא לא היה שום נ"מ בידיעתו, וגם אינו נמצא כלל בבבל (שהיה עיקר יישוב ישראל בזמנם), לפיכך נשכח גם ידיעת עצם מהותו (אף שהארגמן שימש לקיסרי ביזנטיון, מ"מ התכלת שנעשית מחלזון אחר בדרכי צביעה אחרים נגנה כבר בזמן הגאונים כמבואר במדרש).
**ואמנם אף אי היה שום מילתא דתמיהא, דאף שלא היה החלזון מצוי במקומותיהם איך לא חיזרו אחריו לקיים המצוה, אחר שנודע בכל הדורות מכתבי הקדמונים שהוא ממיני הפורפור"א כפי שהזכיר היעב"ץ וכמ"ש החוות יאיר, אפשר דכל זה בכלל גזירת גניזתו שלא ידעו דרכי הצביעה בו, ואמאי ניחא טפי לומר שגניזתו היתה ע"י שינוי טבע בחילוף מקום חיותו של החלזון, מלומר שנשתכח מלאכת צביעתו ולא ידעו להחזירה. ומ"מ ודאי א"א להחשיב דבר זה כמסורת שאינו החלזון ולא על כע"ז היתה טענת הביה"ל (ואדרבה יותר קרוב להחשיבו כמסורת שהוא החלזון כמ"ש לעיל מדברי כמה פוסקים, מאשר להחשיבו שיש מסורת שאינו החלזון).
ובאמת לא נשמע בדור מהדורות שחיזרו על מצוה זו, עד הגה"צ מראדזין. ואפשר דמשום שנכתב עליו שנגזר לא ס"ל שאפשר למוצאו ע"י חיפוש (ובאמת אף בדורינו לא נתגלה ע"י חיפוש, אלא שנתגלה מאליהו). ועוד, שבדורותיהם לא נודע כ"כ על דגי היס ותכונותיהם, עד הדורות האחרונים שהתפתח ענין זה מאד. גם לא היו בקיאים בחכמת הכימיה כ"כ לנסות בכל דרכי הצביעה, ובודאי לא היו מקבלים שום זיהוי בלי שיראו שאפשר לצבוע תכלת מן החלזון הזה.**

שאלה : י"א שא"א לחדש מצוה התלויה בידיעת המציאות, בלא מסורת.

תשובה : זו מילתא דתמיהא. ומנין לנו להוסיף כללים חדשים בתורה, ואף סברא אין בהם. ולא מצינו סברא זו אלא כחומרא בעלמא גבי עוף טהור שיש בו חשש טעות, ולא ח"ו להקל. ואפי' התם מעיקר הדין הוי סמכינן אסימנים³⁰ (נפוק חזי בתרגול הודו שהכשירוהו על אף שאין עליו מסורת,

³⁰ יש תולים טענה זו בשם ה"הבית הלוי", אמנם האדמור מראדזין (שהיה בדורו של הביה"ל) כי מה ששלח לו הביה"ל (והביאו בספרו בחיי הבית הלוי) והוא ממש היפך זה, שכי דרק אילו ידעו מלאכת צביעתו ולא השתמשו בו אז חשוב מסורת שלילית, אך אילו נודע שלא היתה ידועה הוצאת צבעו של דג זה אזי יש לחייב להטילו, וכן נקט מרן הגר"ש בדעת הבית הלוי. ואמנם נראים הדברים כי ב' הנוסחאות בדבריו אמיתיים, דודאי לא היתה כוונת ביה"ל לומר דלא סמכינן אסימנים, שהוא דין המבואר בגמ' דסמכינן אסימנים בכל דוכתי ואפי' לקולא, ואף במצוות התלויות בידיעת מציאות, אך כוונתו דבאמת בד"כ כגון דא קשה למצוא סימנים מובהקים כ"כ, וכך היה כלפי הדיונון - שכלפיו היו דבריו - שהיו אלו סימנים שאינם מבררים כלל, וכמ"ש בישועות מלכו שאין דבריו אלא השערה בעלמא, משא"כ בעניינינו לגבי הפורפור"א שההוכחות לא מבוססות רק על דימויו לסימני הגמ' שהוזכרו בו. ומ"מ אין למדין הלכה מפי לימוד עד שיאמר לך הלכה למעשה וכיון שכלפי הדיונון לא הוי צריך לכל זה, א"כ לא היתה טענה זו הוראה למעשה. ובלא"ה נמי איך נסמך להקל על פי שמועה כזו כנגד הגמ'

בטענות שונות דבכה"ג לא בעינן מסורת).

ומי"מ להשיב לדברי הטוענים, יש להוכיח מהראשונים שאפשר למצוא אף בלא מסורת, דכתב מהרי"ל (שו"ת החדשות ה'): "...וסברא הוא שמא יחזור דבר לקלולו שיהא התכלת מצוי כש"כ למאי דכתב סמ"ג דאותו דג חלזון הוא בים המלח וכתב סימנין בקל היה לעשות תכלת"טז [אף שאין זיהויו מוכרח ע"פ הסימנים הנ"ל דווקא, מי"מ חזינן שאי"צ מסורת]. וכן מדאייתי הרי"ף והרא"ש הלי' תכלת אף שאין דרכם להביא מה שאינו נוגע למעשה, משמע כמהרי"ל^{טז} (ע"ע הערה ט').

וכנגד השכל וכנגד כל הנך ראשונים דמוכח שאינו כן. ובכגון דא ודאי קיימי דברי החזו"א "חמורה היא ההלכה ולא נתנה להקבע ע"פ סיפורים" (או"ח סי' ט') וע"י בהערות הבאות. (והגע עצמך, דהא ודאי אם ימצאו טליתות רבים גנוזות וציציותיהם מתכלת הפורפור"א, לא יאמר שום בר דעת טענה זו דאין לנו לחדש מצוה ללא מסורת, וע"י ב"י או"ח לד בשם סמ"ג מרדכי ומהרי"ל שמביאים סמך לתפילין דרש"י מתפילין ישנים שנמצאו בקבר יחזקאל, וא"כ ודאי כל עיקר הטענה אינה אלא במקום שאין סברא מוכחת לידיעת המציאות.)

^{טז} איירי בענין איסור סדין בציצית בזה"ז, ומשום דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו ליכא בזה, דהא קאי על דברי מהר"ח או"ז (ח') דכי דלא הוי דשב"מ, משום דלא נמנו עליו, וגם בתשו' הרא"ש (הובא בב"י סי' ח') כי דלא שייך ביה דשב"מ משום דבטל טעם האיסור (וכ"ה במ"א ט' ס"ק ז'). גם אין לומר דכוונת מהרי"ל דווקא משום דאי הוי נמצא בים המלח הרי זה ראייה מכרעת ממש, כיון שאין עוד בע"ח בים המלח. חדא, דהא כבר הוכיחו האחרונים (ע"י לקמן מש"כ בזה) דכוונתם לים הגדול. ועוד דאי משכח"ל שיש שום בריה בים המלח, מנ"ל דאין שום בריה נוספת שהיא גנוזה וסימניה דומים וע"כ דלא חיישינן להכי ואזלינן בתר סברא. ועוד דמה שהביא מהסמ"ג לא הוי אלא כסמך לדבריו הראשונים שכי' "שמא יחזור דבר לקלולו, כ"ש למאי דכי סמ"ג...". דהיינו דאף בלא דברי הסמ"ג איכא למיחש שמא ימצא החלזון, והסימנים הינם לרווחא דמילתא דיכול להמצא בקל. והנה הרא"ש שנחלק על המהרי"ל וס"ל שאין גזירת סדין בציצית נוהגת בימיו משום שאין תכלת, היינו משום דלא ס"ל לגזור גזירה חדשה זו שחידש מהרי"ל, "גזירה שמא יחזור דבר לקלולו", אך לא משום דס"ל דאין התכלת יכולה לחזור כלל, שלא הזכיר סברא זו כלל. ותימה גדול הוא לחדש בזה פלוגתת הראשונים אם התכלת יכולה לחזור אם לאו. (אף כי דברים פשוטים הם לא נצרכא אלא לאפוקי מסברת חכם אחד, שכתב מילתא דתמיאה זו)

^{טז} יש מי שכתב דמי"מ בעינן חכם גדול כהחזו"א בדורו, שידע להכריע ולפשוט כל הספקות בעומק דעתו ורוח קדשו ועתה חסרנו כל זאת. ואמנם אפילו אם היה כדבריו, וכי בשביל כך נבטל המצוה, הגע עצמך, אלמלי ירדו רבותינו הפאת השולחן והחזו"א בדורם, ליישר הדרך למצוות התלויות בארץ, כלום לא היה עלינו לקיים המצוות כפי מה שידינו משגת.

^{טז} ע"י לעיל סוף אות יט ד"ה וכן מוכח, מש"כ דמוכח מכמה ראשונים שאפשר לגלותו. וכן בחמד"ש (אה"ע ט' כ"ג) ובארצוה"ח להמלבי"ם (המאיר לארץ ט', מא) כתבו כי גילוי החלזון אפשרי בימינו. גם האדמו"ר מראדזין בספרו הביא מכתב הג"ר עקיבא יוסף שלזינגר ז"ל, שמעיד על דעת רשכבה"ג מהרי"ל דיסקין ועמו הגר"ש סלנט ז"ל שהסכימו בכללות לענין חידוש התכלת, וכן משמעות דברי רשכבה"ג ר' יצחק אלחנן ז"ל במכתבו שאינו מתנגד לעצם ענין חידוש המצוה הזו, אלא שכתב כי מחמת חולשתו לא מצי לבררו (ואף הורה כי מי שהקפיד על כך בחייו יש לקוברו בטלית עם צביעת ראדזין). ואף מדברי הבית הלוי - שהביא האדמו"ר מראדזין ממה ששלח לו - מוכח שאפשר לחייב בקיום המצוה, אף כשאין מסורת חיובית אלא שלא תהיה מסורת שלילית. וכן מוכח מכל גדולי ישראל שאמרו טעמים אחרים לפסולי החלזון ולא עלה על לב לבטל מ"ע משום חסרון מסורת, כשאפשר לברר הדבר באופנים אחרים ללא המסורת. ובישועות מלכו (או"ח ג') כתב על צביעת ראדזין "איברא שאם הי' בנמצא

שאלה : בספרי (וזאת הברכה פיסקא שנד) איתא שהחלזון גנוז לצדיקים לעת"ל ובמדרש (מדרש רבה ותנחומא בפרשת ציצית) איתא שהתכלת נגז.

תשובה : בנוגע לדברי הספרי, בטרם נבאר דבריו, יש להעמיד כדבר הברור דודאי אין כוונתו לומר דבזמן רבי יוסי כבר נגזז התכלת ולא נהגה עוד בישראל, דהא מאות שנים אחר דור זה^{טז} עדיין נהגה התכלת, עד סוף זמן האמוראים^{טז}. (וכ"מ בביאור הגר"א שאף הוא לא פ"י כך בספרי^{טז}). ולעיקר הביאור, המעיין בכל הענין בספרי יראה שאינו מדבר אלא על אוצרות הגנוזים בנחלת זבולון לעתיד לבוא. כמו שמאריך שם מתחילה ועד סוף בספינות של ימה של חיפה וכסף וזהב וכו' ומסיים בפרקמטיא של חלזון וטרית וזכוכית לבנה.^ל ולא דיבר על גניזתה של המצוה,

תכלת בבירור וה"י ידוע לנו כיצד צובעין ודאי ה"י ראוי לאחוז במצוה זו, אלא שאין לנו בירור גמור שזהו תכלת^{טז} (וע"י לקמן אות כז על דבר טענתו בדרך הצביעה). ומסופר שאמר מרן החזו"א על צביעת ראדזין "הלא אין שום היזק בדבר - להטיל ספק תכלת - ואילו היה צל צילו של ספק הלא היו הגדולים אז מקבלים אותו" (מעשה איש ח"א ע"י קלב), וידוע כמה שמועות בשמו שענינם שאין אנו צובעים בצביעת ראדזין רק משום שאין בו אפי' צד ספק.

^{טז} ר' יוסי חי בדור שאחר החורבן, ורבינא נפטר בתנ"א לשטרות שהוא תל"א שנים לחורבן ביהמ"ק.

^{טז} חולין צה : ר' נתן בר אביי וכו', ומנחות מב : א"ל אביי לרשב"י וכו'. ורחוק מאוד לומר שגנוז דם חלזון במשך מאות שנים והיה להם למשמרת בכל הרפתקי דעזו עליה. ועד תקופת רבנן סבוראי מצונו שימוש, גבי מר ממשכי בשני דר' אחאי (נ"א שהוא ר' אחאי גאון ונ"א שהיה מאחרוני האמוראים).

^{טז} שהביא המ"ר כמקור למ"ש בשו"ע "בזה"י דליכא תכלת", ולא את הספרי הנ"ל (אף דודאי אילו ידע לו מקור בספרי לא היה מצוין מקור מהמ"ר). והיינו משום שמדברי הספרי אין ראיה, וכמ"ש כדברי הספרי עוסקים בע"א.

^ל ז"ל הספרי : "כי שפע ימים יינקו, זה ימה של חיפה (נ"י יפו) שגנוז לצדיקים לעתיד לבוא. מנין אתה אומר שאין ספינה אובדת בים הגדול וצורר של כסף ושל זהב ואבנים טובות ומרגליות וכלי זכוכית וכל כלי חמדה שאין הים הגדול מקיאה לימה של חיפה שגנוז לצדיקים לעתיד לבוא, ת"ל כי שפע ימים ינקו. אר"י פעם אחת הייתי מהלך מכזיב לצור ומצאתי זקן אחד, אמרתי לו פרנסתך במה, אמר לי מחלזון, אמרתי לו וכי מצוי הוא, אמר לי השמים שיש מקום בים שמוטל בהרים וסממיות מקיפות אותו ואין לך אדם שהולך לשם שאין סממיות מכישות אותו ומת ונימק במקומו, אמרתי ניכר הוא שגנוז לצדיקים לעת"ל. וספוני טמוני חול, ספוני זו חלזון טמוני זו טרית חול זה זכוכית, לפי ששטבו של זבולון מתרעם לפני המקום ואומר לפניו רבש"ע לאחיי נתת ארצות ולי נתת ימים לאחיי נתת שדות וכרמים ולי נתת חלזון, אמר לו לסוף שאני מצריך לידך על ידי חלזון זה, אמר לפניו רבש"ע מי מודיעני, אמר לו סימן יהא בידך שכל מי שגונבך לא יהא בפרגמטיא שלו כלום".

ואף כי פירוש דברי הספרי אינו נוגע לענינינו כיון דבין כך ובין כך איירי עדיין בתקופה שבה היה התכלת מצוי בכל ישראל, בין לקודש ובין לחול כמבואר בגמ', ולזה ודאי צריך שיהיה שפע גדול של חלזונות לספק צרכי כולם, אך מ"מ יש לפרש שאלת ר' יוסי לאותו זקן היאך מצוי לו להתפרנס מדבר כזה שצידתו קשה ביותר (ובדברי חכמי האומות מסופר שהיו הציידים מסכנים חייהם בצלילתם לתהומות לצודו) לפיכך שאלו היאך הדבר מצוי לו שיתפרנס ממנו, והשיבו שיש לו מקום ידוע ומסוים שיש בו חלזונות רבים שאין איש יכול לבוא שם מפני העקרבים, אלא הוא לבדו שאין העקרבים מזיקים אותו (דמ"מ צריך לפרש כן שנעשה לו נס להצילו מן העקרבים דאל"כ מה השיבו היאך הוא מצוי לו) ומשם היה נוטלו, וע"ז קאמר דאותו אוצר ניכר בו שגנוז הוא לצדיקים לעת"ל (אף דאותו אוצר עצמו היה אותו זקן משתמש בו ומתפרנס ממנו, מ"מ חזינן כיון קשה לצודם הרי שמשמים משמרים אותו אוצר שלא יכלה).

אלא על גניזתו של אוצר מסוים בימה של חיפה שהוא גנוז לצדיקים.^{עא} [ומה ששאלו ר' יוסי לאותו זקן ימי מצוי, היינו מי מצוי כ"כ כדי להתפרנס בו, כיון דכבר נתמעט מאוד בזמנם ממה שהיה בזמן קיום ברכתו של זבולון שהיו מתפרנסים ממנו, וכע"ז פ"י ר"ד פרדו בספרי דבי רב שם.]

אמנם במד"ר ותנחומא שנחתמו בזמן רבנן סבוראי או הגאונים אחריהם^{עב}, הוזכרה גניזת התכלת, אך שם לא הוזכר שתהיה הגניזה דווקא עד ביאת משיח. גם אין משמעות לשונם שגזוהו בכוונה תחילה או שהיה בדרך נס, אלא שכך גילגל מסובב הסיבות, ואפשר שנתגלגל הדבר ע"י ריבוי צידתם שנתמעטו והלכו עד שלא נמצאו יותר. (וביותר, דכיון שנצרכים לכמות גדולה של חלזונות לכל צביעה, כ-7 חלזונות לחוט שזור של 1.5 מטר וכשליש לסט שלם, לא היה אפשר לצודם לצביעה כבר. ומדויק היטב הלשון 'התכלת' נגנו ולא החלזון נגנו, כי הצביעה היא שהופסקה ולא החלזון עצמו.)

גם אפשר דגניזתו היתה ע"י גזירת המלכות שהיתה בדורות אלו, שלא לצבוע מהפורפור"א אלא לצורך המלכות. ורומי שלטה אז בכל אזור הים התיכון, שהוא מקום גידול החלזון וידיעת מלאכת הצביעה (עי' סנהדרין יב. וע"ע לקמן אות כה ד"ה ובפירושו). ואף כשנסתיימה הגזירה, כבר נשתכח צורתו או מלאכת צביעתו ואפשר שאף נהרסו בתי אומנות הצביעה במלחמות כיבוש הישמעאלים שהחריבו את הארץ (וגם לפי"ז מדויק שפיר הלשון 'התכלת' נגנו ולא החלזון).

אך מ"מ א"י"צ לכל זה, כי לא נאמר מתי יצא מגניזתו, והרי ודאי יתגלה עד בנין ביהמ"ק השלישי בב"א, כי הוא נצרך לבגדי כהונה. ולא מצינו במדרש מן המדרשים שדווקא מלך המשיח או אליהו הנביא יגלה אותו, ומנלן לחדש דבר זה מדעתנו. בפרט שבמהרי"ל ובכמה ראשונים שהוזכרו לעיל מוכח דס"ל שאפשר למוצאו (וע"י הערה^{עג}).

^{עא} ואף שהחלזונות הללו לא ישארו בחיותם עד לעת"ל, מ"מ הרי מתרבים והולכים במקום ההוא.

^{עב} אף שרבי תנחומא היה באמצע תקופת האמוראים, מ"מ הוזכרו במדרש זה דברים מאוחרים יותר וע"כ שלא נחתם אלא עד תקופת רבנן סבוראי. וכבר כ' החיד"א בשה"ג וכן הוא בשה"ד, כי תנחומא שבידינו אינו מדרש תנחומא שהזכירו הראשונים, אלא הוא הנקרא מדרש ילמדנו. ובמראית העין (מנחות מג) כתב החיד"א שמעורבים בו מכמה מדרשים מאוחרים יותר ואפי' מדברי הגאונים.

^{עג} ובאמת העץ יוסף במ"ר שם (מהדוי וגשל החדש), פירש דנגנו היינו נשכח, והוא ע"פ רש"י בפסחים (סב:.) ד"ה נגנו ופרש"י שם- נשתכח (ונראה דמשמע ליה הכי משום דהלשון התכלת נגנו לא משמע דקאי על החלזון עצמו, דא"כ הול"ל החלזון נגנו, אך לשון 'התכלת' נגנו, יותר משמע שהיה איזה מניעה לצביעתו אך על החלזון עצמו אין לנו מקור מהמדרש הזה לומר שנעלם). ולהדיא חזינן מהספרי דלעיל שקורא לשון נגנו על אוצר של חלזונות שהיה משמש בפועל אלא שנקרא גנוז, מחמת קושי שימוש, וגניזתו היא לשון שמור לצדיקים [וכתרגום יב"ע מ"ב כ, יז עה"פ "וואשר אצרו אבת"ד" "יודגנו אבהת"ד"]. ויש שהביאו דברי הרמב"ן בפ' תצוה ד"ה לכבוד ולתפארת, שמשמע מיניה שהתכלת היה קיים עוד בימיהם וממילא ע"כ למד במדרש שנגנו היינו שנתמעט מאוד וכיו"ב, (אך לענ"ד אין כוונתו שם אלא לגוון התכלת בכללותו ולא דווקא לתכלת הבא מן החלזון; ומ"מ יש לדקדק מלשונו במלחמות שבת יב. מדפי הרי"ף "עכשיו במקומות הללו [שאינן תכלת]... משמע דבשאר מקומות ייתכן שיהא התכלת מצוי אף בזה"ז). וכן משמעות הרמב"ם (ציצית ב, ט) שכתב שאינו מצוי בכל מקום ובכל זמן, ומשמע שלא ס"ל שלא יתכן כלל שיהיה מצוי בזמן הזה. ולשון החינוך (מצוה שפו) "וזה ימים רבים לישראל לא שמענו מי שזכה לתכלת בטליתו", גם לשון זו משמע שאינו דבר הנמנע בזה"ז. וכן מדברי המהרי"ל חזינן כן, שכי' שאפשר לגלותו בקל וכן משמעות כל כותבי סימניו

כב. דברי האר"י ז"ל

שאלה: מדברי האר"י (פע"ח שער ציצית פ"ה) משמע שאין תכלת נוהג בזמן שאין ביהמ"ק, ואף אם לא נבטל מצוה על פי זה, לכה"פ נוכל להוכיח מדבריו שלא יכול להתגלות. תשובה: הרי ודאי גם אחר החורבן הטילו תכלת בטליתם, כדמוכח בכולה הש"ס (עי' הערה סח) וחזינן שאינו מוגבל דווקא לזמן ביהמ"ק (וא"א לומר דאתא למימר מסברא זו שלא יהיה כן בעתיד, דהא כשם שהיה בזמן האמוראים אחר חורבן, כך יכול להיות בזמן אחר). וע"כ שהאר"י לא בא אלא לבאר טעם למציאות קיימת^{ע"ה} ולא לחדש הלכה. ומ"מ יש לו ביאור באופנים רבים^{ע"ה}.

כג. ענין מין כנף

שאלה: אם נאמר שהזיהוי אינו ודאי, יש לחוש דמפסיד את החומרא שבשו"ע (סי' ט"ו) "י"א שצריך לעשות הציצית מצבע הטלית והמדקדקים נוהגים כן". תשובה: כתבו הפוסקים שדין זה אינו שייך בחוטי לבן הבאים במקום התכלת^{ע"ה}. ואף בלא"ה ודאי אין חומרא עוקרת הלכה, ואפילו היה חיובו רק מצד ספק דאורייתא.

מהראשונים דודאי לא האריכו במילין דכדי אם לא בשביל שיהיה אפשר למוצאו, וא"כ הבינו בפירוש גניזתו שאינו כגניזת הארון ואינו דבר הנמנע שיוכל להמצא באיזה זמן. שאין פי' לשון נגנו שנשתנו סדרי בראשית ונתחלף טבעו ונשתנה מקומו, אלא כמ"ש הרדב"ז (סי' תרפה) "אפשר שהוא מצוי היום אלא שאין מכירין אותו או שאין יודעין לצודו". והיינו משום סיבה טבעית או של קושי צידתו מחמת התמעטותו או שאין יודעים אופן הצביעה וממילא אין מכירין איזהו הדג, ומ"מ כשיחול שינוי בסיבה הטבעית הזאת אפשר שיצא מגניזתו. ^{ע"ה} אף כי הדבר פשוט שהאר"י לא בא לחדש הלכה, דאף בנביא אמרי' "שאינ הנביא רשאי לחדש דבר מעתה" (שבת קד. ועוד). אך יש מדמים למידרש קראי דאין תכלת נוהגת אלא בזמן ביהמ"ק, מקרא ד"לדורות" דרק לבן נוהג לדורות. והנה זה אי"צ לפנים, שאין אנו דורשים דרשות שלא נזכרו בש"ס. אמנם האוה"ח (במדבר טו, לח) מביא דבר זה כרמז להא דאין התכלת מעכב את הלבן. "ואמר לדורותם קודם זכרון התכלת, לומר שהלבן לדורותם, אבל תכלת כשאינו בנמצא אין חיוב בו" ולשונו מוכיח דלא אמר בזמן ביהמ"ק אלא דכשאינו בנמצא אין חיוב, והיינו כמבואר במשנה. ואינו דרשה של דין אלא רמז לעתיד שלא תוכל המצוה להתקיים, וכדחזינן דבאמת לא נהגה המצוה דורות רבים. אמנם האר"י בא ולימד טעמו של דבר, דביהמ"ק הוא הטעם למציאות הזאת שלא היתה המצוה אפשרית כל אותם הימים.

^{ע"ה} וליישב דבריו באופן אחד אפשר, דכיון דטעמו משום דאין אור החכמה מאיר על המלכות, א"כ אפשר דבזמן הגמ' משום שעדיין נשאר אור החכמה, אחר שקיעת החמה שבחורבן ביהמ"ק, אכתי לא פסק לגמרי. וה"נ משנת ת"ר באלף השישי שחזר אור החכמה להאיר, כדאי' בזה"ק (וירא ק"ו). יכולה התכלת לחזור. וכן מטו בשם ספר 'מחנה דן' לר' שמשון אוסטרופולער זי"ע בקרב חסידי ראדזין (בית אהרן וישראל סיון ס"ח הובא בלול"ת עמ' 48).

^{ע"ה} יש"ש (יבמות פ"ק סי' ג) ארצוה"ח (ט, ה) והחזו"א (או"ח ג, כה) כתבו שאין דין מין כנף בחוטים הבאים במקום תכלת וכ"מ להדיא במ"ב (ט, יד). ואי איכא מאן דס"ל דב' החוטין הללו יש להם כל דיני לבן, ע"כ ס"ל שאין דין מין כנף בצבע, כדמוכח מלשון הגמ' "לא יהא אלא לבן", שמה למדו החולקים על רש"י שאין דין מין כנף בצבע וכמו שפסק הרמ"א שלא נהגו כן. ועי' שו"ת ישועות מלכו סי' א' שכי' שלא שייך בהטלת ספק תכלת שום איסור.

כד. ובדמו צובעין תכלת (על הפקת תכלת מהפורפור"א בימינו ובימי קדם)

שאלה: כמה מן המערערים תלו טענתם באמרו כי הפורפור"א הזה לא שימש מעולם אלא לארגמן ולא לתכלת, ובה רצו ליישב כמה מהראיות שהובאו לעיל.
תשובה: הנה טענה זו אין משמעותה אלא אם נאמר שלא שימש הפורפור"א אלא לארגמן בלבד, אך אם שימש גם לתכלת וגם לארגמן שוב חזרו כל הראיות למקומם.
 ובאמת דבר הנראה לעינים אי"צ ראיות כלל ואם יבורר לנו כי צובעים מדם הפורפור"א הזה את גוון התכלת והצביעה הזאת היא מגופו בלא חומרים חיצוניים כלל, אזי לא יתכן לומר שלא ידעו מצביעתו לתכלת בעבר, אחר שהכירו החלזון הזה והשתמשו בו וכמבואר לקמן.
 ומעתה יש לבאר דרכי צביעתו כפי הידוע עתה, ואח"כ נדון במה שכתבו בו הקדמונים.

כה. תיאור המציאות שלפנינו

הנה ממה שידוע לנו היום בחלזונות הפורפור"א המצויים במקומות שהוזכרו כמקום צידת החלזון בדברי חז"ל ובכתבי סופרי האומות, הרי שישנם שלשה מיני חלזונות שיש בהם חומר צובע, והם "ארגמן קהה קוצים", "ארגמן חד קוצים" ו"ארגמנית אדומת הפה"¹⁷.
 החומר המופק מהחלזונות הללו, יוצא בתחילתו בצורת נוזל שקוף (ב"קהה קוצים" נוסף גם כמין וריד שחור כדיו) אשר לאחר דקות ספורות משתנה צבעו עד שהוא נעשה סגול. בשלב זה כבר אין אפשרות לצבוע בדמו, מאחר והדם כבר אינו נמס במים, וממילא אינו יכול להספג

וכן ידוע מכמה גדולי ישראל שלא חששו לספק זה אפי' בצביעת ראדזין (מהרש"ם, וכן מעידים על הגרי"י מפוניבז' וע"י לעיל הערה סו בשם החזו"א, ועוד) וכבר הסכים לזה מרן הגרי"ש בתשובה בע"פ (להגרמ"מ קרפ שליט"א).
 ואמנם להנהיגים במנין החוטים כהתוס', אולי היה מקום להחמיר - אילו היה הדבר חומרא בעלמא - כיון שמפסידים לדעת הרמב"ם והראב"ד את ענין מין כנף דלדידהו הם מטילים תכלת אף בחוטי הלבן.
 [נאגב דאיריין בה בהאי סוגיא ד"לא יהא אלא לבן", מהתם מוכח נמי דליכא למיחש משום "בל תוסיף" כשמטיל חוטים הצבועים בצבע אחר שאינו תכלת, אף אי מכוין לשם מצוה. דהא אם עבר בבל תוסיף נפסל הציצית כמבואר בסנהדרין פח:, ואם היה חשש בל תוסיף בקלא אילן, היה לחוש לשעטנו גם בקלא אילן, כיון שהוסיף בציציתו]

¹⁷ ב"קהה קוצים" ישנם שני חומרים שצובעים בגוון כחול האחד הוא אינדיגו והשני הוא מונו-ברומו-אינדיגו (מונו=1, כלומר: מולקולה המורכבת מאינדיגו וברום שיש בה יחידה אחת של ברום), האינדיגו הינו כחול טהור והמונו-ברומו-אינדיגו כשהוא צובע באופן טבעי בתחילתו גוונו סגול, אך לאחר זמן או בתנאי חימום שונים הופך לכחול.
 חומר נוסף שקיים לעיתים בבלוטת הצבע של חלזונות אלו הוא די-ברומו-אינדיגו (די=2 כלומר: מולקולה מורכבת של אינדיגו וברום בעלת 2 יחידות ברום), שעשוי להפך למונו-ברומו-אינדיגו בתהליך ההמסה עם חשיפתו לאור, וממילא גם הוא יכול לשמש לצביעת כחול.

חומר ה"אינדיגו" הטהור אינו קיים אלא ב"קהה קוצים", וכמות הברום שבחלזון זה היא הקטנה ביותר, ולכן מתלזון זה ניתן להגיע בקלות לגוון הכחול, למרות שאפשר לעשות ממנו גם בגווני הסגול. אך בחלזונות ה"חד קוצים" ו"אדומת הפה" יש בהם רק ברומו-אינדיגו, והאינדיגו הטהור אינו קיים כלל.

בצמר. כדי לצבוע בדם החלזון יש להמיסו תחילה בתהליך מורכב אשר לצורך כך נצרכים הסממנים שהוזכרו בצביעת התכלת. לאחר ההמסה אפשר לקבל מן הצבע גוונים שונים, והגוון משתנה ע"פ פרטים רבים בתהליך הצביעה.

בניסיונות שנעשו הצליחו להפיק מארגמון קהה קוצים גוון כחול באפשרויות שונות ומגוונות, ואילו מהחלזונות האחרים הצליחו להפיק גווני ירוק וסגול, אך בבירור שערכתי לא שמעתי על אפשרות שהפיקו מחלזונות אלו צבע בגווני הכחול. הכחול הנצבע בצמר אינו אלא מדם החלזון בלבד ואין בו שום תוספת מן הסממנים, ואין הסממנים משמשים אלא להמסה של הדם והשבתו למצבו הקודם כפי שהיה קודם התחמצנותו באויר.

נמצא שבעבור צביעת תכלת ידוע לנו כיום רק חלזון אחד שיכול להתאים לצביעה זו, ואילו לצביעת ארגמן (במידה ואכן הופק גם ארגמן מחלזונות ימיים, וראה להלן אות כו) הרי שישנה אפשרות לצביעתו מאחד או יותר משלשת המינים הללו, כאשר ב"קהה קוצים" גוון יהיה סגול נוטה יותר לכחול^ע ובאחרים יותר נוטה לאדום. אך לצביעת תכלת אין סבירות כלל שישתמשו בחלזונות האחרים, מאחר וגם אם היתה ידועה להם אפשרות להפקת הכחול מהם, אין ספק שאפשרות זו קשה יותר מאשר ב"קהה קוצים" וגם הכמות המתקבלת הינה קטנה בהרבה.

כה. סופרי אוה"ע על התכלת

אך מתוך סופרי אוה"ע ג"כ יש לזה סמך כדלהלן^ט. ויש להקדים בזה, כי הסופרים הללו לא באו לתאר את מראה התכלת והארגמן (שהרי היו ידועים בזמנם), אלא את צורת עשייתם וטבע החלזונות שמהם מפיקים את הצבעים הללו. והשתמשו בשמות הידועים לחומר הצובע שמהפורפור"א, אלא שלפעמים מתוך דבריהם ניתן להוכיח על מראה הגוון. ואריסטו לא פירט כלל על הגוונים שצובעים ממנו, רק כתב בכלליות שהיו ב' מיני צבעים בדם הפורפור"א האחד אדום והשני מל"ן (ועיי לעיל אות יז ד"ה לפיכך ובהערה שם).

^ע אך לא ברור לי אם יש אפשרות לצבוע בו בגוון סגול יציב, כי פעמים רבות החומר המצוי בדם החלזון הזה הוא מונו-ברומו-אינדיגו (מלבד האינדיגו הנקי, שהוא כחול טהור) אשר משתנה במשך הזמן לגוון כחול, ואף כשימצא בו די-ברומו-אינדיגו צריך השגחה בתהליך צביעתו שלא יחשף לשמש. ויתכן שגם אם השתמשו בו בעבר לארגמן היה זה רק בצירוף חלזונות אחרים (השימוש בתערובות חלזונות כבר הוזכר בספרי פליניוס). אך שמעתי שלפעמים החלזון מכיל תרכובת גבוהה של די-ברומו-אינדיגו ואז לא יהפוך לכחול ע"י חימום הצמר בעלמא, וא"כ אפשר לשמרו בתהליך הצביעה שלא יחשף לאור ואז יתכן שיהיה ממנו סגול יציב.

^ט המקורות שבסעיף זה נלקחו מהספר לולאות תכלת (עמ' 107 ובעמ' 5-233 ובעמ' 8-263) שترגם דבריהם בהרחבה ושם צויין למקורותיהם בספרים. וכן מתרגומו מלטינית של ד"ר מאיר שש אשר פורסם לראשונה ב"ים" - קובץ לענייני ימאות של החבל הימי לישראל, נובמ' 62 (ויש לציין שתרגום זה אינו מדבר לענין חידוש התכלת או זיהויה, מ"מ שם מתרגם כל מקום שאנו כתבנו פונכיליא, - 'תכלת').

ופליניוס כתב על ב' מיני חלזונות שמפיקים מהם כמה מיני צבע, מה'בוקינוס' (חצוצרה, והוא הנקרא 'אדומת הפה') המצוי על הסלעים, עושים צבע פורפור'ר [שתרגומו ארגמן], והמין השני הוא הנקרא 'פלאגני'א' שהתחלק לכמה מינים, שהאחד הוא מוקס האבן המצוי בין הסלעים במים, שיצלה מאוד לצבע הפונכיליא [שיש שתירגומו תכלת- כמו בוכהרט לפני 400 שנה בהרבה ראיות מספרי פליניוס, ועוד מתרגמים], והיה צבעו יקר ועמיד בהרבה מזה שעשו מהבוקינוס' ואף סממני הצביעה שלו שונים. ובמקום אחר כתב שאחד מגווני הפורפור'א פלאגני'א (הפורפור'א הימי, הכולל גם את הטרונוקולוס \ קהה-קוצים הנקרא שם מוקס האבן, וגם את ה'יחד קוצים'), הוא כפרח מסוים (היליוטרופיוס), שכתב על פרח זה במקום אחר שצבעו כמראה הרקיע (קאערוליוס).

ובמקו'א כתב על צבעו שהוא דומה לים סוער (יש להכיר את סגונו כדי להבין מליצותיו, ואולי נקט דוגמא זו משום שהיו מסכנים נפשם בים בעבור צידתו, ודרכו במליצות על רדיפת המותרות וסיכון החיים עבורם), אשר כעיי'ז כתב על אבן ה'היקינטא' (ועיי' לקמן ש'היקינטא' הוא גוון התכלת, ועיי' סוף הערה פב) וכמו'כ כתב שהיו מצויים בו כמה דרגות של בהירות.

ומתערובת ב' הצבעים הללו (אדום וכחול) הכינו גם את הצבע הדומה לאבן 'אמתיסט' (סגול), אלא שלא היתה איכותו כתכלת עצמו (אולי גם זה סמך לכך שהפונכיליא הוא כחול, כי הסגול הוא עירוב האדום והכחול. ואפשר שמה'מוקס טרונוקולוס' היו רגילים בזמנם לעשות רק כחול, והסגול נעשה רק עיי' תערובת חלזונות אחרים. ואולי משום שהיה דחה מאד בקל, לא רצו לעשות סגול מהטרונוקולוס. גם יש קצת סמך שבלשון פונכיליא אינו מכוון לגוון סגול, שהרי במקו'א מונה לגוון סגול בשמות אחרים כמו עין האחלמה. ובלא'ה הא מן המקרא למדנו שתכלת וארגמן היו ב' גוונים שימושיים גם לאוה'ע, ובדאי י"ל כאשר הם מדברים על שני גוונים מרכזיים, דעליהו קיימי. וגם כיום אנו רואים שבצורה טבעית ניתן להפיק אותם מיני צבע מחלזונות הפורפור'א (דהיינו כחול ואדום), ותימה הוא להפך הסברא ולומר שהם דיברו במין צבע ממיני השחורים (שהתכלת כלול בהם כמיי' לעיל הערה נג) היוצא מן הפורפור'א שאנו לא ידענו זכרו, שהרי אין אנו מכירים בצביעת החלזון הזה אלא את הגוונים שמן התכלת ועד האדום⁹. ונאמר עוד שלנו נתגלו מיני צבעים המקבילים לגוונים המוזכרים בתורה (דהיינו תכלת המופק מאותו חלזון בצורה פשוטה וגם הוא ממיני השחור, וארגמן דהיינו אדום), אך חכמי אומה'ע הקדומים לא ידעו.

וביותר, אחר שביררנו לעיל שהתכלת היתה חשובה ומפורסמת מאוד אף בין אוה'ע ומקום צידתה ואומנות צביעתה היה באותו איזור שהם מתארים (כמבואר בגמ'), וכל ענינם שם לספר בצבעי החלזונות, זהו דבר שאי אפשר שהצבע העיקרי הזה חסר מכל הספרים המדברים בזה. גם ויטריביוס הזכיר שצבע דמו משתנה ממקום למקום, שיש מקום שצבעו lividum והיינו כחול¹⁰, וא"כ ודאי צבעו בו גם כחול (כי כשהדם כחול, אינו צובע אלא בגוון זה; ובדרך אגב יש להזכיר

⁹ מסתבר שגוון סגול הנוטה לכחול כלול בכחול וכשהוא נוטה לאדום היו כוללים אותו בכלל אדום.

¹⁰ כ"כ המתרגמים. וחיפשתי מילה זו ומצאתי שנקרא כן עקרב מסוים, שצבעו תכלת.

שגם היום ניכר שינוי בין החלונות בחוזק החומר הכחול שבהם).

ובפירוש מצאנו את צביעת התכלת מהפורפור"א בחוק הקיסר הרומאי: "אין רשות לשום אדם פרטי לפרק את הפורפור"א הפורה, הן בתוך המשי הן בתוך הצמר, הנקרא בלאט"ה (ארגמן), אוקסיבלאט"ה (ארגמן צח), וגם יקינטיני"א, ברם אם משהו בכל זאת ימכור את הגיזה של המורקס הנ"ל, שידע לו שממונו וראשו יועמדו לדין מייד" (Codex Justinianus 4: 40: 1) - החוק הוא מתקופת האמוראים). והיאקינטיני"א הוא גוון התכלת, כפי שהוא בתרגום השבעים לגבי התכלת, וגם יוסף בן מתתיהו ופילון מכנים את התכלת 'יאקינטוס'. וכן הביא הערוך מתרגום עקילס (ערך איירינון וערך טיינון)²⁹. [וכלשון הזאת "פורפורוס יאקינטוס" הזכיר גם מרקוס מאניליוס בתקופת בית שני, בתיאור הצבעים הצוריים. (הובא בספר הארגמן עמ' 40) גם האחרונים שהבאנו לעיל, שהיו בקיאין בלשונות לע"ז ולכאו' מקורותיהם בספרי אוה"ע, הבינו מדבריהם דאיירי בחלזון שצובעים בו תכלת, ולמה לנו להכחיש הבנתם הפשוטה בלי שום סתירה וקושיה (וכולחו ס"ל תכלת הוא בלויי, כמ"ש במקום אחר בשה"ג ובמוסף הערוך שאף מפרש 'פרפיר"א' - בגד תכלת; ורק החוויי הוסיף שדמו הוא בצבע פורפ"ר, וע"י קונטי עין התכלת פרק דעת הפוסקים שהתכלת סגול, מש"כ דשמה רק על הדם עצמו דיבר ולא על צבע התכלת בצמר כלל ומ"מ גם הוא הבין בדבריהם שמהפורפור"א הזה צבעו את התכלת).

ואף בתגליות ארכיאולוגיות, מצאו אריגים עתיקים מאוד צבועים בכחול שנבדק במעבדה שהם מן הפורפור"א (אף שהחומר הצובע שבחלזון הוא ממש כמו בקלא אילן, יש בצבע המופק מהחלזון גם שרידים מעטים של ברום שאינם בקלא אילן).

אך גם בלא כל האריכות הזאת, הרי בעינינו רואים שאין צריך סממנים מיוחדים להפקת צבע כחול מהדם, אלא בהנחתו בשמש לבדו אחר תהליך המסותו (ואפי' באור היום בתוך הבית, יעשה כחול אחר כמה שעות, וכ"ש בזמנם לפי המתואר בכתביהם שהיה תהליך הצביעה אורך כמה ימים; ובלא"ה נמי יש דרך לעשותו כחול ע"י הרתחת היורה על האש בתהליך המסת הדם, או לאחר"ה ע"י אדים או ע"י בישול הצמר הצבוע). ואחר שידעו כל הסממנים המביאים אותו לידי המסותו, שהרי רק על ידי זה אפשר לצבוע בו (גם את הצבע הסגול), א"א לומר שלא ידעו גם מאפשרות זו של צביעת הכחול.³⁰ [ויש שר"ל שצביעתם היתה בחוף, ולפי"ז אף לא היו נצרכים לשום דבר מיוחד, ע"י אות כח סעי' ב.]

²⁹ בקונטי אחד רוצה להטיל פקפוק על סמכותם של תרגומים אלו, אך אינו מן הענין כלל, דאין אנו צריכים כאן דבר שהוא בר סמכא, דהללו לא באו להראותינו כי הפורפור הוא התכלת והם מסיחים לפי תומם. וחיו בזמן שראו עדיין תכלת וא"א לומר שכולם סילפו דבריהם ובמקרה כווננו הלשונות למ"ש סופרי האומות על הצבע המופק מן החלזון, או שנפלה טעות הסופרים בכל המקומות לכווננו ללשון זה. וראה עוד על היקינתון לקמן קונטרס "עין התכלת" פרק יישוב ראיות טועני הסגול.

³⁰ ומה שכי' בקוני' אחד לומר שהם לא צבעו ע"י חיזור (פירוש - המסת החומר) ולכן לא הפך להם לכחול, הוא דבר שאי אפשר במציאות [התכלת' עמ' 301 דברי פרופ' אלסטר; והיינו משום שבלא חיזור אינו אלא כתם חיצוני בלבד ולא נספג בצמר ואינו עולה יפה כלל, אא"כ יצבעו ישירות מתוך החלזון על הצמר שבוה אי"צ אפי' סממנים ושמעתי שגם בכה"ג לפעמים יכחיל ע"י חימום הדם או הצמר אח"כ. אך להדיא מבואר שצבעו ביורה של דם חלזון ולא מתוך החלזון עצמו. ואף

ואף בימינו כל גילוי זה בא לעולם בדרך מקרה ולא בניסיונות להוציא דווקא את הכחול (אלא שלא גילוהו עד לאחר זמן, כיון שלא היו משתמשים בו לצביעה כלל, אלא לניסויים במעבדות סגורות ובתנאים מסוימים; גם התכשירים שלנו פועלים מהר ולא שהו בניסיונותיהם זמן רב כ"כ כבצביעה שבזמנם, ועד ימינו צובעי הסגול בצביעה טבעית מחלזון מקפידים שלא יחדרו קרני השמש ליורה כדי שלא יכחיל).

ומה שנקרא החלזון פורפורי"א וכן כינו לצבע הארגמן, אולי הוא משום שזה היה הצבע המצוי שצבעו בו (משום שהתכלת הופקה גם מן האינדיגו, ובלא"ה נמי אולי שימוש הארגמן היה יותר עיקרי בו, כדאי"י במד"ר פרשה יב "שארגמן חשוב שבכול"י) אך באמת הלשון פארפע"ר היתה כינוי אף לגוון התכלת (ע"י מוסף הערוך ערך פרפירא ובתרגום ל"א שבערוך ערך תכלת, וכמו שהבאנו בהערה לעיל מתרגום השבעים שמתרגם תכלת במקום אחד 'הולופורפורוס').

ואשר הקשו משברי החרסים הבודדים שנשארו בבתי הצבע שכתמיהם סגולים, אינה קושיה כלל, ואדרבה זוהי הוכחה נוספת לזהותו כחלזון התכלת, דאל"כ אמאי לא נמצאו שרידי צביעת התכלת בשום מקום אחר. ואי התכלת הוא הפורפורי"א א"ש, דבזה לא נשארים שרידים כחולים על החרסים, אלא סגולים. ונהסיבה לכך בגלל שהכלים משמשים בכל התהליך מתחילתו שאז הוא סגול, וכן הוא בעוסקי מלאכת התכלת בזמנינו שרוב כליהם הכתמים סגולים. וגם לגבי יורת הצביעה עצמה, הצבע שביוורה אחר ההמסה הוא צהוב־שקוף ואינו משאיר כתמים. והכתמים בד"כ הם מלפני ההמסה שעדיין היה סגול, או שהם מהשכבה העליונה ביורה שהדם בא במגע עם החמצן ואינו מומס.

כו. השמטת מקור הארגמן מדברי חז"ל

שאלה: מפני מה לא נזכר בחז"ל שחלזון התכלת הוא חלזון הארגמן?

תשובה: אע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר, דביחזקאל (כו, ז) משמע שתכלת וארגמן ממקור אחד יצאו, דתרוייהו מאיי אלישה (ומונה והולך שש ממצרים, אלונים מבשן וכי'; ומ"מ ודאי כוונת הנביא למשובחים שבכולם, דהא כל המינים הללו מצויים בעוד מקומות ואין ר"ל שנמצא התכלת רק באיי אלישה), אך בדברי חז"ל אין התייחסות למקור הארגמן כלל. אכן, המשמעות בתרגום השבעים ובפילון האלכסנדרוני ויוסף בן מתתיהו, ובכתבי חכמי אוה"ע שאף הוא מחלזון [ויש משמעות כע"ז במדרש שהובא בתוס' השלם עה"ת, בראשית מט, יג].

ונראה שחז"ל לא ראו לדבר על מקור הארגמן, כי אין בזה נ"מ לדינא דמהתוספתא משמע שאף לבגדי כהונה הוא כשר בכל מיני צבעונין (דלגבי תכלת כתבו דבעינן מן החלזון ואילו בארגמן לא

הממצאים העתיקים של הצמר הצבוע בדם חלזון, הם רק ע"י חיזור, וגם צורת כתמי החרסים בחפירות מאוששת זאת]. ופליניוס כתב שהכניסו בו כמות גדולה של מי רגלים ובישלוהו, וחיממוהו עשרה ימים, ואי צבעו ללא חיזור אי"צ לכולם אלא לנקותו מן הבשר ולמרוח. ואין החיזור הזה תגלית חדשה של מציאי צביעת החלזון בימינו, שהם עצמם השתמשו בידע עתיק שישנו בעולם ליצירת חיזור באינדיגו.

ומה שהקשה שאם צבעו ע"י חיזור א"כ כשירתיחוהו תמיד הוא הופך לכחול והיאך עשו ממנו סגול, אינה קושיה כלל ויתכן לעשותו יותר עמיד כגון בתערובות חלזונות ואכמ"ל בהסבר לזה. וכמ"ש פליניוס על צבע האמתיסט (והוא סגול), שהיה נעשה ע"י עירוב ב' מיני חלזונות.

כתבו מידי, וכ"מ ברמב"ם כלי המקדש חי י"ג ועי"ש במל"מ, ובאמת הרמב"ם כתב שארגמן הוא ל"ך ולא הזכיר החלזון, ולתרוייהו לא מצינו מקור בחז"ל. או דנימא איפכא, שא"א להוציאו אלא מן החלזון ואין לו תחליף מהצומח כמו לתכלת. אך מהתעלמות חז"ל לק"מ, שהרי לא הוזכר כלל שארגמן מהחלזון, כמש"כ ההיסטוריונים היהודים וחכמי הגויים.

והרוצה לומר שאין הארגמן מהחלזון רשאי, וסמך גדול יש לו מכמה ראשונים. ומ"מ אין בזה שום קושיה על זיהוי הפורפור"א כחלזון התכלת.

ובלא"ה אין כאן קושיה כלל, כי אפשר שצבע ה"טרונקולוס" ("קהה קוצים") הוא לתכלת לבדו ולא לארגמן. ואולי זה מה שר"ל בלשון "ובדמו צובעים תכלת" בברייתא דמנחות, שבאו להבחין בין החלזון שרגילים לצבוע בו התכלת, לבין ה"חד קוצים" ו"אדומת הפה", שהצבע שמופק מהם הוא אדום יותר (אף שאין סברא שהכוונה שאף אם יצליחו להפריד את הכחול לבדו מתוך החלזונות האחרים דווקא חד מינייהו יהיה **כשר**, כי הצבען הכחול שבכולם הוא אינדיגי"ו כמש"כ לעיל, אלא שבטרונקולוס יש הרבה אינדיגי"ו, ובהם יותר פְרוּם, ואם מצליחים להפרידו אין סברא לפוסלו בלא ראייה).

אופן הצביעה והסממנים

כז. "האי תכילתא היכי צבעיתו לה"

שאלה: מרן הגרי"ש אלישיב זצוק"ל בתשובתו מביא משו"ת ישועות מלכו שיש מחלוקת הראשונים אם הסממנים שמערבים הם בתוך היורה או רק בצמר, ואיך נכריע בזה"ז. ועוד יש לברר מנלן אלו הם הסממנים הנצרכים לתכלת.

תשובה: גם טענה זו לא שייכא אלא כלפי הדיונון שעליו דיבר הישועות מלכו ולא כלפי הפורפור"א וכמו שיבואר.

דאמרין במנחות (מב): "א"ל אביי לר' שמואל ברבי יהודה הא תכילתא היכי צבעיתו לה א"ל מייתנין דם חלזון וסמנין ורמינן להו ביורה ומרתחין ליה", ופרש"י "כדרך הצובעים ששורין אותו בצריף" (כג"י תוס' והגה' צ"ק שם) והק' שם בתוס' "דבר תימה הוא היאך מערב שום דבר בהדי תכלת, ושמא עם הסממנין נקרא תכלת, ובקונטרס פ"י לשרות בהן כדרך הצובעין ששורין אותו בצריף". ויש להסתפק, אי כוונתו שלדעת רש"י הסממנים הם דווקא דבר שאינו נותן בו צבע (ואז נימא דהצריף הנ"ל הוא חומר עזר לצביעה, אך אינו משנה הגוון⁷⁹), או דס"ל דדעת

⁷⁹ אשר כע"ז כתב רש"י (כתובות עט): "מחפורת של צריף אלו"ם בלע"ז צובעין בהן בגדים ומשי" ויש לדון אי כוונתו שמתפיסים הצבע על ידיהם או דאינהו גופייהו משמשים לגוון. וברבינו בחיי (שלה טו, לה) "ושורין אותו צמר תחלה בסיד ואחר כך מכבסין אותו עד שיהיה נקי ומטילין ביורה רותחת הדם ההוא והצמר עם סמנין כמו אהל וצריף כדרך שעושין הצבעין כדי שיקלוט הצמר את העין". הרי שתפקידו של הצריף הזה הוא שיקלוט העין

רש"י נמי כוותיה, דלא איכפת ליה שהסממנים יתנו בו צבע (ואז נימא דהצרי"ף הוא חומר צובע),^{פ"ה} ומ"מ לדעת תוס' לא איכפת לן בהכי. ולתרווייהו לא נאמר שום דין איזה סממנים רשאים ליתן בו (אמנם גם לתוס' דלא איכפ"ל אילו הסממנים משנים הצבע, מ"מ ודאי צריך שישאר גוון תכלת ולא ישתנה) וברמב"ם (ב, ב) "ונוטנין את הדם ליורה ונותנין עמו סממנין כמו הקמוניא וכיו"ב כדרך שהצבעין עושין" ולא כ' איזה סממנים, ומשמע דבכל שיעשו הצבָעים שרי, משום שענינם רק להתפיס הצבע ולא איכפ"ל צורת עשייתו.

והנה בחלזון זה אי"ש לכו"ע בין לרש"י בין לתוס' ובין להרמב"ם. כיון שאין הסממנים נותנים בו את הצבע אלא מסייעים להמסת הדם ואינם נשארים בצמר כלל (ודלא כשאר מיני הצובעין שנשאר שריד מהסממנים). וממילא ודאי בזה לא איכפ"ל במיני הסממנים וצורת הצביעה. ובישועות מלכו כתב דתוס' פירשו ברש"י דהסממנים ניתנים רק בבגד ולא בתוך היורה, והוא דבר תימה דהא מפורש בגמרא מיייתנין דם חלזון וסמנין ורמינן להו ביורה, הרי להדיא דאף את הסממנים יהבינן ביורה. ואף לפי הבנתו בפירוש דברי התוס' אי"צ לומר כן, דאף אי נותנים הסממנים לתוך היורה (וכמש"כ בהערה פד מדברי רבינו בחי"ט), מ"מ אפשר שתוס' הבינו מדבריו שהסממנים הללו אינם לצורך נתינת צבע אלא רק כדי שיקלוט העין. ונראה דמה שהביאו לבאר כך הוא הגירסא שהיתה לפניו ברש"י "דרך הצובעים לשרות בגדים בצריף", ומשמע ליה דשורין רק את הבגד בצריף ולא מערבין את הצריף ביורת הצבע עצמה במלאכת הצביעה. אך באמת גירסת תוס' ברש"י אינה כן, אלא "כדרך הצבעין לשרות אותן בצריף" והיינו עם הצבע (וכהגהות צ"ק שם).

ומ"מ גם הישועות מלכו ביאר טעמו של דבר דבעינן שלא יהיו סמנין ביורה, משום מש"כ שם תוס' שלא יהיה הצבע מורכב מעוד דבר חוץ מדם חלזון. וא"כ בצביעת הפרפור"א אי"ש לכו"ע וכמ"ש לעיל, כיון דאין הסממנים נותנים בו את הצבע כלל אלא מסייעים בהתפסתו בצמר. וכל דבריו לא איירי אלא בדיונון, שבו הגוון משתנה ע"י הסממנים.

כח. העמדת היורה בחמה

שאלה: בגמ' (מנחות מב:) לא הוזכר במלאכת עשייתו שצריכים להניחו בשמש. **תשובה: א.** גם בלא העמדתו בחוץ, בכמות קטנה מספיק לו אור היום שבתוך החדר כדי להעשות כחול, אלא שהוא לוקח יותר זמן (וכבר הוזכר בספרי היוונים שהיה תהליך הצביעה נמשך כמה ימים). ולאחרונה נתברר שכשתהליך הצביעה נעשה במי ים אי"צ קרני שמש, וכן נודע עוד שיש

ודרך הטלתו היא לתוך היורה (ובודאי אין מחלוקת הראשונים מה היא דרך הצובעים, וע"כ דלא כמו שפירש הישועות מלכו בדברי תוס' בדעת רש"י דהצרי"ף ניתן רק בצמר ולא ביורה עם הצבע).

^{פ"ה} ונראה להוכיח דדעת רש"י שגוון התכלת בצמר הוא רק מהחלזון ולא מהסממנים (כהבנת הישועות מלכו בדעתו), ממש"כ רש"י (חולין פט.) "ומראית דמו דומה לים". ולכאוי מקורו ממה שמצאנו כלפי התכלת עצמה שמראיתה דומה לים. וא"כ חזינן דס"ל דגוון דמו של החלזון הוא כגוון התכלת עצמה ואין הסממנים משנים בה את הגוון.

דרך לעשותו ע"י הרתחת היורה על האש בתהליך המסת הדם ובתוספת סממנים, וכן בבישול הצמר הצבוע עד הרתחתו, ואפי' ע"י אדים בעלמא הופך הסגול לכחול. וא"כ היו צריכים לעשות תחבולות כדי לצבוע סגול עמיד ולא בשביל צביעת התכלת. ואפשר שזה מה שחידש רב שמואל בר יהודה שם במלאכת הצביעה, דבעי להרתחו עם הסממנים. ואולי נתקשה בזה אביי, כיון שהוא שונה ממלאכת צביעת הקלא אילן שא"צ רתיחה (כיון שאין בו אדום שצריכים להוציאו).

ומ"מ ככל שמתרבה שימוש צביעתו של החלזון הזה, מתגלים דרכים נוספות לעשיית הכחול ממנו אף ללא שמש. וכל הדרכים הנודעים היום לא נודעו אלא בדרך מקרה ע"י שימוש, וא"כ בימיהם שהיה שימוש נפוץ בהרבה מסתבר מאוד שהיו ידוע להם דרכים רבות נוספות לעשיית הכחול ממנו אף ללא שמש.

ב. יש טוענים על פי מש"כ סטראבו"ן על הריח הרע שהיה בצור ממלאכת הצביעה [ניתן לעמוד על ריח זה גם בבתי הצביעה בזמנינו], דמסתבר שהצביעה בזמנם היתה בחוץ, לפיכך תמיד היתה להם קרינת השמש אף בלא שהיו מכוונים לכך.

ג. בגמ' משמע דלא באו ללמד כל מלאכת הצביעה לְצַבְעִים. דהא לא הוזכר איזה סממנים מערבים בו, והיינו משום דאינו מעכב כמ"ש לעיל, והעיקר בזה להגיע לגוון הסופי בכל דרך שתהיה ולכך גם לא הוצרכו לכתוב פרט זה נולא באו אלא משום איזה פרט מסוים, אולי לענין הטעימה או לזה שעושים אותו בסממנים, או כמ"ש לעיל דבעינן להרתחו ולא סגי בחימום כמו בקלא אילן; ואפשר דשאלתו היתה רק על הדינים המיוחדים שצריכים להקפיד במלאכת צביעתו, וכדאמרינן שם ש"מ תלת וכו'.

הערות מכמה סוגיות

כט. הצד חלזון

שאלה: יש מקשים דבשבת (עה.) איתא דהצד חלזון חייב משום מלאכת צידה. והפורפור"א שהוא עומד במקומו ולא עביד לרבווי, הו"ל כצבי חיגר שאין מחויבים על צידתו (שם קו:).
תשובה: הנה גדולה מזו כתב רש"י (חגיגה יא.). לגבי חומט שמח' שרצים, "אומר אני שהוא מין שרץ שקורין לימצ"א הגדל בקליפה ההולכת ומעגלת תמיד כל כמה שגדל..." והיינו חלזון של יבשה, דהא חלזון של ים הוא שרץ המים, וח' שרצים הם מהשורץ על הארץ. וא"כ אפי' חלזון של יבשה שאינו מסתתר כלל יש בו צידה, דהא אמרו במשנה (שבת קז.) "ח' שרצים האמורים בתורה הצדן והחובל בהן חייב" ואף שהוא ניצוד ועומד (וכן נקט הגר"ש אלישיב עיקר להלכה כדברי רש"י הובא באורחות שבת פ"ד, הערה כא)¹⁹. וצריך לחלק בין חומט של רש"י לצבי חיגר¹⁹.

¹⁹ ובאגלי טל (בורר יא) "וגדולה מזה שהצד דגים מתים מתוך הנהר אפשר דחייב". וא"כ כ"ש בזה, שיכול להלך וגם הוא נסתר ע"י צורתו הדומה לסלעי הים ובצבעו הדומה לים.

ויש עוד להוסיף דאף להתוס' רי"ד (חגיגה יא.) דפליג על רש"י וס"ל דאין צידה בחלזון יבשה משום שאינו יכול לזוז כמעט, יש לחלק חלזון של ים מחלזונות של יבשה, דאיתא בביצה (כד.) "היכי דמי מחוסר צידה, א"ר יוסף אר"י אמר שמואל כל שאומר הבא מצודה ונצודנו", וא"כ הפורפורה"א הזה, כיון שהוא נמצא במעמקים מקום שאין יד אדם משגת אותו ואף הוא נסתר שאין מבחינים בו בקל ואינו ניצוד רק ע"י פיתיון שמניחים לו ברשתות, הוא בכלל "הבא מצודה ונצודנו" דחשיב צידה.

ולא דמי לצבי שבור או לאוויזים ותרנגולים שברשותו, דהתם גם בלא צידתו היה עומד ברשותו, אבל הכא בלא צידה אינו עומד לשימוש של האדם (והגם שכיום יש שצדים אותו אפי' בצלילה, מ"מ בד"כ נצרכים לשם כך לאמצעי צלילה מיוחדים שלא היו בזמנם).

והרי להדיא אי' בפ"י הראב"ד לספר יצירה (הקדמה נתיב ח), שהחלזון הוא עומד במקום אחד, וע"כ צריכים אנו לפרש דעת המחייבים על צידתו כנ"ל.

וא"ש טובא דלפ"י? אפשר לבאר מחלוקתם של הבבלי והירושלמי [שהובא בתוס' שבת עה. דבירושלמי אי' שהצד חלזון פטור] בבריה כזו שהיא קצת ניצודת ועומדת, אם תפיסתה חשיבא צידה. **ואדרבה** יש לדקדק מעצם המחלוקת שהוא קצת ניצוד ועומד, דלא מסתבר שנחלקו במציאות. וא"כ יש בזה סימן נוסף המתקיים בחלזון זה (שטבעו לעמוד בד"כ בלא תנועה).¹⁹ עוד יש לתרץ באופן אחר, דבמקום שצדים אותו ברשתות נמצא שאין שעת צידתו אלא שעת הוצאת הרשת מן המים ואז הוא במצב של מהלך ולא רובץ על פני האדמה.

¹⁹ ואפשר שהחילוק הוא דצידה לא הוי אלא במקום ששוללים את חירותו של הבע"ח, ואילו צבי חיגר או חולה שכבר נשללה חירותו ממנו ע"י חוליו, תו אין מוסיף בו צידה. אך במקום כזה שהוא חי בצורתו הטבעית, אזי הבאתו לתנאי שבי, חשיבא צידה. ובה"ל (סי' שטז) כתב, דבב"י משמע דס"ל לר"ח דבצידת צבי החולה מחמת אובצנא, אף דאין יכול לזוז ממקומו, חשיבא צידה. והקשה, כיון דאין יכול לברוח מ"ש מצבי חיגר. ואין לומר דמשום שעתיד להיות בריא לאחר זמן, דמ"ש מחגבים בשעת הטל דאמרינן דהצדן פטור (שבת קו.). ולהאמור שמעתי ליישב (בשם הגרמ"מ קרפ שליט"א בספרו) דבע"ח שהוא בצורתו הטבעית שייך בו צידה, אף אם השתא אין יכול לברוח. ורק כשחל בו שינוי מצורתו הטבעית חשיב שהוא כבר ניצוד ועומד. ולכך מחמת אובצנא שהוא עייפות בעלמא, חשיב צורת חייו הטבעית יותר מחגבים בשעת הטל או צבי חולה. ויל"ע דלא אי"ש עם דברי אלעזר בן מהבאי, דחגבים בשעת הרב, אם מקלחות פטור והיינו משום דצידתם פשוטה ואף דחגבים חיים בצורתם הטבעית. אך י"ל דר"ח לטעמיה דפ"י שם דענין מקלחות, דמוכ"ס ע"י הקילוח וא"כ שוב אפשר דחשיבי ניצודים כיון דאינם בכחם לפי טבעם.

²⁰ ויש מקשים דכיון דדרך צידתו ברשת כמבואר בגמ', אי"כ אין חייב אלא אי בשעת פריסתו ילכוד כמבואר בתוס' (שבת יז.), ואין מצוי בפורפורה"א שיהיה כן. אך אין זו קושיה של כלום דהתם לא איירי במקום שמוציא את הרשת אלא כשנשאר לכוד בתוך הרשת, אך כשצורת הצידה היא ע"י הוצאת הרשת מן הים בהא ודאי הוצאתו זו היא צידתו, ועד שאין מוציא הרשת מן המים אכתי אין צידתו גמורה. ובלא"ה, לדעת רש"י שבחומט של יבשה חייבים על צידתו הוי אפשר לאוקמי הא דצד חלזון חייב, כשצד בידו. ועוד יש לחלק דתוס' כתבו דקושייתם שם משום דאינו יודע אם יצוד, אך במקום שצידתו ודאית וכמו שמצוי בצידת הפורפורה"א (כשמניחו במקום שמצויים חלזונות) בהא ודאי יתחייב אפי' על פריסת המצודה.

ל. והפוצעו

שאלה : לדעת רבי יהודה (שבת עה.) הפוצע את החלזון חייב משום מפרק, ומפרק שיעורו גרוגרת ואילו בחלזון הזה אין בדמו גרוגרת.

תשובה : קושי' זו אינה אלא לדעת הרמב"ם דחובל שיעורו גרוגרת, אך כבר כתב הכס"מ שם (שבת ח' ז'), דגם לדידיה אין שיעור זה אלא בדם שראוי ללפת בו הפת, דבזה שיעורו כאוכלין (וכדאמר'י בגמ' בחובל וצריך לכלבו), אך לא נאמר שיעור זה אלא באוכלים ולא במיני הצובעין. ועוי"ל ע"פ מה שהביאו הרבה מהאחרונים דברי מהר"ם בנעט (מגן אבות ד"ה השוחטו) ליישב מה שמקשים על דברי הרמב"ם, מהא דבמילה ליכא גרוגרת ואפ"ה איצטריך קרא להתירה בשבת, וע"ז כתב מהר"ם בנעט דמשום חשיבות המצוה שיעורו פחות. וה"נ נימא דדם חלזון חשיב, וכדאמרין לגבי הוצאה דשיעורא דארגמן בכלשהו (שבת ז. ב.; ובמגן אבות שם רצה לומר דחלזון איירי דווקא בדליכא גרוגרת, ומיישב בזה קושיה אחרת שהוקשה לו בסוגי' עיי"ש סוה"ד; ועי' לעיל הערה יח בסוגיית הגמ' שם בענין פסי"ר דלא ניחא ליה בפציעת החלזון).

לא. מן המותר בפיך

שאלה : איך הותר תכלת במשכן, והא לא הוכשרו למלאכ"ש אלא עור בהמה טהורה בלבד (שבת כח.), והפורפור"א הוא שרץ המים טמא.^ט

תשובה : דבר זה אינו קשה על זיהוי הפורפור"א דווקא, דהא להדיא כתבו הראשונים שהחלזון הוא תולעת (רש"י סנהדרין צא., ראב"ה שבת קצד, ר"ש וראב"ד תוי"כ מצורע אי יד, וכ"מ בדברי הריטב"א שבת עה. בשם הרא"ה והרמב"ן, "...חלזון שאינו בעל איברים אלא גוף אטום כחלזונות שבאשפות"). ומדברי כולם נלמד דאין לו סנפיר וקשקשת ואינו כשר. וכן משמעות הפשוטה בגמ' בבכורות, דחלזון הוא כצורת נחש (בכורות לח: וערש"י ויקרא כא, כ), וה"ה דיש להקשות כן לגבי ארגמן (בין אם הוא מפורפור"א ובין לדעת הרמב"ם בפיהמ"ש כלאים ט, א, שהוא הצמר הצבוע ב"לך", שהוא מין תולעת ידועה בהודו הנקראת Lakshedia lacca). וכן תולעת שני שהיא ודאי תולעת והיא ידועה, וכתב הרמב"ם (שם) שהיא הקרמז, וכ"כ ר"ש וראב"ד (תוי"כ שם) ועוד (אמנם רבינו בחיי כי שצובעים בגרגרים שהתולעת בתוכם ולא בגוף התולעת, אך היום ידוע, כי הגרגרים הם הכנימות האמהות שגם הם שרצים אסורים, וכ"כ מהר"י אברבנאל שמות כא שהתולעת שני מתולעים ממש).

וכתבו האחרונים שדין זה אינו אלא בעור שהוא עיקר הדבר, אך צבע חזותא בעלמא הוא וחזותא לאו מילתא היא (עי' נו"ב תנינא או"ח ג' וחת"ס יו"ד ח"ב רע"ו, ובשע"ת לג, ה), וכ"מ בלשון הברייתא "לא הוכשרו וכו' אלא עור בהמה טהורה", דדווקא לגבי עור קפיד [וכן דקדקו התוס' והרשב"א שם, והקשו על שְׁעָר דאיירי ביה התם בגמ' שבת כח., אך רש"י תירץ דהא נמי חשיב עור, דו"ק ברש"י ד"ה אלא לנכרות שם כח:].

^ט אין להקשות, היאך הותר לעשות מצוה מדבר טמא, דהא חוטי משי כשרים לציצית בבגד של משי, כדאיתא במנחות (לט:).

עוד יל"ע בעיקר הדבר, אי דם חלזון דמיפקד פקיד לא דמי למי רגלים של חמור דמותרין שהרי גם דם זה אינו מגופו ממש והוי כפירשא בעלמא. ואפילו דם שרצים ממש איצטריך קרא לריבויי, ויש לדון אי דם הצבע של החלזון הוא ממש כדס גם לגבי דין זה (כ"כ באבהא"ז כלי המקדש א, ג: וע"ע במג"א רטז, ג, שדן בדעת כמה ראשונים דס"ל דמוס"ק הנעשה מדם חיה מותר באכילה).

לב. **"ים כנרת דאתי מתמן תכלת"** (זוה"ק)

שאלה: בזוה"ק אי דחלזון עולה מים כנרת (וכ"ה בדברי האריז"ל), ואילו הפורפור"א אינו ניצוד אלא בנחלת זבולון בים הגדול ובעוד מקומות בים התיכון. ואף דלא ראינו אינה ראה (דהא אף חלזון צובע אחר לא נתגלה שם), אך אריסטו כתב על הפורפור"א שאינו מצוי אלא במים מלוחים, והכנרת מימיה מתוקים. ולא מסתבר שהיה החלזון מצוי בכנרת שלא כדרך טבעו בכל העולם. *תשובה:* כבר נתקשו הרמ"ק החיד"א והיעב"ץ בדברי הזוה"ק הללו, אחר דנקטו לדבר ברור דהחלזון מצוי בים הגדול. וכמו שמשמע בדברי חז"ל בכ"מ, דהא אמרי' דחלזון מצוי מסולמות של צור ועד חיפה (שבת כו.). ובספרי (ברכה שנד) אי' שהוא בימה של חיפה (י"ג יפו) ועוד משמע שם שהוא מצוי בין עכו לכזיב. ועוד אמרו (מגילה ו.) שקיבל זבולון החלזון בנחלתו כדי שיהיה לו מעלה שאין לנפתלי, שהכל צריכים לו ע"י חלזון, ואילו הכנרת הרי היא בחלקו של נפתלי, ולא עוד אלא שאף שאר שבטים יכולים לצודו שם דהא "מחכין בימה של טבריה" (ב"ק פא.). ועוד דהא הזוה"ק עצמו כ' דהכנרת בנחלת זבולון ובגמ' דידן אמרי' דכנרת היא בנחלת נפתלי (כן הוא בגמ' ב"ק פא: וכ"מ בספר יהושע).

ופירש הרמ"ק בזוה"ק דאין כוונתו לים כנרת הגשמי אלא לספירת המלכות הנקראת בלשון הזוהר ים כנרת.³

³ והסכים בזה החיד"א ודחה להרמ"ז החלוק על הרמ"ק. ז"ל: (נחל קדומים תרומה) "וכל זה נעלם מעיני הרב הגדול הרמ"ז שדחה דברי הרמ"ק שהחלזון בים הגדול וכתב דהיה בים כנרת ולא זכר ספרי ופסיקתא והר"מ ואכמ"ל" (ובודאי אין כוונת החיד"א לחלוק על דברי האריז"ל שהביא הרמ"ז שם, אלא דס"ל שהאריז"ל מדבר ע"פ אותם מושגים שמדבר בהם הזוה"ק). ואמנם הגאון יעב"ץ (מטפחת ספרים פ"ד) רצה מכח קושיי זו להגיה הגי' בכל לשונות הזוהר, אך גם בדברי האריז"ל איתא להא. אך באמת כדברי הרמ"ק משמע אף בתוך דברי הזוה"ק עצמו, גם לולא כל ההוכחות מן השי"ס. דדברי הזוהר (דברים לג יח) הם עה"פ "לזבולן אמר שמח זבולן בצאתך ויששכר באהלך" וקאמר דזבולון נפיק לאגחא קרבא וע"ז אמר "בחולקיה דזבולון ימא, וכנסת ישראל אקרי ים כנרת, והכי אתחזי, בגין דהא תכלת נפיק מתמן...". הרי דאיירי באותו ים דכתיב ביה שמח זבולון בצאתך וקאמר דנפיק ביה לאגחא קרבא, דהיינו ודאי הים הגדול, שהרי הכנרת כולו בא"י ואין מקום לצאת ממנו לחו"ל. ועוד, דהוכחת הזוהר דנקרא אותו ים בשם ים כנרת הוא מדבר זה עצמו שהתכלת עולה משם (וכע"ז בזוהר שלח קעה:), ואי"צ לומר כן גבי ים כנרת שבטבריה שהתורה כבר קראתו ים כנרת. גם לא משמע דעינינו להוכיח גבולות הנחלות, שנחלת זבולון מגעת לכנרת. ועוד, דא"כ נצטרך לומר דהוכחתו מהא דחזינן שהחלזון בחלקו, וס"ל דלא יתכן שיהיה החלזון אלא בים כנרת לבדו ולא נמצא בים הגדול כלל, וזה לא יתכן, דהא בנביאים משמע דהיה מצוי

לג. האם יש לו גידים ועצמות

איי בירושלמי (פ"ק דשבת ה"ב) "חזקיה אמר ההורג כינה בשבת כהורג גמל, שמואל מקטע ידה וריגלה וכו' אר"ש בן חלפתא ולא מחלזון שמענו, וחלזון יש לו גידים ועצמות, ולא כן תני כל דבר שאין לו גידים ועצמות אינו חי יותר מששה חדשים דמר רבי יוסי וכו'". ונחלקו המפרשים בביאור הירושלמי, שהקרבן העדה והפני משה פי' דר"ל דלחלזון אין גידים ועצמות, אך יש שפירשו דר"ל דלחלזון יש גידים ועצמות והירושלמי מוכיח דבר זה דיש לו גידים ועצמות מדחזינן שהוא חי יותר מו' חודש, וכל דבר שאין לו גידים ועצמות אינו חי יותר מו' חדשים. וא"כ לפי פי' זה דהחלזון הוא בעל גידין ועצמות, יש לנו לברר אם לפורפור"א יש גידים ועצמות.

והנה לפירוש הזה בירושלמי מוכח בבירור שיש גידים ועצמות לפורפור"א נאף אם אינו חלזון (התכלת), דהא כל ראייתו של הירושלמי שיש לחלזון גידים ועצמות, אינו משום דחזינן כן במציאות אלא משום שהוא חי יותר מו' חודש, ואנן נמי נימא דהנה הפורפור"א חי ז' שנים ויש בו אותו הכרח דקיי"ל "כל דבר שאין לו גידים ועצמות אינו חי יותר מו' חדשים". וא"כ לפי"ז הדבר ברור שיש לפורפור"א הזה גידים ועצמות וכל מה שנפרש בזה לא יהיה אלא ביאור מפני מה חשיב כן. ועוד מוכח מן הירושלמי הנ"ל שחלזון של תכלת דאיירי ביה אין לו גידים ועצמות הניכרים וידועים לכל שהרי כל הוכחתו לומר שיש לו גידים ועצמות היא רק

באיי אלישה (איטליה ע"פ התרגום) ובגמ' (שבת כו.) אי' שהוא מסולמות של צור ועד חיפה. ועוד דבתחילה קאמר דבחולקיה ימא, ולאחמ"כ אמר דקרי ליה ים כנרת, ומשמע דמדבר באותו ים דאיירי ביה בתחילה והיינו אותו ים שידוע שהוא בנחלת זבולון שהוא הים הגדול כמשמעות המקראות.

ובמקו"א אי' בזה"ק (בשלח מה): "והא ימא חד הוה בעדביה אלא מאי לחוף ימים, ודאי אוקמוה חברייא ברזא עלאה, וירכתו על צידון כמה דאת אמר יוצאי ירך יעקב, זבולון שוקא דימינא דגופא הוה, וים כנרת הוה בעדביה ומהכא אשתכח חלזון לתכלתא", הרי דמפרש קרא ד"וירכתו על צידון" ברזא עילאה על ים כנרת. והיינו ודאי כפי' הרמ"ק דקרי ליה לים הגדול שבחלק זבולון כנרת, שהרי כנרת שבטבריה אין לו שום שייכות עם צידון. ואינו בחלק זבולון כמו שהקשה המקשה בתוך דברי הזוהר שם. והתרצן לא נחלק עליו על ההנחה הפשוטה שהניח ד"ימא חד הוה בעדביה", אלא פירשו ברזא עילאה ולא שינה סדרי נחלות השבטים. וכמו שנתפרש בזהוהר בדברים (לג, יח) דקרי ליה כנרת משום דכנסת ישראל איקרי כנרת.

ועוד הק' בזהוהר (בהעלותך קנא). דכיון דזבולון ירית כנרת "אי הכי יהודה מה חולקא אית ביה אלא יהודה נטל מלכותא כלא ואתאחיד ביה בכל סטרין" והיה קשה לו מאי דחשבינן ליה לזבולון בכנרת דהיינו המלכות, דהא קיי"ל דיהודה הוא במלכות. והיינו ודאי כדברי הרמ"ק דאין כוונתו אלא לכנרת של מעלה (אמנם להרמ"ז ס"ל דכנרת של טבריה היא נמי בחלקו של זבולון, וצ"ע).

ומה שדקדקו עוד ממש"כ הזהו"ק כנרת לעילא וכנרת לתתא, דעת הרמ"ק דאחר שהדבר מפורש שם כי הכנרת ירמוז למלכות, וגם במושגים העליונים ישנה מלכותא עילאה ומלכותא תתאה, כמו שפירשו המקובלים ענין ירושלים של מעלה ושל מטה, בענין המלכותא תתאה שהיא המלכות ומלכותא עילאה שהיא הבנינה, הי"נ בזה.

מכת זה שהוא חי יותר מו' חדשים, וא"כ יש לנו למצוא חלזון מאותו המין של חלזונות הידועים לנו שאין ניכר בו גידים ועצמות והוא חי ז' שנים וממילא ע"כ דיש לו גידים ועצמות. [אולי יש לפרש טעם הירושלמי, דענין גידים ועצמות הוא כמבואר בסוכה (כא): דענינם הוא להגנה וסיכוך, וא"כ קונכיתו שמשמשת לו להגנה וסיכוך חשיבא ליה כגידים ועצמות.]

לד. מנין החוטים

זאת למודעי כי לא הגעתי להוראה כלל, וכל הנראה כהכרעת הלכה בסעיפים אלו אינו אלא מראה מקום בעלמא. ראיתי מי שערער שא"א לקיים המצוה כיון שנחלקו הראשונים במנין החוטים (שלפי הרמב"ם התכלת הוא חצי חוט, ולראב"ד חוט א', ולתוס' ב' חוטים). ודבר תימה הוא, וכי משו"ה ייבטל מן המצוה לגמרי, הא למה הדבר דומה למי שאינו מניח תפילין משום דאיפליגו בה רש"י ור"ת (קודם שנפסקה בזה הלכה), ואמרי' (עירובין ו: ועוד) "הרוצה לעשות כדברי בית שמאי עושה כדברי בית הלל עושה, מקולי בית שמאי ומקולי בית הלל רשע, מחומרי בית שמאי ומחומרי בית הלל עליו הכתוב אומר הכסיל בחושך הולך, אלא אי כבית שמאי כקוליהון וכחומריהון אי כבית הלל כקוליהון וכחומריהון", והכא שלא להטיל תכלת כלל גרע טפי, דהא במעשה זה עצמו אינו עושה אף כחד מינייהו. ישתקע הדבר ולא יאמר, כי הרבה גופי תורה בטלין בו.

והנה יש להקדים דבכל גווני שיעשה לא גרע מעשיית לבן לבדו או תכלת לבדו, דהא כשם שאין התכלת מעכב את הלבן ה"נ אין הלבן מעכב את התכלת ואי עביד ד' של תכלת או ד' של לבן יצא. ואף כשעושה המצוה לחצאין מוכחא סוגית הגמ' דלא גרע בזה ולא יהא אלא כמאן דלא עביד אלא לבן לחודיה או תכלת לחודיה²⁹.³⁰ וכל הנידון בזה הוא רק איך יעשה כדי לקיים

²⁹ דאף כשאין מקיים מצנת לבן בשלימות בחוטים הבאים במקום תכלת, מ"מ לגבי הדין הזה דאמרי' "אין לו תכלת מטיל לבן" יצא, כדאי' בגמ' דאף אם לא מתקיים לבן כדינו (דהיינו אפי' אי אקדומי לבן מעכב בדיעבד) מ"מ יצא י"ח לדידן דקיי"ל לבן אינו מעכב את התכלת, ופי' בתוס' דהיינו משום דבמצנת גדילים מהני אף בלבן שלא כדינו דקרינא ביה גדילים ד', וא"כ ה"ה אי עביד את התכלת שלא כדינו ידי גדילים יצא. וברמב"ם נמי משמע דמודה לרש"י ותוס' דאי עביד ארבעה של תכלת, ידי מצנת ציצית יצא, כמ"ש בפ"י והלובש טלית שיש בה לבן או תכלת או שניהם כאחד הרי קיים מצות עשה אחת (ושם לא הזכיר גרדומיק), וכ"כ בב"י (או"ח יב) "ונראה לי שהרמב"ם ודאי פסק כרבנן וכי... שהרי עיקר המצוה בתכלת ואם היכא שאין לו תכלת עושה לבן לבדו כל שכן שכשאין לו לבן שעושה תכלת לבדו" (וכ"ה בכס"מ ציצית א, יח). ובסה"מ (שורש יא) נמי מבואר דהיה אפשר למנות התכלת כמצוה בפ"ע משום דאין זו צריכה לזו. ויש לדון לדעת הרמב"ם אי היה כולו תכלת דשמא קיים בזה אף מצנת לבן ולא גרע מקלא אילן (עי' הערה צה), אמנם להרמב"ם מפסיד בזה דין מין כנף וכ"כ בשו"ע (ט, ה) דהמדקדקים נוהגים כן, אמנם ברמ"א שם כ' דאין המנהג בדבר זה כדברי הרמב"ם.

³⁰ משום חשש "בל תוסיף" ו"בל תגרע" ליכא, דמלבד מה שהחובה עלינו להכריע ההלכה וכמ"ש למעלה מדברי הרשב"א והרמב"ן, עוד יש בזה כמה טעמים דלא שייכי הנהו חששות הכא כלל. חדא דהכרעת המ"ב ע"פ הגר"א (מ"ב יא, ס"ק ס) דהיכא דלא אפשר, אין לחוש לבל תוסיף בחוטי הציצית כלל, (ואפי' לגבי הוספה במנין החוטים) וא"כ ה"נ ודאי אין לו להמנע מקיום המצוה לגמרי משום זה.

גם מצנת תכלת וגם מצנת לבן. והנה העושה חצי חוט כהרמב"ם ודאי לא הפסיד בקיום מצנת לבן כלום, אך הפסיד לדעת הראב"ד והתוס' במצנת תכלת. והעושה חוט א' כראב"ד יש לדון

אך בלא"ה נמי הכא ודאי אין לחוש לזה דהא מבואר בראשונים ריש התכלת וכ"מ בגמ' (שם מא:). דמצי למעבד כולו תכלת או כולו לבן, [וכן כתב הבי"א אפי' לדעת הרמב"ם. הובא לעיל הערה צא] וא"כ חזינן ודאי דאין בתוספת חוטים מהצבע האחר משום בל תוסיף. [ונראה שטעמו של דבר הוא, משום דהא השתא שיש לו רק לבן או רק תכלת הרי מחויב בו משום מצנת גדילים, דלא אמרה תורה איזה גדילים יהיו אם משל תכלת או משל לבן, אלא דמדין מין כנף ומדין תכלת בעי לעשותם משתי מינים אלו, אבל בדלית ליה יש לו לעשותם באיזה מין שיש לו, לקיים מצנת גדילים שמחויב בה. וא"א לומר על מי שמקיים את חיובו שהוא מוסיף על המצוות, שהרי מעשהו הוא מעשה מחויב, ואף שאפשר לעשותו בדרך אחרת ע"י שיעשה ד' חוטי לבן, הא מ"מ כל שלא עשה חוטי לבן קיים מצוותו ע"י הטלת חוטי תכלת. ומה שהחוטים צבועים לא חשוב תוספת אלא מין חוט שונה, שהתורה אמרה שגם בזה מקיימים מצנת גדילים. וה"נ אי עושה ב' חוטים של תכלת, אפילו אי נימא דאיכא חוט דתכלת אחד נוסף, הא מ"מ השתא דלא הטיל לבן אַחַר בעי ליה לחוט זה כדי לקיים מצנת ח' חוטים דגדילים, וא"כ מה שחוט זה צבוע הוא, לא גרע משום זה דהא במצנת גדילים לא הגבילה תורה באיזה מין חוט יטיל בבגדו אם של תכלת או של לבן.]

ומשום חששא ד"בל תגרע"י מבואר ברשב"א וריטב"א (ר"ה טז. ועי' מ"ח תנ"ה אות א') דמניעת קיום עשה נמי הרי היא בבל תגרע. וא"כ הוא סיבה גדולה וחזקה להטלת התכלת, דמלבד החיוב במ"ע דאורייתא, עוד יש לדון בזה שהיכול לקיים מצנת תכלת ואינו מקיימה לכו"ע עובר בזה משום "בל תגרע", ובתכלת חמיר טפי שמקיים בזה מצנת ציצית לחצאין וכמ"ש הבית הלוי (ח"א, מב) שבוה לכו"ע אם מטיל לבן בלא תכלת עבר משום בל תגרע (וכ"כ בשפ"א ר"ה כח:). וכ"ש שבעקירת מצוה לגמרי כשבידו לקיימה יש לו לחוש לבל תגרע. משא"כ המטיל תכלת והוא אנוס ע"י קוצר השגתו ומיעוט דעתו ואין בידו לעשות יותר, דמי להא דבדלית ליה אתרוג נוטל שאר מינים (או"ח תרנא, יב), ודו"ק בט"ז שם (ס"ק יז) דאינו עובר דכיון דלית ליה כל הדי' מינים לית ביה משום לא תגרע. וכדמוכח בגמ' (מנחות לח.) דכשנקרעו חוטי הציצית בשבת ואין יכול לתקנם אין בזה אלא איסור טלטול (ושרי ליה בכרמלית משום כבוד הבריות ולא חייש לבל תגרע דאורייתא) וידועים דברי ר"י במרדכי (מנחות תתקמד) שהתיר לילך בטלית שנקרעו חוטיה בשבת, משום דאין ביטול עשה באונס, ולא חייש לבל תגרע, ואף דמסקינן בר"ה (כח:) דבעידניה עבר אף כשאין מכוין לשם מצוה (ועי' ביאור"ל סי' לד, ד"ה יניח דה"ה לבל תגרע). ועי' שפ"א (ר"ה שם) שביאר טעמא. [ואפשר שזהו טעמו דרבי יהושע זבחים פ. "לא נאמר בל תגרע אלא כשהוא בעצמו", והיינו דכל

האיסור הוא רק כשיש לו אפשרות אחרת אך בנתערבו הדמים, כיון שגורע מחמת אונסו משום ספיקו, אין בזה בל תגרע.] עוד יש להוסיף דבאמת נידון דידן לא שייכא בהאי פרשתא ד"בל תגרע"י כלל, וכדאשכחן דשרי לאוסופי ד' חוטי תכלת וליכא למיחש לבל תוסיף, וטעמא כדביארנו לעיל דכיון דלא אמרה תורה גדילים דלבן דווקא תעשה לך, א"כ כל שלא נתן גדיל דלבן זוהי מצוותו או בתכלת או בלבן. והשתא נימא נמי הכי גבי בל תגרע, דאי אתאן עלה משום מניעת המצוה בהא ודאי כשאינו עושה כלל גרע טפי דעובר בוודאות, אך אי אתאן עלה משום קיום מצוה לחצאין, א"כ זה לא שייך במקום שְמָצוּנָה ועומד להטיל גדילים או דתכלת או דלבן. דהא אי לא היה לו אלא ג' חוטי לבן ואי של תכלת, ודאי כך היה מצוותו, כדאשכחן דכשאין לו לבן מטיל אפי' ד' תכלת, וא"כ אף במקום דאית ליה ב' דתכלת א"א לומר שאסור להטיל א' של תכלת משום בל תגרע, שהרי קְצוּנָה הוא בו משום מצנת גדילים, אלא כל חיובו להטיל כדינו אינו אלא משום מניעת מצנת תכלת כתיקונה וככל ביטול עשה.

ומ"מ כשמתנה שלא יהיה לשם מצוה אם אינו כתיקונו, ודאי אין כאן בית מיחוש כלל, (כמ"ש בבה"ל שם). ולענין בל תוסיף בעשיית קלא אילן לשם מצוה, במקום תכלת, יעוין לעיל סוף הערה עו.

שגם להרמב"ם מקיים בזה מצנת לבן כדינו^צ, אך לדעת תוס'^צ מפסיד במנין התכלת ולכאוי לא קיים מצנת תכלת כדינה (אף דמ"מ בודאי לא גרע מהעושה כולו של לבן, כמשנ"ת בהערה צא).

^צ דאמרי (עירובין צו): המוצא תכלת בשוק לשונות פסולות חוטין כשרין ואוקמיה דווקא בשזורין ומופסקין דכולי האי ודאי לא טרחי אינשי. והנה הכס"מ (ציצית א, ז) מביא תשו' הרמב"ם ש"יש לטוות חוט אחד מקצתו תכלת ומקצתו לבן". ובמג"א (טו, א) למד בדברי הרמב"ם הללו דאין לעשות לכתחילה חוט א' תכלת ולקשרו עם חוט דלבן. וצורת העשיה הזאת היא טורח גדול הרבה יותר משזירת חוטים, והמוצא חוט כזה בשוק אמאי יש לו לחוש, וכה"ג אמרינן בחולין (צה): "רב נתן בר אבבי איתבד ליה קיבורא דתכלתא..." ומצריכינן סימנין משום חשש קלא אילן, והתם איירי בפקעת שלמה של חוטים ואי היה דרכם לעשות רק באופן שכתב הרמב"ם הרי ודאי אין לחוש שלא עשאוים לשם ציצית כמו דלא חיישינן בשזורין (והא לא חיישינן שזיפם לציצית דא"כ גם שזורים לא אהנו). ואי נימא דלהרמב"ם גם בכה"ג כשר, ניחא, דלכך היה דרכם לעשות באופן הזה כיון שמלאכת עשייתו יותר פשוטה. ומה שכי' הרמב"ם צורת העשייה היינו מה שמחויב מן הדין דפתיל א' אמר רחמנא ולא שנים ולא מצאנו דרשת חז"ל כזו בשום מקום, ובודאי לא דרש הרמב"ם דרשות מדנפשיה, אלא דר"ל דאין לנו מקור בתורה ליותר מפתיל אחד, אך מ"מ אפשר דאי רוצה לעשות כל החוט תכלת עושה (והלשון "יש לו לעשות" ר"ל יכול לעשות וכהאי לישנא בכוונה זו אי' ברמב"ם במקומות רבים אין חקר). ובביאור הגר"א (או"ח יב) כתב מקור הרמב"ם "וטעמם ממ"ש בספרי ועשו להם ציצית שומע אני יעשה אותן אחד בפ"ע ת"ל גדיל מכמה גדיל אין פחות משלשה דברי ב"ה ובש"א כו'... ומפרש הראב"ד חוט שלם והרמב"ם מפרש חוט א' ממשי. ולפ"ז אין מקור לומר לדעת הרמב"ם שאינו מקיים מצנת לבן בחוט הז', דלא מצינו שנאמר עליו דבעינן דווקא לבן. ורק בגי' חוטים שלמים ילפינן מגדיל דבעינן בהו לבן. ובפרט דלכאוי גי' הרמב"ם והראב"ד בספרי "בי"ש אומרים גי' של צמר ורביעית של תכלת", ואף שאפשר ליישב הספרי בדוחק גם לדעת הרמב"ם דרביעית היינו חלק מן הרביעית, אך מ"מ ודאי אין בזה מקור לומר דבעינן בחצי השני שיהיה דווקא בדלבן.

^צ דלכאוי אף דמסקנת התוס' (מנחות לח.) דפתיל משמע אחד מ"מ מאי דילפינן מגדילים דהוא ד' חוטים (ומסברא מוקמינן דחציו בתכלת) הוא גילוי גם על מצנת פתיל תכלת שהוא ב' חוטים. אך שמא אפשר לומר דבאמת ב' מצוות הם, כדחזינן דגבי מצנת גדילים אמרי' דאין לו תכלת מטיל לבן (ואף יוצא בזה אפי' אי לא מתקיימא לא מצנת תכלת ולא מצנת לבן, כדלעיל הערה צא) ומצנת פתיל תכלת ודאי אי"א לקיים ע"י לבן, אי"כ ודאי אינם באותם גדרים ממש. ואי"כ אפשר דמצד מצנת פתיל נתקיימה המצוה אפי' בחוט א' ורק מצד מצנת גדילים בעי לכתחילה ב' תכלת, אך במצוה זו אמרי' דבדיעבד נפק בכל גווני. ולפ"ז אפשר ליישב דעת תוס' עם פשוטות הכתוב ועם לשון חז"ל בכל מקום חוט תכלת (סתומת דברי חז"ל בש"ס (סוטה יז, חולין פט, תענית כב. - ושם קאי על כל הציצית ע"ש חוט התכלת, וכן מדרש אגדה במדבר טו), ופעמים דנקטי בפירוש בלשון חוט אחד של תכלת (יב"ע במדבר טו, ב, ובזוהר שלח קעה: וע"ע ואתחנן רסה. מדרש משלי יא). ועוד דתימה גדול הוא דלא פירשו בש"ס בשום מקום לאפוקי מפשטיה דקרא שהוא חוט א', ואף כשמדברים במספר חוטי לבן לא הוזכר כלל נידון על חוטי התכלת, ואם לא יצא ידי מצנת תכלת, כשעושה חוט א' של תכלת איך לא הזהירו על דבר שהטעות בו קרובה לכל בר בי רב הקורא בתורה, שיבוא לעשות תכלת שלא כדינו. וכן יש לדקדק בדברי רש"י עצמו בפרשת קרח (טו, א) "חוט אחד של תכלת פוטר אותה" ואיהו הא ס"ל כתוס' דמצנת הציצית ב' תכלת ובי' לבן ואי"כ נימא דבכדי לקיים מצנת תכלת צריך חוט א' ורק מצד מצנת גדילים צריך ב', אך לגבי מצוה זו אינו לעיכובא דנפיק בזה גם ע"י לבן. וסמך יש לזה בדברי הסמ"ג (עשין כו) "שתים של לבן ושתים של תכלת או שלשה של לבן ואחת של תכלת" (ועי' ערוה"ש ציצית ט' ב' אף דב"י כתב דנראה דלא בעי למיחת לפלוגתא, אפשר שהוא משום דלא היה לפניו דעת הראב"ד כלל אלא דעת תוס' והרמב"ם ובזה אי"א לומר דתוס' מודו לרמב"ם דבחי חוט יצא). ברם בתוס' כתבו דל"ש לישנא דקרא לאו דווקא ואי"כ משמע דקאי נמי אקרא דפתיל (מנחות מא: ד"ה ב"ש "והשתא סברי ב"ש... דפתיל לאו דוקא") וצ"ע.

והעושה כדעת התוס' יש לדון אי מפסיד בזה לדעת הרמב"ם והראב"ד במצנת לבן, דאף דהעושה כולה תכלת לכאוי מפסיד בזה מצנת לבן לדעת תוס' כדמוכחא סוגי"ח^צ, יש לדון אי הרמב"ם והראב"ד נמי מודו לדבר זה.

ומ"מ כיון דבכל צד יש חומרא וקולא (שיכול להפסיד או בתכלת או בלבן), הרי בכה"ג דאין ההלכה מוכרעת כתבו הרמב"ן (חולין מג:) והרשב"א (שם מד.) דע"ז קאי "הרוצה לעשות כדברי ב"ש עושה וכדברי ב"ה עושה", ולפי"ז כיון דכל מנהג תליא באילנא רברבא^ט ויש לו על מי לסמוך, הרוצה לעשות כן עושה, וכ"ש ההולכים אחר הוראת חכם בקביעות תמיד, דרשאין לילך בזה אחר הוראתו, כמ"ש בתשו' הרשב"א (א' רג; אמנם יש מקום לדון אי שרי לשנות ממנהג מקומו). ומ"מ כיון דבכל דרך שיעשה אינו מפסיד כלום יותר מהעושה לבן לבדו, בודאי אין כאן בית מיחוש לביטול המצוה לגמרי משום אותו ספק.

^צ ולא דמי לקלא אילן דאמרינן ביה לא יהא אלא לבן, דלכאוי תוס' ס"ל דתכלת כמצותו חשיב מין אחר. דהא אינהו ס"ל דהלבן אינו מעכב את התכלת היינו בעושה כולו תכלת, וחזינן דמצנת לבן אינו מקיים בזה. אך הרמב"ם נקט דתירוץ הגמ' דגרדומין הוי אף לרבנן דאינם מעכבין זא"ז, וא"כ אין ראייה דבקיום תכלת לבדו אינו מקיים לבן. ומש"כ בכס"מ דלא נקט בעושה תכלת לבדו משום דודאי לא יצא בזה, היינו כשעושה חוט א' בלבד של תכלת, וכדמוכחא לישניה שם (ציצית א, ד; ואדרבה מהא דלא בעי לאוקמי בעושה כולו תכלת, היה אפשר לדקדק דס"ל דבכה"ג פשיטא דפטר, דהא קיים בזה גם מצנת לבן). אך מ"מ ודאי דלהרמב"ם נמי מצוה לעשות חוטי הלבן בלבן ממש, ואפי' בטלית שכולה תכלת מצריך לעשות בה חוטי לבן (ב, ח) ומשמע דאיהו נמי מודה שאין מקיימין מצנת לבן ע"י תכלת כדניה. אלא דלא ברירא לי מילתא אי מעכב בד"ן לבן או דהוא ד"ן דרבנן (ע"י מנחות מא: תוד"ה אין פוטר). ומ"מ אי דעת הראב"ד בפירוש לבן אינו מעכב את התכלת כתוס', יתכן דכשעושה ב' חוטי תכלת מפסיד מצנת לבן בחוט הנוסף ויוצא בזה רק כד"ן לבן אינו מעכב את התכלת. ועוד הפסד יש בו, מצד מין כנף בצבע, דמשמע שהראב"ד מודה להרמב"ם דצריך להיות לבן ומדבריו שם משמע שהוא דאורייתא (אמנם לגבי ענין זה כבר פסק רמ"א באו"ח ט, ה, דלא כוותיהו וכן משמע בשו"ע שם שהוא חומרא ולא מן הדין).

^ט ומן ההכרח להביא כאן לדברי הגר"א (יהל אור פנחס רכח). "...בת יחידה תכלת שבציצית, והוא חוט הרביעית כדעת הראב"ד וכמשי"ש שכה"ה עיקר וכ"ה בספרי שלנו". ובאמרי נועם (ברכות ט: תוד"ה אלא, והוא ליקוטס מדברי הגר"א ע"י תלמידיו), על מש"כ תוס' דיש ב' חוטי לבן, "והפוסקים חולקים ע"ז וס"ל שלא היו עושים אלא חוט א' של תכלת". ויש להוסיף כי בספרי שהביאו התוס' לכאוי היה הנוסח כשיטתם בין בפרשת שלח ובין בפרשת כי תצא ולכאוי זה היה המקור שעליו נסמכו התוס' ושאר רבותינו שבאשכנז כמילתא דפשיטא בלא שום חולק ומערער שמנין חוטי התכלת ד', ולא טרחו לדון בדבר כלל בראיות מש"ס, והיינו משום שהיה הדבר פשוט ע"פ הספרי, והגר"א בביאורו צריך תלמוד הרבה בדבריו כי יש בו משמעויות לכאן ולכאן, ואף שמרחיב ביאורו בדעת תוס', המשמעות יותר דעיקר כוונתו לאפוקי מפירוש תוס' בגירסא זו, ולא שרוצה להעמיד את עצם הגירסא הזאת בספרי. גם אפשר דעדיין לא הגיה דברי הספרי ולא היתה לו גירסא שהיא כראב"ד, (וקצת משמע כן מדאייתי מקור לשיטת הראב"ד מהספרי שהביאו תוס' ולא מהספרי דפרשת שלח שהוא ממש כשיטת הראב"ד, ויש לדחות, ואכמ"ל) ואמנם בהג' הגר"א לספרי מגיה הספרי דפרשת כי תצא כהספרי דפרשת שלח שלפנינו (ובשלח מחליף ב"ה בב"ש) והיינו כדעת הראב"ד (וכמ"ש ביהל אור שהעיקר כספרי שלנו; ובהגה' זו מתיישבים קושיות רבות בפשט הספרי הנ"ל) ועוד מילין להכביר בענין זה ואכמ"ל [נראה עוד לעיל הערה צד, ואם לא נקבל את הצד שתוס' מודים דלעיוכא לא הוי אלא בחוט אחד, הרי שיש כמה קושיות גדולות על גי' תוס' בספרי, ויש בזה עוד סמך לגירסת הגר"א].

לה. הכריכות

ענין הכריכות בתכלת חמור יותר מבלבן, כי בלבן כתבו הראשונים שאינו אלא מנהג ואילו בתכלת הכריכות הם מדינא. וכמה שיטות יש בראשונים היאך לכורכו, אך מ"מ אין בדבר נתינת טעם לרוצים להפטר מן המצוה, כי לענין דיעבד ככל שיטה שיעשה יצא לדעת כולם, מ"מ לענין מצוה לכתחילה נחלקו הראשונים כיצד יעשה.

והנה בגמ' איתא להדיא שתחילת הכריכות בלבן וסופם לבן אך לא נתברר לגבי הכריכות שבאמצע אי כורכן בתכלת או בלבן, וכמה מכל מין.

עוד הוזכר בגמ' דשיעור חוליה ג' כריכות, וא"י שם דהפוחת לא יפחות מז' ולא יוסיף על י"ג, ונקטי רוב הראשונים¹³ דהיינו בחוליות דלא יפחות מז' חוליות ולא יוסיף על י"ג חוליות. עוד נהגו ע"פ המדרש לעשות ה' קשרים בציצית.

וכתבו בתוס' דבזמן דלית לן תכלת לא קפדינן בסדר החוליות ודיניהם, אך מאן דאית ליה תכלת דעת תוס' (בתי ראשון) והרא"ש דכורך בתכלת ולבן לסירוגין וכשעושה ז' קושר אחר כל ב' חוליות אחת של לבן ואחת תכלת. ובעושה י"ג, סדרם ע"פ הגר"א (יהל אור פנחס רכו, א) - דס"ל כעין פירוש תוס' והרא"ש הנ"ל - דהמשובח מכולם המוסיף עד י"ג, קושר בתחילה קשר אחד ואחריו חוליות (היינו ג' כריכות לחוליה) דלבן ודתכלת לסירוגין, ומסדרן באופן שיהיה על כל ד' חוליות קשר אחד, ואחר הקשר הרביעי עושה ג' כריכות שהם חוליה אחת של לבן לבדו וקושר. (ודין קושר על כל חוליה דאמר רבא (מנחות לח:), מתפרש דווקא בפוחת שעושה רק ז' חוליות, אך במוסיף עד י"ג אי"צ לקשור על כל חוליה.)

ודעת הרמב"ם דהעושה י"ג חוליות אינו כורך אלא כריכה אחת של לבן בראשונה ואחריה ב' כריכות דתכלת וקושר. ואח"כ קושר י"א חוליות של תכלת לבדו ע"י שמרחיק מעט בין כל ג' לג', ואחריהם עוד חוליה אחת שיש בה ב' כריכות תכלת וכריכה אחרונה דלבן. (וברש"י יותר משמע דס"ל שבכל חולי ראשונה ואחרונה כורך בלבן לבדו ושאר כריכות בתכלת.)

ולמעשה, יש שנהגו כדעת המכריע האחרון רבינו הגר"א ז"ל¹⁴, לעשות ה' קשרים וביניהם ד' ד' חוליות דלבן ותכלת לסירוגין, ובין קשר רביעי לקשר חמישי כורך חוליה אחת לבן לבדה.

¹³ ודעת הראב"ד (וכן הוא בתירוץ אחד בתוס') דדברי הגמ' היינו במנין הכריכות שבכל חוליה וחוליה. ואף באופן הכריכות שיטה אחרת לו יעו"ש (ציצית א', ז) דבריו באורך.

¹⁴ יש שרצו לומר דפלוגתא דכריכות תליא בפלוגתא דמנין החוטים, דלהרמב"ם דהוא חצי חוט שכל ענינו לכריכה לפיכך כורך בכלו, ולתוס' שהם שוים לפיכך שוים אף בכריכות. אמנם מ"מ יתכן לעשות חוט א' שלם, דהיינו ב' מתוך ח' ולעשות הכריכות כתוס' דהא מצינו להראב"ד דס"ל שהוא חוט א' ומ"מ לגבי הכריכות ס"ל שהם שוים ולא ס"ל כרמב"ם שהכריכות אין עיקרם אלא בתכלת. וכן דעת הגר"א ביהל אור שנקט דהעיקר כהראב"ד שהוא חוט א', וס"ל שם נמי גבי כריכות כתוס' שהם שוים בתכלת ובלבן. גם נראים הדברים בדעת רש"י דלא אי"ש ע"פ הסב' הנ"ל. דרש"י ס"ל במנין החוטים כתוס', ואילו בכריכות יותר נוטה לדברי הרמב"ם, אלא דהוא הצריך חוליה שלמה של לבן בתחילה ובסוף, אך כל האמצע משמע דס"ל שכורך בתכלת.

ויש שנהגו לכרוך כל החוליות בתכלת (מלבד כריכה ראשונה ואחרונה) כהרמב"ם, בפרט מהעושים רק חצי חוט תכלת. והנה הרמב"ם לא הזכיר ענין ה' קשרים כיון שלא נזכר בש"ס מזה, ויש קהילות הנוהגים כדבריו לגמרי ונהגו אף כשאין תכלת לעשות ז' עד י"ג חוליות, וקושרין כל חוליה לעצמה (ע"י תחיבת חוט הכורך תחתיה) ומרחיקים ביניהם, ולדידהו אין שינוי בציצית של תכלת, דלהרמב"ם צורת הכריכות כשאין תכלת היא דומיא דציצית של תכלת. (אם כי הכריכות בתכלת הם מדינא ובלבן הם רק ממנהגא, וא"כ יש לעי' דמנהגם בלבן, אינו מכריח גם בתכלת לעשות כן, כמו שמצאנו בשאר מנהגים בכריכת לבן שאינם עולים בקנה אחד עם עיקר דין הכריכות בתכלת, כמ"ש בתוס'). אולם הנוהגים ע"פ השו"ע שמקורו במדרש שהביאו הראשונים, לעשות ה' קשרים ולא להוסיף עליהם, ואינם עושים באופן הנז' משום מוסיף על הקשרים, אזי בכריכות תכלת יעשו כסדר החינוך דס"ל כרמב"ם דחוט הכורך הוא של תכלת (מצוה שפו ד"ה שורש), ומ"מ הצריך ה' קשרים (שם ד"ה כיצד עושים), "וקושרן בחמשה מקומות קשר כפול, ובין קשר וקשר עושה שלש חוליות ובאמצעות הקשר האחרון עושה ארבע חוליות, שנמצאו בין כולן י"ג חוליות".

והנה לתוס' דמסרגים בתכלת ולבן, אזי י"ל דהסירוג עצמו מפריד החוליות. אך העושים הכל בתכלת ואין קושרים כל חוליה לעצמה כדי שלא להוסיף על הקשרים, יל"ע אם עצם הדבר שכרך ושנה ושילש קובע לו שם חוליה לעצמה, או שצריך למצוא דרך להפריד החוליות שלא יקאו כולם כהמשך חוליה אחת. ואולי אפשר לעשות הפרדה ע"י תחיבת החוט רק בכריכה אחרונה שבחוליה, שאינו חזק כ"כ ואינו קשר ע"ג קשר, ואם חושש שגם בכה"ג חשיב קשר, י"א דאפשר להפרידם ע"י הוספת חצי כריכה ותחיבת החוט הכורך בין החוטים.

גם רבים מהנוהגים בכריכות בתכלת ולבן לסירוגין כתוס' והרא"ש, מסדרין כסדר זה שהזכיר החינוך, והוא סדר נאה ופשוט יותר לחלקם באופן היותר שוה. אך כבר הובאו דברי הגר"א דלא נקט כן וטעמו עמו לבאים בסודו.⁵³

ע"ע "תכלת לחושבי שמו" (להרה"ג אי"ש רפמן שליט"א) שער כריכת תכלת, שהרחיב בענינים אלו טובא בטוטו"ד

⁵³ סדר החוליות שסידר הגר"א [ד', ד', ד', ואי], אינו מוכרח מעצם שיטת תוס', וסדרו של החינוך דהיינו ג', ג', ג', וד' (וכן הוא בפ"י עה"ת המיוחס לרא"ש ועוד ראשונים) אינו נסתר משיטת תוס', אך כתבנו תחילה דברי הגר"א דאיהו בתראה. גם יתכן שכל טעמו של הגר"א שייך רק לכורכים בסירוגין כדעת תוס', וא"כ אין להביא ראיה מהחינוך דס"ל דעיקר הכריכות בתכלת, ואכמ"ל. גם הגר"א כתב דבריו בציצית של תכלת, והחינוך לא איירי להדיא בתכלת, וכבר כתבו בתוס' דבלבן אינו אלא מנהגא ולא מדינא. אמנם באמת נראה שדעת החינוך לסדרם כך בלבן משום דס"ל שכן הוא סדרו בתכלת. עוד אפשר דטעם הגר"א הוא ע"פ הקבלה וסדרו בדווקא, ואילו החינוך כתב את הסדר היותר מתוקן במראה העינים ואין הכרח לומר דס"ל דיש לסדרם דווקא בכה"ג. אמנם נוי המצוה גם הוא טעם לעשותו דווקא כך, ובהרבה ראשונים כתבו דיש בין קשר לקשר כמלא גודל, והיינו חלוקה שוה, כיון דבין כולם יש ד' גודלים כמבואר בגמ'. גם אפשר דטעמו משום מעלין בקודש וגם לפי"ז הוא סדרו בדווקא.

54	פתיחה
	פרק א' - הראיות שגוון התכלת הוא כמסורת הפשוטה
55	ראיות מדברי רז"ל
55	המשמעות הפשוטה בדבריהם
55	ראיה מגוון ה"קלא אילן"
57	ראיות מספר הזוהר
57	דקדוק דשם תכלת קרוי לכול שאינו סגול
57	דקדוק שאין התכלת ירוק
58	בירור דברי הראשונים והמפרשים
58	לשונות הראשונים שכתבו שהתכלת כמראה הרקיע
58	ראיות נוספות מדברי רבותינו הראשונים
59	מדברי מפרשי המקרא
59	מדברי המקובלים
59	סיכום
60	ראיות מכתבי ההסטוריונים היהודים
60	תרגום תכלת יקינתון
60	תיאורי פילון ויוסיפוס
60	המסורת
60	המצאות
60	מסקנה
	פרק ב' - הטענות על שינוי הגוון ותשובותיהם
61	יישוב ראיות טועני הירוק
61	הראיה מן הירושלמי
62	הראיה מדברי התוספות
62	הדקדוקים בדברי רש"י
65	יישוב ראיות טועני הסגול
65	הסגול הוא הצבע המלכותי
66	היקינתון
67	דעות הפוסקים שגוון התכלת סגול
67	יישוב ראיות טועני הטורקזי
68	יישוב טענות טועני השחור
68	לשון "משחירין"
68	דקדוק מהמ"ב
68	ונראין קרסים בולאות ככוכבים ברקיע
	פרק ג' - כל כחול בכלל תכלת בין עמוק בין דיהה
69	דברי רדב"ז והראיה מן הגמ' והרמב"ם
69	ראיה מפירוש תוספות בטעמה פסלה
69	ראיה מדין מראה שני
70	סתימת הש"ס והפוסקים
71	לא מצאנו חבר להלכות דקדוק הגוון
	פרק ד' - הטענות על חוזק הגוון ותשובותיהם
72	תשובה לראיות הטוענים דתכלת הוא עומק הכחול ונוטה לשחור
72	תשובה לראיית הטוענים דתכלת הוא הבהיר שבכחול
72	תשובה לראיית הטוענים כי אין אנו יודעים במדויק את הגוון ועומקו
73	ביאור הרמב"ם בפיהמ"ש
74	אחרית דבר

פתיחה

במאמר שלפנינו נדון בשאלת גוון התכלת של תורה, שאלה זו המעסיקה רבות את מחדשי קיום מצנת התכלת בימינו, משמשת מנגד את תוקפיהם – קרי: מערערי קיום המצוה בזמנינו - כנימוק לשלילת אפשרות החזרת קיום המצוה.

טענות המערערים מתחלקות לשני סגנונות ולכמה פנים, יש הטוענים על חוזק הגוון ויש הטוענים על מין הגוון, כאשר בין אלו ובין אלו יתחלקו למחלוקותיהם. בין הטוענים על חוזק הגוון יש שטוענים כי גוון תכלת של תורה עמוק מאוד וקרוב לשחור ונתנו טעם לדבריהם, יש מהפכים לקיצוניות השניה דתכלת של תורה אינו אלא מין בהיר מאוד ונותנים טעם לדבריהם, ויש שיאמרו שאינו לכאן ואינו לכאן, אלא שהגוון הוא מדויק מאוד בין הבהיר לעמוק ואנחנו לא נדע את הגוון המדויק שנעשה אותו, ואף הללו נתנו מקור וטעם לדבריהם.

הכת השנית אינו דנה על חוזק הגוון אלא על מינו, כי יש שיאמרו תכלת של תורה ירוק כעשבים הוא ונתנו סמך לדבריהם בעיקר מלשונות רש"י בכמה מקומות וממשמעות דברי הירושלמי שהובאו בתוספות. ויש שיאמרו תכלת של תורה אינו ירוק ואינו כחול אלא סגול, ואף הללו נתנו סמך לדבריהם מאיזהו מקומן כדברי החוות יאיר ומהר"י קורקוס ובעיקר יסמכו דבריהם על פירושי לשונות מלשונות חכמי אומה"ע. וגם בענין זה (של הערעורים על מין הגוון עצמו) ימצא דעת שלישית שענינה ליתן פשר בין הצדדים שאינו כחול ואינו ירוק אלא גוון ביניים הנקרא טורקזי. ועוד נמצא מי שהרחיק זרותו ביותר לטעון כי גוון התכלת של תורה אינו לא ירוק ולא כחול ולא סגול אלא שחור, ואף הוא דימה להביא סמך לדבריו. כלל העולה כי המבוכה רבה, ואשר נראה פשוט לכל תינוקות של בית רבן כי תכלת שאמרה תורה זהו גוון השמים והים, הקרוי אצלינו כחול ובלע"ז בלוי"י או לזו"ר (או אזו"ר) יש המערערים עליו לומר כי אין זה מילתא דפשיטא כל כך.

במאמר שלפנינו נטלנו על עצמינו את נטל ההוכחה, להעמדת המסורה הפשוטה והמקובלת, כי תכלת של תורה הוא הכחול הקרוי בלוי"י. ויתחלק לבי' פרקים שבאים לברר ע"פ חז"ל וע"פ הראשונים מהו גוון התכלת ודקדוק עומקו, וב' פרקים לדחיית טענות המערערים.

ובאמת כי בחלק מטענותיהם, בין של מערערי הגוון ובין של מערערי עמקותו, לא היה לנו להזדקק לתשובתם, כי אינם טענות של אמת ואין כוונתם בטענות אלו אלא למצוא טעם לביטול המצוה, וכל אשר לבו נוקפו על האמת ידע ביה בנפשיה להיכן הדין נוטה.

והגע עצמך אם היה נמצא חלזון שיש בו רק גוון ירוק או סגול, הרי הכל יודעים שאף לא היו נזקקים להשיב עליו. שהרי מסורת בידינו שתכלת הוא בלוי"י, ומבואר הדבר בראיות, וכהנה וכהנה. ורק עתה שהצבע הבא מן החלזון תואם לפשטות המסורת, מבקשים ראיות לעורר בזה ספקות.

אך מ"מ להוציא מלבם וליתן יד לחפצי בירור דבר ה' זו הלכה באמת, ראוי לבוא בכתובים לברר הדין לאמיתו.

פרק א' - הראיות שגוון התכלת הוא כמסורת הפשוטה

ראיות מדברי רז"ל

המשמעות הפשוטה בדבריהם

באמת נראה פשוט דכל ששם 'תכלת' עליו, הרי הוא נכלל במה שאמרה תורה "פתיל תכלת", אלא שיש לנו לדון למה יקרא גוון תכלת. (ומה שהצריכו חז"ל מן החלזון דווקא, היינו משום דקים להו דאותו גוון תכלת צריך שיהא באותה צביעה ידועה מאיזה טעם, אך לא מצינו בשום מקום שדרשו שום דרשה למעט איזה גוון מתוך גווני התכלת.)

[ואף אם נאמר דשם תכלת נקרא דווקא לצמר צבוע בדם חלזון ולא לכל שהוא בגוון זה, וכל מה שכינו שם תכלת על גוון בכללות אינו אלא על דרך השאלה מן הצמר הצבוע הזה, וכמו שמכנים לגוון זהוב ע"ש הזהב וכיו"ב, א"כ נימא דכל הצבוע בדם החלזון המדובר הוא תכלת כשרה ולא אכפ"ל בגוון כלל, (אמנם במציאות כל גוונים היוצאים ממנו, הכחול פתוך בהם הרבה.) ואם אכפ"ל בגוון אזי צריכים אנו לומר דשם תכלת מתייחס לגוון ולא לצמר הצבוע, ותבנא לדינא ללמוד ענינו ממקומות אחרים שהזכירוהו.]

לפיכך אין ענין המאמר הזה הזה להוכיח על גוונים מסוימים שלא נקראו גם הם תכלת, אלא דודאי הגוון הכחול בלוי"ש שם תכלת לו.

הנה ראש לכל יש לדקדק במשמעות הפשוטה שבכל מקום (סוטה יז. מנחות מג: חולין פט.) שהוזכר בש"ס מהות גוון התכלת, דאמרו בו דומה לים ודומה לרקיע (ובהמשך שם ספיר), שהצד השווה שבהם הוא הכחול לבדו. ואף דהלשון 'דומה' יכול היה להיות שאינו ממש כחול ממוצע, אך מ"מ ודאי כן הוא הפשטות, ולא מצינו לרקיע מראה אחר, וכן בים גוון הכחול הוא מראהו, והמציירים יוכיחו שאין בין ציורי הים לציורי הרקיע ובין תמונותיהם אלא דרגת עומק הכחול שבהם, שאין להם גוון אחר אלא הכחול, מלבד באי אלו מקומות רחוקים שיש בים את מראה האילנות שסביבו וכדו' (ועיי' הערה קה משי"כ לבאר דברי רש"י (סוטה יז.) "דתכלת לא דמי לרקיע כל כך אלא דומה לדומה כמו תכלת דומה למראה הים ואנן קחזינן דים דומה למראה הרקיע").

ראיה מגוון ה"קלא אילן"

עוד ראיה גדולה עומדת לפנינו אחר שזכינו לפירושם של ראשונים במהותו של "קלא אילן", א"כ אפשר לנו להכיר את הגוון המדויק ע"פ הידוע בגוון הקלא אילן שהוא כחול נקי (ראה תמונתו בעמ' האחרון). ואף אם יתכן שאפשר לעשותו גם בגווני טורקזי בהשפעת סממני הצריבה, אך ודאי עיקר צביעתו בכל הדורות היתה לגוון כחול, כידוע בכל הפוסקים והראשונים שהזכירו צבע הנ"ל בהקשר הזה, וכן ידוע בעולם שעד לפני כמה עשרות שנים היו עושים ממנו את הגיינס הידוע ומ"מ ודאי אין לו גוון גר"י נקי או סגול כלל. דהנה כתבו הגאונים והראשונים שהקלא אילן הוא צבע האינדיגו^פ, והאינדיגו הוא שם של

^פ ערוך ערך קלא אילן וכ"כ בשו"ת הגאונים, גינצבורג, כרך ב' עמוד 333 וי"ג כן גם בפ"י ר"ח אוצה"ג ב"ק צג: . וראה אריכות בענין זה לעיל הערה יט.

חומר צבע ידוע עד היום, המופק גם מצמח האיטליס. וכן משמע ברמב"ם שהאיטליס הוא הקלא אילן ומ"מ שצבעו זהה לקלא אילן.
 וראיתי מי שרצה לדחוק^{קא} לשונות חז"ל בכל מקום ולומר דבקלא אילן ערבו גם אדום, ולפ"ז רצה לטעון שסתם קלא אילן שבש"ס ר"ל צבע סגול שאחד ממרכיביו הוא קלא אילן. אך ודאי ההבנה הפשוטה היא שסתם קלא אילן אינו שם חומר שהתערבו בו דברים שונים להשגת גוונים שונים, אלא שם של חומר צבע ידוע בעל גוון ידוע דכן פרש"י בכל מקום "צבע הוא שדומה לתכלת" ורש"י כתב כן גם היכא (ב"ק צג: וע"ע ר"מ ורע"ב שביעית ז, א) דלא איירי בענין דימיונו או זיופו לתכלת כלל. ופשוט שמקורו מהא דמשמע בגמ' דאין מכיר בו אלא הקב"ה לבדו ומהא דצריך בדיקה מיוחדת לזיהויו.

ומ"מ רצו הטוענים למצוא סמך לדבריהם ולבארם בכוונת הספרי (שלח קטו) "הרי אני נותן צבעונים וקלא אילן והם דומים לתכלת", ורצו לבאר פירושו שהוא צובע בצבעונין מעורבים בקלא אילן. אך דעת לנבון נקל דאי לשון קלא אילן כולל בו אדום לא היה צ"ל בספרי צבעונין כלל, שהרי הוא כלול בלשון קלא אילן, וא"כ ממקום שבאת, מהספרי גופיה, מוכח דע"כ סתם לשון קלא אילן המוזכר בכל דוכתי הוא הכחול לבדו. ומש"כ בספרי צבעונים וקלא אילן, או או קתני. וכן משמע הלשון הריני נותן וכו' ולא הריני צובע, ופשיטא דלא אתא למימר על נתינת הצבעים בתוך היורה בשעת תעשיית הצבע, רק מדבר על ההטלה בטלית, שיתן דברים הללו במקום תכלת. וא"כ הוא מדבר על חוטי צבעונים וחוטי קלא אילן. וכ"מ קצת מדמסיים בלשון רבים 'והם' דומים לתכלת, הרי שמדבר על כמה אופני זיוף דהיינו או על ידי צבעונים או ע"י קלא אילן, ולא על תרכובת אחת של צבע, שהכין מתערובתם. וכ"כ בפ"י הנצי"ב גם לשון צבעונין בכ"מ בדברי חז"ל, קאי רק על הצמר הצבוע בחוט או בבגד. ולא על חומר הצבע עצמו, שהוא נקרא בלשון חז"ל בכל מקום 'צבע' ובלשון רבים צבעים ולא צבעונים. ומ"מ בכל הש"ס לא הוזכר אלא קלא אילן לבדו וא"א לומר יגיד עליו רעו ונלמדנו מהספרי שכוונתם ע"י עירוב צבעונים, דבשום מקום לא אשכחן כן בכע"ז לומר יגיד עליו רעו, מדבר שלא הוזכר כלל בש"ס.

ועוד יש לדקדק מהא דאמרו במנחות^{קב} דאסור להטיל קלא אילן במקום חוטי לבן, שמא יחליפום בתכלת. ושם לא איירי כשבא לזייף התכלת, וא"כ לדבריהם לא היה לאסור אלא כשמשנה צבעו ע"י התערובת ולא בסתם קלא אילן שהוא האינדיגו כמ"ש הראשונים.
 וכן יש להוכיח מהרמב"ם שכתב "באיטליס או בשאר משחירין" ונראים דבריו דקאי על לשון הספרי קלא אילן וצבעונין, וחזינן לדעתיה דדברי הספרי או או קתני. ובלא"ה יש להוכיח מעצם דבריו, מדפסל אף כשצבעו באיטליס לבדו, משום שאינו מחלזון ולא משום שאינו כעין התכלת (ואיטליס הוא צבע ידוע שאין בו תערובת אדום כלל ולא הזכיר שום עירוב צבע אחר שמוסיפים בו). ומה שלא הוזכר צבעונים בכ"מ שדיברו בש"ס על קלא אילן, היינו משום דלא איירי על עצם הדין דבעינן דם חלזון, אלא על הרמאים שמרמים ע"י הקלא אילן. והרמאים לא השתמשו

^{קא} ד"ר ישראל זיידרמן, תחומין חלק טו.

^{קב} מא: ראייה זו הובאה במאמר התכלת לרבי אליהו טבגר מוריה רז- רח תשנ"ב.

אלא בקלא אילן שהוא דומה לתכלת גם בטבעו ולא רק בצבעו. ואילו שאר צבעונים רק צבעם דומה, אך ע"י בדיקה אפשר לגלות בקל שאינם מן החלזון ולכך לא מצי כ"כ לרמות בהם. אך הרמב"ם מדבר בעצם הדין דבעינן מן החלזון ולכן הזכיר גם שאר צבעונים. עוד ראיתי מי שרצה לדקדק מהא דלא אשכחן בדיקה להבחנה בין תכלת לקלא אילן אלא באופנים מסוימים המבוארים באריכות בגמ' במנחות (מג.) ואי מערבין ביה בקלא אילן חומר אחר שאינו קלא אילן לכאוי היה לנו להבחין ביניהם ע"י בדיקתו בצפון, שמבואר בגמ' בב"ק (צג.) שמלבד קלא אילן כל הצבעים עוברים על ידו. וא"כ יבדקו הקלא אילן בצפון, ונחזי אי איפריד חזותיה ונעשה כחול ודאי קלא אילן הוא. וע"כ חזינן דהקלא אילן כולו מורכב מאותו חומר שאינו עובר ע"י צפון.

ראיות מספר הזוהר

יש לדקדק בכמה מקומות בזוה"ק דגוון בלו"י קרוי תכלת, ויש לחלק הראיות דיש מקומות דמוכח שקורא כן לדבר שאינו סגול (אף אם נימא דגם הסגול כלול באותו המין, מוכח מיניה לכה"פ דאף כחול ממוצע שאינו סגול קרוי תכלת) ויש מקום שמוכח שנקרא כן גוון שאינו ירוק.

דקדוק דשם תכלת קרוי לכחול שאינו סגול

איתא בתיקו"ז (תקון שבעין קכו): ואית בר נש דגוון דיליה תכלת דאיהו דומה לרקיע... ותלת גוונין אינון בעינא חוור אוכס תכלת (איירי בגוון העיניים, א"כ מוכח שאינו סגול שהרי אין בגווי העיניים אלא שחור, כחול וירוק).

דקדוק שאין התכלת ירוק

מכמה מקומות בזוה"ק מוכח בבירור שאין התכלת גרי"ן, דבזוהר חדש (תיקונים כרך ב פד.) "חמש גוונין... ואינון גוון חוור, גוון סומק, גוון ירוק, גוון תכלת, גוון אוכס" וכן בתיקוני זוהר (קלט.) "דאש אית ליה תלת גוונין חוור וירוק ואוכס ורביעאה תכלת ואינון דבקין בגחלת דאיהו סומקא הא חמשה" הרי להדיא דמחלק להו בתרי גווני. [וכלל בזה כל הגוונים היסודיים, כידוע. ואין לומר שכוונתו שהירוק הוא גע"ל והתכלת הוא גרי"ן, כי בלשון חז"ל בכל מקום נקרא גם הגרי"ן ירוק (וכן ג"כ בלשון הזוהר ראה תיקו"ז קמד: "כעלין ירוקין דאינון בגפנין") וא"כ לא היה משתמש בלשון ירוק כדי לחלקם בלשון זה לתרי גווני ולציין במילה "ירוק" דווקא גוון שאינו גרי"ן (וכמעט שלא מצינו בלו"י שקרוי ירוק בלשון חז"ל, אלא בלשונות הראשונים)].

וכע"ז ברעיא מהימנא (שלח קעה.) "חוור מימינא תכלת משמאלא, עמודא דאמצעיתא יחוד בין תרווייהו ירוק". הרי מבואר דתכלת וירוק תרי גווני נינהו. ובפרשת תרומה (קלט.) תכלת דא איהו כרסיא... וכד נגה לו אתהדר לגוון ירוק כגון כרתי, מההיא שעתא... זמנא דק"ש דהא אשתני גוון תכלא מכמה דהוה".

עוד יש להוכיח דאין התכלת מגווני גרי"ן, מעצם דברי התיקו"ז דלעיל וכע"ז ברע"מ (צו לג) דמלבד מה שחילקם לבי גוונים כמ"ש לעיל, גם יש ראייה מהמציאות עצמה שכתב דאש יש בה גוון תכלת והכל יודעים כי פעמים שיש גוון כחול באש, אך גוון גרי"ן לעולם לא יהא בה.

בירור דברי הראשונים והמפרשים

מהראשונים רבו הראיות לענין זה שהוא גוון בלויי ונקטו דכעין הרקיע הוא הגדרת הגוון המדויקת (אף כי חוזק הגוון יכול להשתנות וכמ"ש לקמן) ואף כי לא נוכל להרחיב בדעת כולם, אך סגי במקצתם לראות שזוהי הדעה הרווחת כדעה פשוטה כמעט באין פוצה ומערער.

לשונות הראשונים שכתבו שהתכלת כמראה הרקיע

הרמב"ם (ציצית ב, א) בבואו להגדיר מהותו של תכלת כתב "תכלת האמורה בתורה בכל מקום היא הצמר הצבוע כפתוך שבכחול, וזו היא דמות הרקיע הנראית לעין השמש בטהרו של רקיע" וכן משמע שם שהוא בגוון של האיסטיס (שיצא ממנו גוון בלויי). ועוד כתב שהוא הפתוך שבכחול וכן (כלי המקדש ח, יג) "ותכלת האמורה בכל מקום היא הצמר הצבוע כעצם שמים שהוא פתוך מן הכוחל". ור"א בנו (שמות כה, ד) כי שהוא הפתוך בלבן והיינו לאפוקי הנוטה לשחור ממש. וכ"כ המאירי (יומא כג. ד"ה בגדי כהונה. ובע"ז מב: ד"ה דין אחרים ועוד) דתכלת הוא בצבע רקיע. ובמקום אחר כתב (פיהמ"ש חולין פ"ו) "ואבן התכלת שקורין אותו בלשון ערב לאזוריי ובלע"ז לפי"ס לאוזל"יי" והיינו הגוון הנקרא בלויי בלשון אשכנזי וכחול בלשוננו. וכ"כ בחינוך (שפ"ו) "והתכלת אשר עינו כעין הרקיע".

רב סעדיה גאון (תפסיר, שמות כה, ד) כתב שהוא "אסמאנגון" והיינו כחול (תרגום המילה הוא גוון שמים). וכן בעיטור (הלי ציצית) מביא מר' נחשון גאון שהוא הגוון הנקרא בערבית למאסמ"א שפירושהו גוון שמים (יש שרצו לגרוס לוי"ן אסמ"א, בדומה לתירגומו של רס"ג).

ראיות נוספות מדברי רבותינו הראשונים

ברמב"ן פרשת שלח "כי ברחוקם יראו כולם כגוון ההוא ולפיכך נקרא תכלת". וברור שכוונתו לגוון הנראה בסוף האופק הנראה לעינים, שהוא הקרוי אצלנו רקיע.

וכן מבואר דעת רבינו יונה בפירושו לברכות (ד: מדפי הרי"ף), שדוחה דעת המפרשים לגבי "בין תכלת לכרתי" דכרתי הוא חציר, "דמה ענין תכלת אצל כרתי, אלא ודאי הנכון כמו שפירש הרב נתן בעל הערוך דכרתי הוא מין צבע שקורין הינדי ודומה לתכלת" (ומ"מ צ"ל שהוא מין כחול שונה מעט מהרגילות בדם החלזון, דאלי"כ היאך מבחינים ביניהם). וכ"כ הריטב"א שם (ברכות ט). וכע"ז בתוס' בחולין (מו: ד"ה אלא) וכ"כ רבינו ירוחם (תואו"ח נט"ו ח"ה דף קכג טור ג).

[אין להוכיח מכאן דגוון האינדיג'ו לדעת רבינו יונה אינו ממש גוון תכלת, מהא דאמרינן דאין התכלת נראה ממש ככרתי – שהוא לדעת רבינו יונה מראה הינדי, ומבואר שאפשר להבחין ביניהם באור היום. דהא כל רצונו וידיעתו של רבינו יונה לומר דהכרתי הוא הינדי אינו אלא משום שביקשו להם גוון ידוע כגוון תכלת של תורה וכל המקור לומר שהכרתי הוא הינדי הוא רק לפי ידיעתם שהתכלת הוא הינדי. ואפשר שלא היה ידוע ביניהם דברי הערוך שקלא אילן הוא אינדיג'ו דא"כ הרי הוא נראה ממש כתכלת, או שהתיחסותם לשם אינדי אינו אלא כלפי גוון מסוים בכללות ולא כלפי חומר ידוע, שזהו ענין דבריהם שם שלא באו לפרש בדקדוק מהו החומר הנקרא כרתי אלא את גוונו.]

וכן נקטו רבותינו שבאשכנז כמ"ש בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (ח"ד תרל"א) "וכל ג' מראות הללו כולן בכלל ירוק הן. בלויא משיכיר בין תכלת לכרתי וכרתי נקרא ירוק בפי לולב ירוק ככרתי ותכלת דומה לים ולרקיע הוא בלויא וגעלב כשעוה". וכ"כ הרא"ש (חולין פ"ג סי' יט) "כדי

שיכיר בין תכלת לכרתי ונראה שהוא צבע שקורין בלוא"ה כעין הרקיע". וכ"ה בהגה' אשרי שם. וכן דעת המרדכי (נדה תשלה) והאגור (נדה אלף שג) ורבי יוסף בכור שור והחזקוני (שמות כד, י) והלקט יושר (או"ח יב, ג, ד"ה וזכורני) דכולם נקטו שהוא בלוי".

מדברי מפרשי המקרא

א"י בפסיקתא זוטרטא (אסתר א) "חור כרפס ותכלת... פרש להם יריעות של מיני צבעונין, חור יריעות לבנות כדאמר שמואל בתלמוד מלת לבנה לשון חיור... כרפס, כרים של פסים ירוק ככרתי. ותכלת, דומה לדמות הרקיע". הנה בא לבאר הגוונים של האריגים ופירשו דומה לדמות הרקיע וא"א לומר שבאו שם לדמיונות רחוקים ובאמת הוא גוון ירוק כאשר זה כל ענינו שם לחלק בין הכרפס לבין התכלת שהכרפס הוא ירוק והתכלת הוא כחול. ואף מפרשי פשטי המקראות נקטו כן כראב"ע והרד"ק ועוד. דכ"כ רבינו אברהם אבן עזרא בפירושו לתורה (פירוש הקצר שמות כה, ד) שהוא דומה למראה הרקיע. ועיי"ש דמבאר ענין תכלית המראות קרוב לדברי רמב"ן בפרשת שלח ובאופן אחר מביאורו של יפת. וכן הרד"ק (שורשים ערך תכל) שכתב את לשון הלע"ז הידוע לגוון הזה "הוא העין שקורין לו בלע"ז בל"ב". וכן דעת רבינו בחיי (שמות כד, י. ושם כה, טו). ויש שפירטו יותר בביאור גוון הצבע כגון הרלב"ג (במדבר סו, לח) שכתב בהרחבה יותר "וחוט התכלת... מורה על הגרמים השמימיים שמראיהם אצל החוש כמראה התכלת". ובריקאנטי (פרשת נח) "והתבונן במראות הקשת כי הלובן בימין והאודם בשמאל והתכלת באמצע" (נראה דכוונתו "לובן", על מראות הבהירים, דהא אין לבן בקשת), והסגול הרי הוא הגוון הקיצוני ביותר בצבעי הקשת.

מדברי המקובלים

כתב ר"א אזולאי בעל "חסד לאברהם" ("אור החמה" על הזוהר תרומה קלט). בשם מהרח"ו וז"ל: "...כי אז אשתני גוונה מתכלת לכרתי והענין כי היה גוון אזול" בלע"ז (כחול), והת"ת או הבינה הם ירוקים אמאיריליוס בלע"ז (צהוב) ונעשית היא אז על ידם ורד"י בלע"ז (ירוק), ככרתי כלולה מזה ומזה". וכן הזכיר הרמ"ק (פרדס רמונים י" פ"ב) "שכאשר בתכלת יתערב הירוק כחלמון ביצה או כמוריקא יתהוה ממנו הירוק כעשב". אף בדברי הפוסקים האחרונים נפוץ הדבר לאין חקר לפרש בכל מקום שהוזכר תכלת בלשונות הלע"ז בלוי" והימע"ל בלוי" וכדו'. וא"א לפורטס לרוב רובם.

סיכום

אתה הראת לדעת כי הדבר מוסכם בכלל דברי חכמי ישראל להיות התכלת בגוון בלוי" וחלילה לומר, דכיון שהראשונים לא ידעוהו כתבו דימיונות שוא ותוהו. דודאי לא הוּו אמרי מידי אם לא שהיה בידם דבר הברור. וכ"ש בדברי הראשונים כהרמב"ם דכתבו פסקיהם אף בהלכתא למשיחא ודאי לא היו מוציאים הוראה שיש בה תקלה, אי לא דברירא להו מילתא במסורת ידועה (וּזו א"צ לפנים ולא הוצרכתי לכך אלמלא שמעתי מי שאומר כן).

ראיות מכתבי ההסטוריונים היהודים

תרגום תכלת יקינתון

יש להוכיח מכל התרגומים הקדמונים (יוסף בן מתתיהו ופילון, וכן עקילס שהובא בערוך (ערוך טיינון וערך איירינון) ותרגום השבעים), שחיו בזמן שנהגה תכלת בישראל וראו אותה, וכולם כאחד תרגמו תכלת - יקינתוס, ופירושו יתכן להיות כחול או סגול, ובשום פנים לא ירוק ולא מעורב בירוק. ואף כי כבר נמצא מי שרצה להטיל פקפוק על סמכות תרגומים אלו, אך אינו מן הענין כלל, דאין אנו צריכים כאן דבר שהוא בר סמכא, דהללו לא באו להראותנו כי הפורפור הוא התכלת או מהו צבע התכלת והם מסל"ת וחיו בזמן שראו עדיין תכלת והבל הוא לומר שכולם סילפו דבריהם ובמקרה כוונו הלשונו. וראה עוד לקמן בפרק "יישוב ראיות טועני הסגול".

תיאורי פילון ויוסיפוס

כותבי קורות העתים פילון ויוסיפוס³⁷ כתבו שהיה צבעו של תכלת דומה לאויר (והשוה למש"כ רמב"ן "כי ברחוקם יראו כולם כגוון ההוא", ונמצא שהאויר הרחוק מן העין נראה כגוון התכלת) ובמקו"א כתב יוסיפוס שהוא מציין לכפת השמים, וזה מפקיע בין את הסגול ובין את הירוק. ואמנם גם חז"ל כתבו 'דומה לרקיע' ולא היינו צריכים לספרים חיצוניים בשביל דוגמא זאת, אלא שבדברי חז"ל עוד היה אפשר לדחוק ולתלות סוד ורמזים ודמיון רחוק, אך גבי הסופרים שבאו לתאר תיאור פשוט א"א לומר כן.

המסורת

מסורת הדורות הפשוטה היתה שהתכלת כחול. ואף בזמן הראדזינער, לא שמענו שנחלקו עליו בזה. ופוק חזי דמחמת דבר זה דחה ה"תפארת ישראל" דברי גזעניוס בזיהוי החלזון כיון שר"ל מחמת זה שהתכלת הוא סגול וכי ע"ז התפא"י שהוא נגד קבלתנו שהתכלת הוא בלו"א (ריש שבת, קופת הרוכלים, בגדי קודש). וכן הגר"א הרצוג סבר לדחות מחמת זה את זיהוי הפורפור"א (אילו לא היה אפשר לעשות ממנו כחול).

המציאות

עוד יש להוסיף דאחר שהתברר לנו בריבוי ראיות שהפורפור"א הוא חלזון התכלת, א"כ דוחק לומר שצבע שצובעים בו ללא שינוי ע"י סממנים מיוחדים לא יהיה צבע כשר ולא נזכר בדברי חז"ל בשום מקום (אף כי לכאוי לפי"ז היה לנו להכשיר גם את הסגול שהוא פשוט לצבוע בו אף יותר מן התכלת, אך לגבי זה אכתי אפשר שחז"ל הפקיעו אותו באמרם דומה לרקיע וכו').

מסקנה

נראה כי כל אשר עינינו לו, יראה בבירור כי כל הראיות הולכות אל מקום אחד להעמיד המסורת והמקובל על בוריו. ונתברר הדבר כי הכחול שלנו הוא הנקרא תכלת בדברי חז"ל והראשונים, וממילא וודאי הצובע בגוון הזה מקיים כל מצוות האמורות בו.

³⁷ פילון- חיי משה ספר ג' סיפור ב'. יוסף בן מתתיהו- מלחמת היהודים ספר ה, פרק ה, ד, וקדמוניות ג' על מעיל הכה"ג.

אמנם אין בכל זה הכרע לפסול כל גוון סגול בציצית, כי אין נראה שבימים קדמונים היה נחשב הסגול לגוון אחר מן הכחול. וכאשר נודע כי הורוד ובורדו, הכתום והחום כולם בכלל אדום הם, כן הדבר הזה. ואפשר שכל אשר הכחול שולט בו בכלל תכלת יקרא. אמנם עלה בידינו כי הכחול הממוצע, ודאי וודאי שהוא קרוי תכלת.

פרק ב'- הטענות על שינוי הגוון ותשובותיהם

יישוב ראיות טועני הירוק

הראיה מן הירושלמי

הראיה הגדולה והחזקה מכל מוכיחים טועני הירוק מהירושלמי דאי' שם: "מגיד שהתכלת דומה לים והים דומה לעשבים ועשבים דומין לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד והכסא דומה לספיר". והנה אם באנו לומר דדברי הירושלמי הולכים על סדר ההדרגה, דהיינו שהתכלת הוא ירוק מעט והים ירוק ממנו והעשבים ירוקים מהם, אי"כ לא אי"ש סיפא דדברי הירושלמי שמסיים ועשבים דומין לרקיע, והרי הא ודאי דים דומה לרקיע יותר מן העשבים ותרווייהו ממיני הכחול הם. ועל כרחינו חזינן דהירושלמי לא נקט כאן בסדר ההדרגה וא"כ אין לנו שום הכרח לומר דתכלת דומה לעשבים יותר מלרקיע וליים.

ועל כרחינו צ"ל דדברי הירושלמי לא אתו אלא להזכיר כל מיני דימיונות של ירוקים וכחולים וכמבואר לנו במשנה שתכלת דומה לכרתי יותר מללבן (שבפשוטו כרתי הוא ירוק כמו שפרש"י שם), ואהא קיימי דברי הירושלמי והזכיר כל מיני דימיונות במשפחה זו. אך לאו דווקא בסדר ההדרגה שביקקות שלהם. ולפיכך אייתי לה הירושלמי בסוגי' זו בברכות דאיירי בענין בין תכלת לכרתי ולא איירי בענייני מצוות תכלת כלל, ואי לא נימא הכי, פלא הוא שהכניסו שם ענייני תכלת, ובפרט דלא אייתי ליה בשום מקום שמדבר במצנת תכלת. וכן מוכח ע"פ מה שביארנו דברי התוס' בסוכה בסמוך.

ואדרבה אי נימא דהירושלמי קאי על סדר ההדרגה משמע דתכלת לא דמי כ"כ לעשבים אלא לים [אמנם במדרש (תהלים ז) הגי' תכלת דומה לעשבים ועשבים לאילנות ואילנות לרקיע⁷¹]. ויש להעיר שהגר"א מחק עשבים מגירסת הירושלמי, ולפי גירסתו אין תחילה להערה זו כלל.

⁷¹ אם ננקוט עיקר כגירסא זו ונבוא לדקדק דגוון תכלת של תורה הוא ירוק, יהיה לנו לומר דהתכלת הוא ירוק יותר מן העשבים והעשבים דומים לרקיע יותר מן התכלת, ובכל זאת נאמר שכאשר יראה האדם את התכלת עולה בדעתו ענין הרקיע ונוכר בכסא הכבוד, וזה דבר שלא יוכל שום בעל שכל לקבל. וע"כ דמה שדימהו לעשבים תחילה אין זה מחמת דימיון הגוון, אלא מחמת דחוטי תכלת שהם צבועים בגוון כחול שהוא דומה לירוק יש בהם דימיון לעשבים, ונקט עשבים משום דימיונם לחוטים, ומן העשבים אזיל לגבי רקיע משום שהעשבים הרי הם פרושים בדשאים ובה יותר יש לדמותו לים ולרקיע, ולנוסחאות דגרסי אילנות בתר עשבים יותר ניחא דעשבים דומים לאילנות ומאילנות יותר קרוב לדמותם לרקיע, ולא משום הגוון שלהם אלא משום היחס שביניהם לאדם שעומדים לו ממעל לראשו או משום טעם אחר, אך בודאי דימיון התכלת לרקיע הוא רק בגוונו, ודימיונות כל האמצעים שביניהם אינם רק משום דימיונם בגוון, אלא גם משום דימיונם בצורתם.

הראיה מדברי התוספות

שוב העלו המערערים דמפורש הדבר בתוספות (לא): שכאשר דנו בתוספות במהותו של הצבע הקרוי כרתי אם הוא ירוק - גרי"ן (ובלשונם ויר"ד), או כחול - בלו"י (ובלשונם אירנד"א), בתחילת דבריו נקט שהוא בלו"י כיון שכרתי דומה לתכלת כמשמעות המשנה בברכות (ט): ותכלת הרי הוא בגוון שמים וים כמבואר בגמ' (מנחות מג:). דתכלת דומה לים ולרקיע. אך שוב העלו לצדד מהירושלמי שהזכיר עשבים בין ים לרקיע "מגיד שהתכלת דומה לים והים דומה לעשבים ועשבים דומין לרקיע" וא"כ הוכיחו תוס' שגוון כרתי הוא ירוק.

ומזה הוציאו המערערים דמשמע לתוס' שגם התכלת עצמו הוא ירוק, ולפי"ז יש לנו לפרש דהירושלמי ר"ל דדימיון התכלת לרקיע עובר דרך דימיונו לעשבים, וא"כ יותר הוא ירוק ממה שהוא כחול.

אך האמת יורה דרכו דאין זה פשט דברי תוס'. דהנה דברי התוספות שם לא דנו כלל על גוון התכלת אלא על גוון הכרתי. וראה לשונו שם בסוכה "הירוק ככרתי - משמע שמראהו (דהיינו מראהו של כרתי) כצבע שקורין ויר"ד בלע"ז והיא דברכות משמע קצת שדומה לאירנד"א בלע"ז דתנן התם פ"ק משיכיר בין תכלת לכרתי משמע דמעט משוין זה מזה ובמנחות פ' התכלת אמרין דתכלת דומה לים וים דומה לרקיע וזהו כעין צבע שקורין אירנד"א בלע"ז [והיינו דזה ודאי פשיטא ליה שהתכלת עצמו הוא אירנד"א דהיינו בלו"י] אבל בירושלמי משמע שהוא [דהיינו כרתי שבו אנו עוסקים] צבע ויר"ד כעין עשבים דאיהיא דבין תכלת לכרתי מסיים ליה תכלת דומה לים וים דומה לעשבים ועשבים לרקיע" עכ"ל והנה כל דבריו שם לא נסובים להסביר ענין תכלת אלא ענין כרתי. ומאי דמייתי מדברי הירושלמי לא אייתי אלא משום דהירושלמי הביא מימרא זו "איהיא דבין תכלת לכרתי" כלשון התוס'. דהיינו שהתוס' הבינו בדברי הירושלמי דמה שמדמה תכלת לעשבים היינו מעין דימיון המשנה שם דתכלת לכרתי, דאל"כ אין מקומו שם, שאין זה סוגיית ציצית ותכלת כלל. ומזה הוכיחו דכרתי הוא מן הירוקים כגרי"ן, שדימיונו לתכלת הוא כעין הדימיון של תכלת לעשבים. ובמקו"א (חולין מז: ד"ה אלא) כתבו בפשיטות דתכלת הוא אינדי"ש (בלו"י) וכן גם דעת רבינו תם שם. ועוד הוסיפו לומר שם דאף הכרתי הוא כחול, וא"כ אפי' לגבי כרתי דחו הראיה מן הירושלמי מאיזה טעם, אך לגבי גוון תכלת לא עלתה על לבם מעולם לדקדק כן.

הדקדוקים בדברי רש"י

ראיה נוספת של מצדדי הירוק הם דברי רש"י בכמה מקומות שמזכיר את ענין התכלת ומזכיר לשון ירוק. ומשום הרגל הלשון העברית המדוברת בימינו קבעו המערערים דאף בדברי הראשונים כל מקום שהוזכר לשון ירוק אינו אלא גרי"ן.

ובאמת רש"י ריש פרשת תרומה ובסוף שלח, וכן בברכות (ט): ביאר תכלת - ירוק, ויש לנו לדון מה כיון רש"י במילה ירוק אם רצונו בזה דווקא גרי"ן או גם בלו"י יקרא ירוק בלשונו. והנה מפרשי רש"י פירשו שכוונתו לבלו"י (משכיל לדוד, במדבר טו, לח). והוא בהכרח ממש דאין כוונתו לירוק גרי"ן ומיניה וביה בתוך דבריו שם בפירש"י עה"ת בפרשת שלח משמע כן. דתוכ"ד לדבריו דהתכלת ירוק, מדמהו לעין הרקיע המשחיר לעת ערב, שודאי לא דמי לגרי"ן. וא"כ על כרחינו דכוונתו שם בלשון 'ירוק', לבלו"י וכמו שיבואר בהמשך דברינו שגם הוא

קרוי ירוק בדברי הראשונים.^{ק"ה}

ומשי"כ בברכות שהוא דומה לכרתי אין ראייה שכוונתו לגרי"ן, שהרי הרבה מהראשונים הנ"ל שפירשו שהתכלת בלויי פירשו כרתי כרשיי שהוא פורי"ש (הציר) ומשמע דדמיין להדדי וכדחזינן נמי מהא דכינויי שניהם בשם אחד (ירוק) וכידוע שאף גרי"ן מורכב מהכחול והצהוב, ומ"מ בודאי הוא הגוון הקרוב ביותר אל הכחול. ובמקום אחר בברכות (נ:): כתב רש"י "תכלת - ירוק הוא, ומי שפניו ירוקים חולה הוא" וְיָקוּת החולים הוא הנקרא בלשוניו צהוב (שהוא הירוק בסתמא כמ"ש הראשונים^{ק"ו}) וכי נאמר דתכלת (דדמי לים) הוא צהוב! אלא ודאי כל הירוקים חשיבי כחד משום דדמיין להדדי. אלא שבדבריהם כינו לירוק ותכלת וצהוב כולם בלשון ירוק.

חז"ל, הראשונים והפוסקים שכינו לגוון בלויי בכלל ירוק

אף בדברי חז"ל מצאנו שכינו את גוון השמים הכחול בשם ירוק, שאמרו (ב"ר, בראשית ד, ז) על גוון השמים שמשנתנים גוונים, פעמים אדומין, פעמים ירוקין, לבנים ושחורים. וכן נתבאר להדיא בתוס' בסוכה שהובא לעיל שכינו לגוון האינד"י בשם ירוק, ובתוה"ר בחולין ובאריכות בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (ח"ד תרל"א) שהוזכר לעיל "וכל ג' מראות הללו כולן בכלל ירוק הן. בלויא משיכיר בין תכלת לכרתי וכרתי נקרא ירוק בפי לולב ירוק ככרתי ותכלת דומה לים ולרקיע הוא בלויא וגעלב כשעוה...". וכדאי במקומות רבים מאוד.^{ק"ז}

שם כחול בלשון הקודש

הנה לא נמצא בלשוה"ק שם מיוחד, לגוון בלויי כלל (אלא אי נימא דזהו ביאורו של שם תכלת) וגם רש"י אינו מזכיר שם 'כחולי' אלא על החומר שכוחלים בו העינים, ואף את המילה 'תכלת' בלשון התורה, אפשר שרש"י מפרשו שאינו שם גוון אלא שם לצמר צבוע בדם חלזון. ובכל מקום שהוזכר בגמ' כוחלא כתב רש"י כעין כחול או ככחול^{ק"ח}, הרי שבא לדמותו לאותו חומר שכוחלים בו העינים ולא ר"ל שזהו שם הגוון. ואף בלשון התלמוד (חולין מו:): כשמזכיר כמה מיני גוונים בריאה, כתבו שם ירוקה ואדומה ואילו לגבי כחול ושחור, כתבו ככוחלא וכדיותא ומשמע שאין זה שם הגוון עצמו, אלא שם לחומר שמדמים אליו את גוון הריאה. ושם כתב רש"י "צבע כחול כמראה לזו"ר לא ירוק ולא שחור".

^{ק"ה} ואף כי עיקר עניינו שם כלפי עומק הגוון, דתכלת כלפי לבן כיום כלפי הלילה, מ"מ משמעות לשונו שיש דימיון ביניהם בצבע: ומשי"כ רש"י סוטה יז. "דתכלת לא דמי לרקיע כל כך אלא דומה לדומה כמו תכלת דומה למראה הים ואנן קחזינן דים דומה למראה הרקיע" צ"ל דכוונתו על עומק הגוונים כמ"ש ב"כלי יקר" (במדבר טו, לח) שאינו דומה לרקיע סתם שהוא באמצע היום כי בדרך כלל צביעתו בגוון עמוק יותר, ויותר דומה לים שחלותו חזק יותר מרקיע, ואפשר שהוא דומה לרקיע המשחיר לעת ערב שהרי בפרשת שלח דימהו לרקיע המשחיר ובסוטה כתב דלא בעינן לדמותו לרקיע לפי שאינו דומה לרקיע כ"כ, ואפשר לומר כני"ל שאין דומה לרקיע הרגיל אלא עמוק כרקיע המשחיר (אמנם ראה משי"כ לקמן בתשובה לראיות הטוענים דתכלת הוא עומק הכחול ונוטה לשחור דאין להכריח בכוונת רש"י שם דכוונתו לעומקו של רקיע המשחיר בדווקא, אך מ"מ משמע שיש בתכלת עומק כל דהו).

^{ק"ו} תוד"ה הירוק נדה יט: והרשב"א הריטב"א והרא"ש שם ובר"ן שבועות ג. ד"ה ומראית.

^{ק"ז} עיי רמ"א בהגה יו"ד קפח, א, ש"ך יו"ד לד ס"ק ו, מרדכי נדה תשלה ובאגור נדה אלף שסג, וכן הוא בדוכתי טובא.

^{ק"ח} ערש"י קידושין יב, סוכה נא:, ב"ב ד. וכן הוא בנדה יט. ד"ה דיהה "שחור ככחולי".

דחיה לדקדוק מרש"י בחולין דכחול אינו בכלל ירוק

היה מי שרצה לדקדק בלשון רש"י בחולין הנ"ל דירוק אינו כולל בו את מיני הכחול. אך זה אינו כמו שיתבאר בהמשך דברינו, ויש לקרוא דברי רש"י שם "צבע פחול" בשו"א תחת הכ"ו דהיינו החומר שכוחלים בו את העיניים ולא צבע פחול, והוא כמ"ש רש"י ביחזקאל (כג, מ) "מין צבע ושמו כחול וצובעות בו עיניהם" וכן מוכח ברש"י בנדה (יט. ד"ה דיהה) שכתב שם "שחור ככחול", הרי דכחול הוא שם של חומר הצבע ולא של הגוון.

ומ"ש רש"י בחולין שם לשון "צבע כחול" פירושו כמו שנקראת המילה 'צבע' בכל מקום בלשון תורה, דקאי על חומר שצובעין בו ולא על גוון [שהגוון נקרא עין, כמו "ועינו כעין הבדולח" (במדבר יא, ז), או מְרָאָה, כמו "כְּמֶרְאָה אֲבָן סַפִּיר" (יחזקאל א, כו)]. ורש"י עצמו באותו דיבור בהמשך דבריו כתב כמראה לזו"ר ולא צבע לזו"ר. וכן משמע בגמ' שם מלשון ככחולא וכמ"ש לעיל. ומ"מ חזינן ברש"י שם דגוון הצבע הזה (דהיינו כחול דתכלת, כמ"ש שם "כמראה לזו"ר") נחשב בין השחור לירוק ולכך מכנהו במקום אחר ירוק, ורק שם שבאו לחלק בינו לירוק ואדום ושחור, הוזקק ליתן לו דימיון בפ"ע, ור"ל דאינו ירוק בתכלית ולא שחור בתכלית. וכשם שכתב שם על כחול שאינו שחור ואילו בנדה (יט.) כתב "שחור ככחול" (וכמו לשון כוחל שברמב"ם, שהרמב"ם מכנה אף לגוון התכלת בשם שחור). וכע"ז אי' בפסיקתא (כ) גבי תולעת שני שהוא לא אדום ולא ירוק. והכוונה בזה שהוא בין האדום לירוק וה"נ בדברי רש"י הכוונה שהוא בין ירוק לשחור.

והאמת יורה דרכו ואסתייע מילתא ומצאתי דרש"י עצמו מפרש דבריו בספר האורה (ח"א קג פסק טריפות, ובפרדס הגדול רכז) שמדבר באותה סוגיא ממש, "ריאה שהוא אדומה כדס או ירוקה אם דומה לכחול שהוא שחור ולא שחור ממש כשירה" הרי דמכנה ליה לאותו כחול גם בשם ירוק וגם בשם שחור ולהדיא כמו שנתבאר דמש"כ בחולין שהוא לא ירוק ולא שחור ר"ל דאינו ירוק ממש ואינו שחור ממש, אלא בין הירוק לשחור, ומ"מ עדיין נקרא שמו ירוק (וכע"ז במאירי (חולין מז): "ריאה שהיה מראה שלה ממוצע בין הירוק והשחור והוא שחרות חלוש הצבע דומה לכחול כשרה". וכבר נתקשה בתבוי"ש (לח, סוף ס"ק ז) בפ"י דברי רש"י אלו, וכי דכוונתו שאינו ירוק גע"ל, ועיי"ש דנקט בפ"י דבריו דר"ל שהכחול הזה מעורב מן הירוק ומן השחור. וכ"כ כל הפוסקים לשון "ירוקה" על הריאה דדמיה לכוחל שהוא כמראה לזו"ר).

הראשונים שכתבו על התכלת בלשון ירוק וכוונתם נתבררה לבלו"י

כעין לשון רש"י יש גם במרדכי בברכות (פ"ק רמז יט) "תכלת הוא צבע ירוק דומיא קצת לכרישין" ואילו בשבועות כתב להדיא דתכלת הוא בלו"י (הלי נדה תשל). הרי דאף שכתב דתכלת ירוק ס"ל שהוא בלו"י, אלא שהוא דומה לכרישין כמבואר במתני' דתכלת דומה לכרתי, והיינו משום שגווניהם של הגרי"ן והבלו"י דומים.

אף רבינו אברהם אבן עזרא (שמות כה, ד) כתב "ואנו נסמוך על רז"ל שאמרו שהוא ירוק" והנה לא מצינו שחז"ל אמרו שהוא גרי"ן, דלא ככל הנך ראשונים דלעיל, אלא ודאי דכוונתו למה שאמרו דומה לים, והרי שנקט הלשון ירוק על התכלת אף דס"ל שהוא גוון בלו"א, ולהדיא פירש כן ראב"ע ב"פירוש הקצר" שהובא לעיל שהוא דומה למראה הרקיע.

ראיה מדברי רבינו יונה, שפירש דעת רש"י שהתכלת הוא בלוי

עוד יש להוכיח מרבינו יונה בברכות (ד: בדפי הרי"ף) שהוזכר לעיל דפליג על רש"י בפירוש כרתי דאינו גוון גרי"ן ומקשה עליו דמה ענין תכלת אצל כרתי ולכך נקט דגם כרתי הוא כחול, ואי איתא דרש"י פליג בגוון התכלת לא היה לו להקשות על גוון הכרתי אלא בגוון התכלת, דהא אי ס"ל לרש"י דתכלת הוא גרי"ן או מעורב בגרי"ן אין תחילה לקושינו כלל. וחזינן לדעתיה דהא דהתכלת הוא בלוי היה אצלו מילתא דפשיטא ולא אסיק אדעתיה דאיכא מאן דפליג עלה כלל (אף בתוס' בסוכה לא העלו צד כזה, אלא לגבי הכרתי איירי שם וכמ"ש לעיל).

מסקנה בביאור דעת רש"י

הנה אחר דאשכחן דלשון ירוק בלשונות הראשונים כולל גם את הבלוי, ואשכחן נמי לרבים מאוד בראשונים שהזכירו שהתכלת הוא בלוי וכמראה הרקיע, ע"כ יש לנו לומר דאף זו כוונת רש"י כאשר פירשוהו המפרשים ואין לנו לחדש מחלוקת ולומר דלדעת רש"י הוא ירוק ופליג על כל הנך דלעיל.

וביותר דתימה גדול הוא לומר דכל רבותינו שבאשכנז תלמידי תלמידיו שהזכירו בפירוש שהוא בלוי, פליגי על רש"י ולא ראו להזכיר דעתו אפילו ברמז, אף דיש מינייהו שהרחיבו סביב הענין הזה (בבירור גוון כרתי) ומ"מ לא ראו להביא דעת רש"י בענין, הלא דבר הוא. וגדולה מזו מצאנו בתוס' (חולין מז: ד"ה אלא) דמשמע דס"ל לרש"י לא פליג על ר"ת שאפי' כרתי עצמו הוא צבע כחול (אף כי דברי תוס' צ"ע ממקומות אחרים בדברי רש"י), ומ"מ הא ודאי חזינן להדיא דס"ל לתוס' בדעת רש"י דתכלת הוא הכחול.

ופוק חזי שכן הוא הפשטות דהא כל תשב"ר למדים כן. ואי ס"ד שפשט דברי רש"י הוא גרי"ן א"א שיתעלמו מדבריו לגמרי.^{קט}

יישוב ראיות טועני הסגול

הסגול הוא הצבע המלכותי

ביסוס דעת הטוענים שהתכלת הוא סגול, ראשיתה מחוץ לכותלי בית המדרש וקצת סמך לה מחכמי ישראל. דהנה זה שנים רבות אשר ידוע לחכמי המדע על זהות חלזון התכלת של תורה, שהוא המורקס טרונוקולוס, אלא שלא היה נודע להם את האפשרות להפוך צבעו לגוון כחול כרקיע, ומתוך כך היו מחכמי המדע שרצו לחדש כי תכלת של תורה הינו סגול, וכפי שנעשה מדם החלזון ללא תהליך מיוחד שהופכו לכחול (דהיינו ע"י הנחתו בשמש בזמן המסתו).

מדענים אלו העמידו דבריהם על הנוהג המקובל אצל האפיפיורים לצבוע גלימותיהם בסגול, ונקטו שככל הנראה זה היה הצבע החשוב ביניהם וממילא מסתבר שגם בישראל הוא כן. והנה עיקר סברתם שהעמידו דבריהם על הנוהג המקובל אצל האפיפיורים לצבוע גלימותיהם

^{קט} ועדיין יש מקום עיון דבגיטין (לא:): פרש"י סרב לא דכרתי- צבע תכלת דומה לכרתי, ומה הכריחו לפרש שהוא תכלת והא להדיא במתני' בברכות דכרתי אינו כתכלת ממש, ובתרגום אסתר מתרגם כרפס ותכלת כרתנין ותיכלא הרי דכרתי הוא גוון בפ"ע, ואמאי לא אמר צבע כרתי ממש. ושמא כיון דלא אשכחן בשי"ס שהיו צובעין בגדיהם בזה ס"ל דמסתמא לא איירי אלא בדומה לכרתי ולא בגוון כרתי ממש, או דלא ר"ל אלא מהו דימיון הגוון הזה ממאי דאשכחן בשי"ס. וצ"ע.

בסגול קצת סמך לה מדברי הרמב"ן בפרשת תצוה (כה, ב) גבי בגדי כהונה, שמבאר ענין הבגדי כהונה "לכבוד ולתפארת" וכתב "והתכלת גם היום לא ירים איש את ידו ללבוש חוץ ממלך גויים" הרי שהבין שגוון צבע התכלת הוא מענייני בגדי מלכות. אך מצד אחר דברי הרמב"ן סותרים עיקר טענתו, דהא הרמב"ן למד שהתכלת הוא בלוי"י כמו שהובא לעיל דבריו (פרי שלח) "כי ברחוקם יראו כולם כגוון ההוא ולפיכך נקרא תכלת", והרי לנו עדות נאמנה מהרמב"ן שמעיד לנו שגם בימיו היה גוון זה משמש כבגד מלכות. וראה בסוף הקונטרס ציור תמונת הקיסר הרומאי קרל הגדול, עם בנו (בשנת ד' תקע"ד) בלבוש תכלת. וכן המנהג בהרבה מצויורי המלכים עד היום הזה לעטרם בגלימות תכלת בגוון בלוי"י, ואף ישנו כינוי נפוץ לאחד מגווני הכחול שנקרא "כחול מלכות".

ואף אי נימא דהיה הגוון סגול יותר משמש ויותר חשוב מגוון התכלת, הא ודאי מילתא דתמייהא היא לקבוע הדבר אך ורק לפי סברא זו של חשיבותו בעיני העכו"ם והא להדיא אמרינן בתלמודא דידן (סוטה יז.) "היה ר"מ אומר מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין מפני שהתכלת דומה לים, וים דומה לרקיע, ורקיע דומה לכסא הכבוד", וזהו טעמו וחשיבותו של גוון זה ולא רק משום היחס הטבעי של האדם וכדומה.

היקינתון

סמך נוסף להמצאה מחודשת זו של טועני התכלת הסגול, הינה הפרח יקינתון העתיק (טרם ריבויי הרכבותיו) - ששמו מוזכר ככינוי לצבע היוצא מהפורפור"א - גם הוא מצוי מאוד בגוון סגול-כחול (אף כי באמת מצוי בו גם בגווני הכחול-שמים).

והנה באמת גם כיום הפרח יקינתון יש בו בגווני כחול ובגווני כחולסגול. ובמוסף הערוך ערך יקינתון כתב שהוא פרח בגוון תכלת, וראה גם מילון עברי (אבן שושן) ערך יקינתון שכי שהוא כחול וכן ראיתי עוד במקומות רבים. (וראיתי בכמה מקורות^ק שהפרחים שבגוונים האחרים הם מהמינים המתורבתים של היקינתון המזרחי ותחילתם במאה ה-16 שרק אז הוחל בגידולו ע"י אדם ונקראו יקינתון ע"ש מוצאם ואפשר שמשום כך מצוי מאד הגוון הסגול).

ואמנם מסתבר שלא היו מחלקים את הסגול לכחול מהכחול כרקיע וכולם היו קרויים יקינתון. כי גם בלשונות חז"ל לא ראינו חילוקים בדקויות הגוונים כ"כ ואפשר שבין לסגול ובין לכחול קראו תכלת (אך אם נאמר כן יהיה עלינו לומר ששני הגוונים כשרים דכולהו נקראו תכלת).

[אף כי נראים הדברים כי הפרח יקינתון הוא מקור השם הזה, אין בזה הכרח גמור שכן הוא ולא להפך שהוא שם הגוון ועל שם הגוון נקרא הפרח, וע"ש גווני הכחול שבו קראו גם לגווני הסגול, או שכולם נחשבו בעיניהם לגוון אחד.]

גם הוא שם אבן טובה (ע"י ערוך ערך יקינתון) ואפשר שהיא הספיר שהיא בגוון הזה (ולפי חוקרי האבנים מוסכם שהיא האבן הידועה בימינו בשם ספיר גם בשאר שפות). ובמחזור ויטרי (רפז) מביא מדרש שהמשיל יי הדברות באבנים טובות וכינהו יקינטיא ולכאוי הוא ע"ש שהלוחות היו של סנפירינון (ילק"ש תצא שצב), שהוא הספיר (כדאי בכמה דוכתי^ק) שעליו נאמר שהוא דומה לתכלת.

^ק ראה גם "מדריך פרחי הבר בישראל".

^ק כמ"ש תוסי' סוכה נב: ד"ה אם ברזל, וכן איי במדרש תהלים פז ובעוד מקומות רבים.

דעות הפוסקים שגוון התכלת סגול

החוות יאיר

הנה בחכמי ישראל מצינו את דעת החוות יאיר שכתב (מקו"ח יח, ג) וז"ל "בחיידושים כתבתי דם חלזון שבו צובעין תכלת אינו בלוי"א רק צבע פורפר שנעשה מדם דג שנקרא הדג פורפר" (לשון דג כולל גם חלזון, כמבואר לעיל אות טז).

והנה באמת אין במשמעות לשונו אלא על צבע הדם ולא על גוון צביעתו בצמר, ואף כי מן הענין שם משמע דס"ל שכן הוא גם גוונו בצביעה, דעת לנבון נקל שלרוב ברירותו בזהות החלזון הנ"ל אפשר שרצה לעקור דברי כל הראשונים לומר שגם צביעתו היא סגול, נגד המסורת הפשוטה שהתכלת הוא כחול. וכדמוכח מלשונו שמדבר בעיקר דבריו על דם החלזון ומין החלזון שנעשה הצבע ממנו, ולא על גוון הצמר הצבוע, הרי שמכח זה ידיעתו. וכיון שעדיין לא נודע לו על אפשרות צביעת הכחול הוכיח מכאן שגוון התכלת הוא סגול. אך בודאי אילו נודע לו את הידוע לנו כי אפשר לצבוע בחלזון זה ג"כ בגוון התכלת לא היה צריך לעקור דעת הראשונים והפוסקים והמסורה הפשוטה (גם יש מקום לדחוק בענין שם ולדקדק בלשונו שכוונתו רק לדם בעודו דם ולא לצבע בצמר, דאמאי מאריך לומר "דם חלזון שצובעין בו תכלת אינו בלוי"א" ולא אמר "תכלת אינו בלוי"א". ולפי"ז כוונתו רק לאפוקי מפשטות לשון רש"י (חולין פט). שכי"מ ומראית דמו דומה לים" ומפשטות לשון הרמב"ם שדמו שחור כדיו (ע"י לעיל אות יז מש"כ בזה). וכן משמע קצת ממש"כ הוא עצמו (מקו"ח קיצור הלכות ט, ה) "ויש מדקדקים עושים ד' כנפות צבע בלוי"א דומה לרקיע כטעם תכלת" (ואף שהענין המדובר שם הוא לענין זמן ק"ש, ראיתי בכת"י שאין הדברים כתובים בגוף הספר אלא כהערה בגיליון).

הר"י קורקוס

הנה הר"י קורקוס (כלי המקדש ה, יג) כתב לפרש לשון הרמב"ם "פתוך שבכוחל" דהתכלת הוא הכחול החשוב שבמינו והוא הכחול המעורב באדום. אך ראה כי כל עיקר דבריו שם לא באו אלא לפרש דברי הרמב"ם, ובודאי לא בא לחלוק עליו. והא הרמב"ם עצמו כתב שהוא כעצם השמים וכרקיע הנראה לעין. וא"כ נצטרך לומר גם לפי דבריו דאף אחר עירוב האדום הזה, נשאר המראה כעצם השמים וכרקיע הנראה לעין, והוא פלא ותימה. אלא אם נדחוק לפרש בדבריו שר"ל שע"י תערובת מעט אדום בכוחל, נעשה מראהו נאה יותר, אך עדיין הוא כגוון שמים. ובאמת בכחול של הפורפור"א יש בו גם תערובת אדום מועט מאוד שאינו ניכר בגוון הנראה לעין האדם, אך יתכן שמוסיף משהו ליופי מראהו. ומ"מ אין אנו נזקקים לפירושו, אחר שכבר פירשו רבי אברהם בן הרמב"ם (המספיק לעובדי ה' שמות כה, ד) דהפתוך היינו פתוך בלבן, ולדבריו 'הפתוך' אתא לאפוקי מהנוטה לשחור.

יישוב ראיות טועני הטורקיז

עוד העלו המערערים המצאה חדשה בכדי ליישב כמה תמיהות וראיות גדולות העומדות מצד אחד להוכיח שהתכלת הוא כחול, ומצד שני ישנם את דברי הירושלמי ורש"י הנ"ל שהוכיחו מהם מצדדי הירוק שהתכלת הוא ירוק גרי"ן, לפיכך יצרו שיטה חדשה להצליב ביניהם וליצור גוון חדש הוא הנקרא טורקיז שהוא תערובת כחול וירוק, וזהו תכלת של תורה. והנה לפי מה שדחינו כל ראיות טועני הירוק אזדא לה טענתם לגמרי ואין לנו סיבה להמציא

דבר זה כלל. ורחוק הוא לומר דגוון תכלת שאמר תורה הוא דווקא גוון המעורב בירוק גרי"ן כלשהו שלא נתפרש שיעור תערובתו בשום דוכתי, כשאינן לזה שום ראייה לא מדברי חז"ל ולא מדברי הראשונים וכדלעיל.

ואילו היינו מקבלים ראיית טועני הירוק מן הירושלמי היה לנו לומר שהתכלת היא ירוקה מן העשבים ועשבים קרובים לרקיע יותר מן התכלת כמש"כ לעיל שם ולא נוכל לומר ע"פ הירושלמי הנ"ל דמראה שלה הוא טורקיז.

גם אין סברא להגדיר שיש גוון מסוים כ"כ המעורב מב' מראות שלא מצינו כע"ז בשום מקום שנאמר בו דין בגוון. וגם תימה הוא א"כ איך לא ראו חז"ל ולא אחד מן הראשונים להגדירו בדקדוק. ואם לא ידעוהו היאך נקטו דאפשר למצוה זו לחזור (כאשר יוזכר להלן).

יישוב טענות טועני השחור

לשון "משחירין"

שאל אחד המערערים מלשון "שאר המשחירין" שנקט בו הרמב"ם וכן שם "אע"פ שהוא כעין הרקיע, כגון שצבעו באסטיס או בשחור". ורצה להוכיח מזה שהתכלת הוא באמת גוון שחור. ובטעות יסוד שאלתו, דאין בלשוה"ק גוון הקרוי כחול כמו שהארכנו לעיל בפרק ב, והרמב"ם מכנה לכלל גוונים העמוקים (בין שחור ובין כחול) בשם משחירין, שעמקות הגוון קרויה שחור, כמ"ש (ציצית ב, ה) "ואם הוסיף עינה והושחרה יותר ממה שהיתה קודם..." וכהנה רבים. ואיך אפשר שנבוא לומר בדעת הרמב"ם שיהיה מראה התכלת עמוק מאוד אחר שפירש ושנה ופירש שמראהו כעין הרקיע וכפתוך שבכחול. ועוד שהרמב"ם עצמו מדמה לו את גוון צבע האיסטיס שאנו יודעים שגוונו הוא כעין גוון תכלת הפורפור"א ממש וכגוון שמים.

דקדוק מהמ"ב

מה שטען הטוען לסמוך דבריו מדברי המ"ב (ט, טז) שכי' "ומה ששפת הבגד כעין תכלת בטליתות שלנו בתר עיקר הבגד אזלינן" ומזה הוציא דמדחזינן שבשפת הטלית גוון הפסים המצויירים הוא שחור, הרי שלמד המ"ב כי צבע הבגד הוא שחור.

הנה מלבד שפשוט לכל בר בי רב דחד יומא שא"א להוכיח מכה"ג שהוא זכר בעלמא, ואין ענינו אלא כעין המדרש שהובא ברש"י סוף שלח שתכלת דומה לרקיע המשחיר, והיינו לפי שכל גוון עמוק מזכיר את עומקו של חושך הלילה, אך באמת המנהג הקדמון היה לצבוע בפסים כחולים עמוקים מאוד כמו שמצוי היום במנהג בעלזא והובא אף במקו"ח (קיצור הלכות ט, ה) "ויש מדקדקים עושים ד' כנפות צבע בלו"א דומה לרקיע כטעם תכלת".

ונראין קרסים בלולאות ככוכבים ברקיע

עוד דקדוק אפשר לדקדק מהא דאמרינן בגמ' בשבת (צט). ונראין קרסין בלולאות ככוכבים ברקיע. והנה הכוכבים אינם ניכרים ברקיע אלא בשעת שחרותו.

אך באמת הא לא נזכר בגמ' שהיו מסתכלים בו ורואים כמראה הרקיע, דהא הלולאות היו תכלת ולא היריעות ואין הלולאות רחבות פְּרִיעוֹת, וודאי אין זה מראה הנראה לעינים כרקיע

הזרוע בכוכבים. אלא רצונו לומר שמראה הקרסים כמראה כוכבים וגוון הלולאות כרקיע וממילא הוי כוכבים ברקיע, ואין זה אלא זכר בעלמא ולא לנוי מראה רקיע הזרוע בכוכבים.

פרק ג' - כל כחול בכלל תכלת בין עמוק בין דיהה

אחר שהוברר דב"י הוא תכלת יש להוסיף לברר אי יש שום עיכוב בעמקותו, דרק באופן מסוים יהיה קרוי תכלת, או דכל שהוא באותו גוון שם תכלת לו ויוצאים בו לכל מצוותיו.

דברי רדב"ז והראיה מן הגמ' והרמב"ם

הנה כבר הוכיח הרדב"ז (שו"ת ח"ה, מ"ח) מבדיקות הגמ' במנחות (מג.) דאין לתכלת מידה מדוקדקת. ועוד שמעתי מידידי הרב עמיחי טופרוביץ שליט"א דיש קצת לדקדק מהאי סוגיא דכל מראה שהכחלות ניכר בו כשר. דהא איתא שם דתכלת יש לה בדיקה, ומסתימתא חזינן דבכל תכלת איירינן דיש לה בדיקה. וע"ז כתב הרמב"ם "כיצד בודקין אותה עד שיודע אם נצבעה כהלכתה אם לאו, לוקחין... ושורין התכלת... אם עמדה בעינה ולא כהתה כשרה, ואם כהתה לוקחין... ונותנין את זו התכלת שנשתנית בתוכו... ורואין אותה אם כהתה ממה שהיתה פסולה, ואם הוסיף עינה והושחרה יותר ממה שהיתה קודם... כשרה. הרי לנו דבין כשהושחרה יותר ובין בדהתה, כולהו כשרים.

ומעתה תן דעתך, הרי שהיתה אותה התכלת מתחילתה באותו הגוון הדהוי הזה (היינו הגוון הדהוי שאליו הגיעה אחר הבדיקה הנזכרת לעיל) ועשה בו ככל סדר הבדיקות הזה, גם בזה נאמרו דינים הללו. וא"כ נפקא לן דאף דיהא דדיהא דידיה נמי כשר, שהרי דהתה אחר הבדיקה יותר ממה שהיתה דהויה בתחילתה, וגם בזה אמרינן שלאחר שבדקה כשרה. ותו נוסף בה, דהרי שהיתה מתחילה באותו הגוון שנעשתה התכלת הדהויה הזאת הנזכרת לאחר בדיקתה שהוא דיהא דדיהא דידיה, ועשה בה ככל הסדר הזה, הלא בזה נמי נאמרו דיני בדיקת הגמ'. וא"כ אף דיהא דדיהא דידיה נמי תכלת כשר הוא. וחוזר חלילה על זה הדרך, עד שיוודע לך כי כל מראה תכלת בכל חוזק שהוא, כשר ובלבד שיהיה מראה הכחלות שולט בו.

ראיה מפירוש תוספות בטעמה פסלה

גם בתוס' (מב: ד"ה משום) משמע דס"ל דאפשר לצבוע בין בפ"א ובין בק' פעמים זא"ז, ובודאי משתנה בזה חוזק הצבע. דתוס' מפרשי "טעמה פסלה" היינו שצבע אותו צמר ב' פעמים, וס"ל דאפילו צבע ק' פעמים לשמה זעג"ז כשר, ואף דודאי הצבע נעשה עמוק יותר בכל צביעה שמוסיפים עליו. [ואם נפרש דכוונתם שמשמש ביורה ק' פעמים לכמה צביעות, נמי יש להוכיח כן. דהא באופן כזה משתנית הצביעה מאוד ונעשה דהוי ביותר כידוע לעוסקים במלאכה וזהו ענין מראה שני - כמבואר בסמוך - שנעשה מראה הצמר דהוי בצביעתו השניה, ובכ"ז מכשיר את ב' הצביעות הראשונה והאחרונה, אף שהם שונים מאוד זמ"ז בחוזק.]

ראיה מדין מראה שני

אף לפירש"י דמפרש הא דטעמה פסלה באופן אחר, יש להוכיח מהא דאיכא למ"ד דמראה שני כשר (מנחות מב:) ומראה שני היינו צבע שכבר נשתמשו בו והוא צבע חלש יותר, דקרינן ליה

'מראה' שני דהיינו שהחילוק ביניהם הוא במראהו של הצבע. וכן כתב הגר"א (ישעיה א, יח) עה"פ אם יהיו חטאיכם כשנים, שכ' שם (לגבי תולעת שני) שמראה שני הוא חלש יותר. וא"כ דמכשרין מראה שני הרי לנו דבין במראה ראשון שהוא עמוק ובין במראה שני שהוא דהה יותר כשר, א"כ אין גוון מדויק דווקא להכשר תכלת. ואף מאן דפליג שם במנחות לא פליג אלא במראה שני, אך מראה ראשון באותו גוון, כשר.^{ק"ב}

דקדוק מהדמיונות שהזכרו בו

עוד יש לדקדק שאין דרגת כהותו ועמקותו של הכחול מוכרח שיהא כעין הרקיע בדקדוק, מהצד השהו שיש בין ים לרקיע. דבגמ' הוזכר דהתכלת דומה לים וים לרקיע, וברמב"ם הוזכר רק רקיע (וכן יש מן המדרשים שכתבו כדברי הרמב"ם שתכלת דומה לרקיע) ועל כרחך דס"ל לרמב"ם שאין זה סותר מש"כ בגמ' שהוא דומה לים, והיינו משום דגוון שניהם כחול, ומשתנים רק בדרגת הכהות שבהם. כמ"ש רש"י (סוטה יז.) "דתכלת לא דמי לרקיע כל כך אלא דומה לדומה כמו תכלת דומה למראה הים ואנן קחזינן דים דומה למראה הרקיע". וכע"ז כ' הריטב"א (חולין פט.) "שאין תכלת דומה לרקיע ממש אלא שעל ידי שהתכלת דומה לים קצת והים דומה לרקיע קצת נראה שהתכלת דומה לרקיע". וכבר ביארנו דלא פליגי על כל הראשונים דס"ל שתכלת הוא בלו"א, שהם מדברים על דרגת כהותו ולא על עצם הגוון, שזה החילוק שבין גוון הים לגוון הרקיע, שבד"כ השינוי ביניהם הוא רק בדרגת הכהות. ורש"י עצמו הרי כתב דתכלת הוא כצבע רקיע המשחיר לעת ערב (שהוא בלו"י) וכן דעת הריטב"א (ברכות ט:) שהוא בלו"י. (דאילו התכלת אין רגילות לצובעו בהיר כ"כ כרקיע, שמאבד את כל זוהר יופיו, וכן המנהג עד היום הזה בבתי צביעת התכלת שאינם מחבבים את הגוון הדהוי הזה שהוא כעין הרקיע.) ונקט הרמב"ם רקיע ולא ים, דבים איכא למיטעי שפעמים הוא נוטה קצת לירוק-גרי"ן. ואף דגם ברקיע יש שינוי בגווניו, ע"ז כתב כרקיע בטוהרו של יום, ואף שמידת עומק הגוון משתנית ממקום למקום, מ"מ הגוון עצמו אינו משתנה.

סתימת הש"ס והפוסקים

הסברא הפשוטה והברורה לכל שאינו מרחיק עצמו מן האמת, כי רחוק הדבר מאוד, לבוא לחדש מדעתנו חומרא חדשה דאתיא לידי קולא לבטל המצוה, ולאמר שהחזק המדויק מעכב, ולא ראו חז"ל לכתוב כן בשום מקום. [וכיון שחזק הגוון משתנה לפי יחס הצמר נגד הצבע ולפי גודל היורה ומשך זמן שהייתם בה ואף הוא משתנה מחלזון לחלזון פשוט שא"א לצמצם, א"כ ודאי הוי שכח גם בזמנם שיהיו כמה דרגות בחזק הצבע, וכמ"ש פליניוס. ולא מצינו שהלכו אצל חכם להראות עין הצמר אי כשר לתכלת.] ומ"מ בין לגבי הגוון ובין לגבי עמקותו, בכל מקום שיש דין גוון מדויק נתנו חז"ל את ההגדרות בו, כאדום במראות הדמים ספ"ק דנדה, ולובן מראות נגעים בפ"ק דנגעים. וא"כ גם בזה היו כותבים הגדרה מדויקת.

^{ק"ב} אף שגם במראה שני אפשר לעשותו בגוון עמוק יותר, כי עומק הגוון תלוי גם ביחס הצמר והמים ובמשך זמן הצביעה, אך בפשטות שלא הזכירו חילוק משמע שבאותו אופן שרגילים לעשותו תמיד, אזי מראה ראשון כשר ומראה שני פלוגתא.

והנה עיקר חילא דהמפקקים ואומרים שאין אנו יודעים הלכות הגוון, מדלא פירשו לנו בפוסקים הדרך נלך בה, וא"כ נגששה כעוורים דרכינו.

אך לא שמו על לבם, דאדרבה קלקלתם תקנתם, דמדלא פירשו ולא הוזכר בו שום רמז דין לדקדק בו, איך נבוא אנו אזובי הקיר להמציא דינים חדשים ודקדוקים לא שערום אבותינו. להחמיר עליו בתחילתו כדי שיבוא לידי קולא בסופו, לפטור עצמינו מקיום מ"ע של תורה. אלא באמת מדלא נתפרש בש"ס דקדוק הגוון כמו שהאריכו הרבה במקום שהיה להם להאריך, כגון בנדה ונגעים, ע"כ שאין בזה גוון מדוקדק וכל שבשם תכלת יקרא, אשר ענינו כעין גוון השמים והים, ודאי תכלת הוא.

ומדברי הראשונים נמי חזינן כנ"ל שהרי כל אותם הראשונים שכתבו הלכותיו, ודאי לא ס"ל שאנו נדע לדקדק מדעתנו יותר ממה שנתפרש לנו בו. וגדולה מזו לשון הרמב"ם שכתב שהוא כעצם השמים ושהוא פתוך שבכוחל ופירשו ר"א בנו, שהוא פתוך בלובן ולא הגדיר כלל, כמה יהיה מן הכחול וכמה מהלבן. (וראה בה' טומאת צרעת נא, ד) כמה דקדק בדבריו להעמיד הגוון בברירות אף דאין נוהג בזה"י.) והמהרי"ל (שו"ת החדשות סי' ה') שכתב ד"ב קל יכול לחזור התכלת" איך עלתה על לבו לומר כן אם יש כאן ספק אמיתי בגוון המדוקדק.

והראשונים שבאו להגדיר עין הצבע לא אמרו ולא כלום אילו היה דין גוון מדויק דהא ים ורקיע גווניהם משתנים לפי המקום ולפי השעה, ואף מראה הנקרא בלוי"י יש בו גווני הרבה. ותימה הוא מהיכ"ת לחשוש לדבר כזה שלא נזכר בתלמוד בבלי וירושלמי, והא רבינא ורב אשי סוף הוראה ואין מחדשים דבר אחריהם שלא נרמזו בש"ס ובברייתות [כדחזינן דאף כשגדולי העולם חידשו הלכה ע"פ קבלת גאונים כגון ס' ריבוא לרה"ר צוחו בה קמאי היאך חידשו דבר שלא נזכר בש"ס]. וא"כ איך נבוא לחשוש שמא יש דין חדש שלא נזכר בש"ס. ואף אם היתה טענה זו נכונה בדבר כדוגמת מצוות התלויות בארץ שלא נידונו חלק מהלכותיהם לגמרי בש"ס (וגם בזה רק לחומרא ולא להקל מקיום מ"ע) מ"מ ודאי לא שייכא במצוה זו שדובר בה הרבה בש"ס שנחדש לנו פטור מן המצוה, שמא יש הלכה שלא הוזכרה בשום מקום שיש דין מסוים בצורת הצביעה או שיש דין בגוון מדויק שלא נתברר לנו. (אמנם אילו לא ידענו מהו הגוון כלל היה בזה טענה, אך כאן הגוון כבר נודע בראיות ברורות כדלעיל, ובאו להוסיף שיש דין מסוים בחזק הצבע, שהוא תלוי בכמות הצבע ולא במהותו.)

לא מצאנו חבר להלכות דקדוק הגוון

בשאר מקומות בכל התורה כולה לא מצאנו דין של גוון מדויק, בכל מקום שצריך צבע מסוים, כגון באדמימות הפרה ולשון של זהורית, וכן במשכן לא מצינו שנאמר גדרי עמקות האודם שבארגמן ותולעת שני ועורות אלים מאדמים. ובנדה שנאמר בו דקדוקים במראה האדום שבו, אינו אלא לגלות איזה מין דם הוא, דהתורה לא אמרה דגוון אדום הוא המטמא דנימא דכל שהוא אדום בכללו אלא דמין דם מסוים הוא המטמא ואנן ידעינן ליה לאותו המין ע"י הכרת הגוון שהוא אדום, ואין הגוון גורם האיסור אלא סימן בעלמא לידע שזהו הדם דאיירינן ביה. ובנגעים נמי לא נאמר דקדוק הגוון אלא בלבן (ומילפוטא דקראי), אך לא לגבי הירוק והאדום והשחור שבו. וכן בתפילין אף ד"א דלכתחילה יהיו שחורות כעורב ע"י בביאוה"ל (לג, ד"ה הרצועות) דכל מראה הקרוי שחור כשר ואפי' מראה בלוי"י.

פרק ד' - הטענות על חוזק הגוון ותשובותיהם

תשובה לראיות הטוענים דתכלת הוא עומק הכוחל ונוטה לשחור

יש מי שהסיק דאף שא"א לומר דתכלת אינו הכחול דלא כהסכמת כלל הראשונים והאחרונים ודלא כמסורת הפשוטה, אך מ"מ אפשר"ל דבעינן דווקא כחול נוטה לשחור. ובזה נסמך על לשונות הרמב"ם הנ"ל שכתב לשון שחור גבי גוון התכלת, וא"כ חזינן דלדעת הרמב"ם התכלת ממייני השחור וא"כ צריך הוא להיות בגוון הנוטה לשחור, והיינו כעמוק שבכחול. אך תימה הוא לטעון כן כמשי"כ לעיל, דהא הרמב"ם פירש דעתו שהתכלת הוא כעצם השמים וכרקיע הנראה לעין, שהם בודאי בהירים יותר, ואף כי נראה שאין רצונו בדווקא לגוון זה שיהיה בהיר כ"כ, ולא בא אלא לעיקר הגוון לומר שהוא בלוי", אך מ"מ לא מסתבר שבגוון זה עצמו שפירש יהיה פסול, ועכ"ז הרמב"ם כתבו שהוא גוון התכלת, וסמך על כך שנבין ממקום אחר שנקט לשון משחירין שכוונתו לגוון כחול עמוק שבעמוקים, זה דבר שאי אפשר. עוד יש שהביאו ראיה מדברי רש"י על התורה בפרשת ציצית שכתב שם דנקרא שמו תכלת ע"ש שיכול בכורות, ותכלת דומה לרקיע המשחיר לעת ערב ע"ש מכת בכורות שהיתה בלילה. אך דעת לנבון נקל דא"א להוכיח מדבר אגדה זו - שלא הוזכרה בדברי חז"ל בשום מקום ואינו אלא מדרש אגדה מרבי משה הדרשן -, כאילו נודע להם איזה דין בעומק התכלת שאין לו זכר בתלמוד, ונחדש עפ"י גדרים חדשים בעומק הגוון, ופשוט הוא שלא בא לומר בדבר אגדה זה אלא דתכלת לעומת לבן הוא מן הצבעים העמוקים ויותר נוטה לחשיכה, שהלבן הוא סמל לאורה והשחור לחשיכה והתכלת נוטה לשחור יותר מלבן והרי התכלת לעומת הלבן כרקיע המשחיר שכחול שלו עמוק לעומת הרקיע הבהיר. וכמו שהבינו כל קוראי דבריו בטרם עלה נושא התכלת המעשי לדיון ולא הוצרכו להדחק בטעמים להפטר מן המצוות. (אמנם אפשר לדקדק דס"ל שיהיה בתכלת עומק כל דהו ולא יהיה בהיר ממש כרקיע בהיר)

תשובה לראיית הטוענים דתכלת הוא הבהיר שבכוחל

הנה כנגד דעות הראשונות יש מהמערערים שטענתם הפכית, דגוון תכלת של תורה צריך להיות בהיר מאוד דווקא, כגוון השמים הבהירים, וסמך להם מלשונות הרמב"ם שכתב "וזה היא דמות הרקיע הנראית לעין בטוהרו של יום". ואף כי דקדוק זה יש בו ממש, אך גם כאן יש לדחות דאין כוונת הרמב"ם שם אלא לספר ענין תכלת. ואין דוגמאות ליתן לגוון הזה אלא שמים וים כי אין כמעט בריות בעולם בגוון ההוא. ומעולם לא שמענו על גוון מן הגוונים שהוזכרו בתורה שהשתנה שם מן העמוק שבו לבהיר שבו, ואם שם תכלת יש לו לבהיר, שם אחד הוא בין לבהיר שבבהירים ובין לעמוק שבעמוקים, כי העומק אינו אלא כפילותו של הבהיר.

תשובה לראיית הטוענים כי אין אנו יודעים במדויק את הגוון ועומקו

עוד שמעתי טוענים כי אף אם יעלה בידינו לברר כי התכלת הוא הכחול, ואף אם נדע אם נטייתו לגוון העמוק שבכחול או לבהיר שבו, מ"מ אין אנו יכולים לידע הגוון במדויק כיון שאין בידינו מסורת בענין זה. והנה אף כי עיקר טענה זו מסתמכת על סברת ליבם, אך עוד סמך להם לדבריהם מלשון

הרמב"ם בפירוש המשניות (מנחות ד, א) שכתב "ואינו נמצא בידינו היום לפי שאין אנו יודעים לצובעו שאין כל מין תכלת בצמר נקרא תכלת אלא תכלת **ידועה** שאי אפשר לעשותה היום ועל כן אנו עושים בלבן לבדו" (הלשון ע"פ התרגום שבש"ס וילנא). ומשמע להו דר"ל דאף שהחלזון ידוע, מ"מ אין ידוע הגוון המדויק.

ביאור הרמב"ם בפייהמ"ש

ראשית, יש לנו לברר אם באמת יש כאן סמך מדברי הרמב"ם, והמעין הישר יראה דהדבר ברור בפירוש דבריו דכוונתו בדבריו תכלת **ידועה** למ"ש בספרו בהלכות ציצית (ב, א) "והתכלת האמורה בציצית צריך שתהיה צביעתה צביעה **ידועה** שעומדת ביופיה ולא תשתנה וכל שלא נצבע באותה צביעה פסול לציצית אע"פ שהוא כעין הרקיע, כגון שצבעו באסטיס או בשחור או בשאר המשחירין הרי זה פסול לציצית", דהיינו שלא סגי לן בצביעת כחול בעלמא, אלא בעינן צביעת כחול מחומר מסוים דהיינו מה שנתפרש לנו בדברי חז"ל דבעינן שיהא מן החלזון. ובהמשך (ציצית ב, ט) כ' "שהלבן מצוי לכל והתכלת אינו מצויה בכל מקום ולא בכל זמן מפני הצבע שאמרנו". מבואר שטעם העדר התכלת הוא משום שאין הצבע הזה מצוי ולא משום שאין יודעים הגוון המדויק, שהרי אין ידיעת הצבע משתנה לפי המקומות. וא"כ זו גם כוונתו בפייהמ"ש שאי אפשר לעשותו דהיינו משום שאין בידינו את אותה צביעה ידועה כלומר את החלזון או את ידיעת דרכי הפקת הצבע ממנו.

ועוד דאיך אפשר שכוונת הרמב"ם על מניעת המצוה משום אי ידיעת דקדוקי הגוון והרי הרמב"ם עצמו מנסה לבאר ולפרט מה הגוון שבו יש לעשותו דהיינו כעין הרקיע בטהרתו, ובמקו"א כ' (כלי המקדש ח, יג) כעצם השמים. ואין בדבריו רמז לכך שאין אנו יודעים מהו הגוון. וכן משמע בלשונו, דהא אם כוונתו משום אי ידיעת הגוון, לא היה לו לומר "תכלת ידועה שאי אפשר לעשותו היום", אלא שאין אנו יודעים לעשותו (שהרי לא ידעינן מה הוא גוון התכלת).

וכ"כ ר"א בנו בהמספיק לעובדי ה' (הלי ציצית, מהדו' ניסים דנה עמ' 273), שמניעת המצוה בדורינו היא משום אי הכרת החלזון (ולא משום שאין יודעים הגוון המדויק). ורחוק מן הדעת מאוד שנאמר שמצד אחד נחלק על אביו בזה, דהרמב"ם ס"ל שאין אנו יודעים הגוון המדויק והוא ס"ל דידועים אותו, ומצד שני נצטרך לומר דהרמב"ם הכיר את החלזון, ובדורו של בנו נשתכת.

ומה שמדקדקים המתחכמים אוהבי הדקדוקים את לשונו בפייהמ"ש "תכלת ידועה" והכריחו מזה דכוונתו למין גוון ידוע מגווני התכלת, הוא דקדוק של תוהו, דשפיר שייך הלשון תכלת ידועה לכוונת "צביעה ידועה" כמ"ש בספרו. אך בלאו הכי אין לדקדק כ"כ בלשון, שהוא תרגום מלשון ערבי. והנה הגרי"מ טקוצ'ינסקי בספרו עיה"ק והמקדש (ח"ה פ"ה) מביא עדות הגרי"א הרצוג שחקר את התרגום המדויק ברמב"ם ופירושו כאמור, שלא כל חומר כחול נקרא תכלת אלא חומר ידוע הבא מן החלזון. וכן הוא לפנינו בתרגומו של הרב עזרא קורח, "שאינן כל 'אזר"ק' בצמר נקרא תכלת" והיינו כדבריו ביד החזקה שלא כל צבע כחול שצובעין בו את הצמר הוא הנקרא תכלת של תורה אלא שאע"פ ש"תכלת האמורה בתורה בכל מקום היא הצמר הצבוע כפתוך שבכחול, וזו היא דמות הרקיע הנראית לעין השמש בטהרו של רקיע", ע"ז מוסיף הרמב"ם כי התכלת האמורה בציצית לא סגי לן במה שיהיה הצמר צבוע בגוון הנזכר אלא "צריך שתהיה צביעתה צביעה ידועה שעומדת ביופיה ולא תשתנה וכל שלא

נצבע באותה צביעה פסול לציצית אף על פי שהוא כעין הרקיע" ולפיכך אין אנו יודעים לצובעו כיון שאין אנו יודעים לעשות הצבע בצביעה הזאת הידועה דהיינו הצביעה מן החלזון. ואמנם היה אפשר לפרש דכוונת הרמב"ם לאו דווקא משום שאין יודעים את החלזון אלא משום שאין יודעים איך לעשות ממנו את הצבע במציאות, כיון שלא נתחכמו בדורו כ"כ בחכמת הכימיה וגם לא היה בידם האפשרויות לעריכת ניסויים בקלות כהיום. ואף שבפועל אפשר לעשות בסממנים טבעיים וכבר עשו זאת בדורינו, מ"מ עשיית ניסיונות בזה (כדי ללמוד דרך צביעתו) אינה אפשרית כ"כ. כי החומרים הטבעיים חלשים וכל תהליך הוא ארוך מאד. ואחר שראינו שאין לנו ממשות ראייה מדברי הרמב"ם יש לדון בעצם הדבר אם יש לומר שיש חוזק גוון מדויק לתכלת או דכל אשר הוא בגוון הזה בין עמוק ובין דיהא הכל שם תכלת לו. והנה בדבר זה הארכנו לעיל בכמה ראיות שאין דין לגוון מדוקדק וכל שהכחול שולט בו בכלל תכלת הוא וכבר נתברר ונתאמת הדבר שאין בטעם זה ממש כדי לקיים את ביטול המצוה.

אחרית דבר

הנה אף אם עדיין יעלה הספק בליבך, דאפשר שמא ואולי עדיין יש איזה גדר עיכוב בדקדוק הגוון שאינו ידוע לנו, הגע עצמך מה הוא הצד הפשוט והסבי' המוחזקת והישרה המחייבתנו להתנהג על פיה מן הדין. ובזה יצאת ידי חובתך מכל ספיקות וספיקי ספיקות שיעלו המבהילים והמתמיהים על ליבך תמיד.

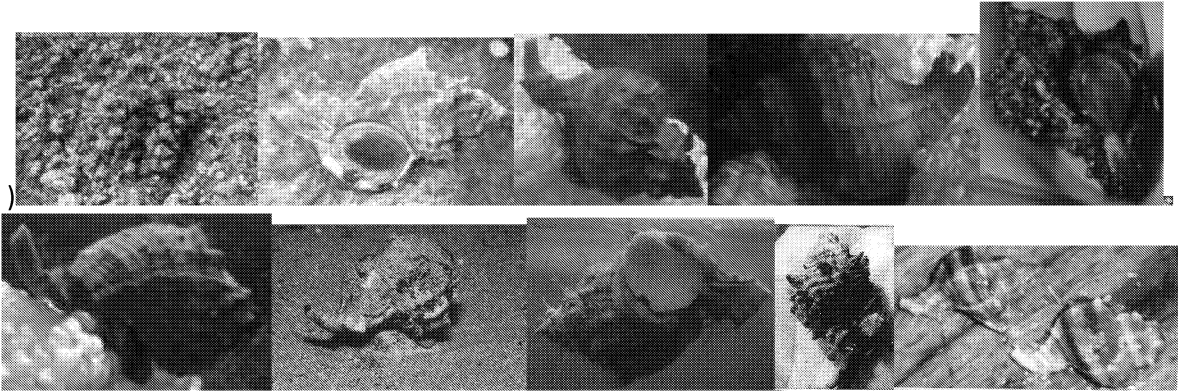
ומ"מ בין לדברי המעמיקים ציבעו, ובין לדברי המחלישים ציבעו, אין בזה טענה ליפטר מקיום המצוה למעשה, כי הכל אפשר לעשות מן החלזון, שהרי הגוון משתנה לפי יחסיות הצבע והצמר ומשך הצביעה ואפשר לעשותו בכחול עמוק מאוד ובכחול בהיר (ודלא כמו שכי בקונטרס אחד, שא"א להגיע בצביעת דם הפורפור"א אלא לכחלות בהירה, והוא מילתא דעבידא לאיגלויי בקל, ואפשר לבררו אצל כל העוסקים במצוה במלאכת הצביעה).

ואין בכל זה ענין לזיהוי החלזון, אלא לברר איך לעשות בו. והעלאת הצדדים בזה אינו ענין להפטר מהמצוה, כיון שאפשר לעשותו דיהא או עמוק ובכמה גוונים (כטורקיז וסגול). והמסתפק יש לו לברר הענין ככל נושא בתורה מהגמ' והראשונים ואם דעתו שנחלקו בו ראשונים יש להכריעו בכללי ההלכה, אך אי אפשר להפטר מהמצוה לגמרי ע"י אי הכרעת גדרה.

והרצוה לומר כי מראה הרקיע בטהרתו הוא דהה יותר מהכחול הממוצע, יכול לעשות צבע בהיר יותר אי נימא שהרקיע דיהא שבכחול, אך הא וודאי כל שהוא כעין הרקיע בטוהרו באיזה מקום ובכל זמן שהוא, סגי בהכי. שהרי הרמב"ם אינו מגדיר מקום וזמן מסוים דווקא, ורקיע הנקי מאבק ועשן כיום צח בימות הגשמים נמי בכלל זה (כלשונו בהל' קידוה"ח יח, ב), ומ"מ ודאי אי"צ שיהיה בהיר כ"כ כרקיע שבמקומינו שהוא מלוכלך ביותר באבק ועשן. אך באמת נראה דאין בזה טענה כלל, כיון שמה שכתבו כמראה הרקיע הוא להסביר שהגוון הוא כחול טהור (שאינו פתוך בירוק או אדום). ואין בידינו דוגמא אחרת להסביר מהו צבע כחול, אלא רקיע וים (וכמ"ש לעיל דכיון דגבי ים אפשר לטעות בו ג"כ למראה גרי"ן, לכך נקטו לשון כעין הרקיע), ולא באו להעיד על מידת החוזק שלו.

יש להדגיש כי אין מטרת התמונות לשמש כהוכחה לזיהוי, אלא להראות דא"ש עם דברי הגמ'.
 גופו דומה לים (עי' אות יב)

גופו דומה לים (עי' אות יב)

הפורפור"א (מוֹרְקָס טרונקולוס \ ארגמון קהה קוצים) בגוונים שונים בחיותם במים, או מעט אחר צידתם. (אף הירוק חשיב דומים למראה הים וכדאי בירושלמי ים דומה לעשבים ועי' אות יב).

וטעמינן ליה באודרא (עי' אות ט' סעי' ב)

היורה אחר ההמסה (צהובה) והצמר הצבוע (כשהוא נחשף לאויר הופך לכחול)

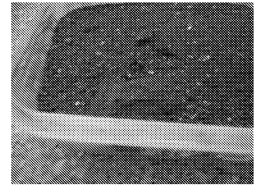
"ודמו שחור כדיו" (עי' אות יז)

הוריד השחור בתוך גוף החלזון (עי' הערה נג)

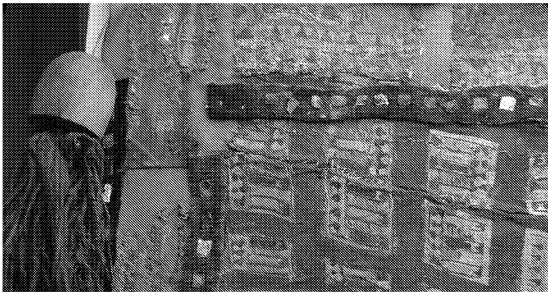
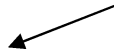

תמיסת הצבע ביוֹרָה מעורבת במים בלבד

גרגירי דם העומד לצביעה

אריג עתיק מאוד (שנמצא בחפירות) צבוע מדם הפורפור"א. גם הסגול וגם הכחול הם מהפורפור"א

מימין: צמר צבוע בקלא אילן – אינדיגו (ראה מש"כ עין התכלת פרק א, הראיה מגוון הקלא אילן)

משמאל: ציור תמונת הקיסר הרומאי קרל הגדול, עם בנו לואס (בשנת ד' תקע"ד - CE 814), בלבוש תכלת. מקור: Grandes Chroniques de France, France, Paris (BnF Fran.ais 73, fol. 128v) [ראה עין התכלת בדחיית דעת טועני הסגול]